

INTERDYSCYPLINARNE **WYZWANIA** NAUKOWE II

red. Paulina Małkowska, Dorota Jaśkiewicz,
Michał Rozenberg, Katarzyna Leźnicka

Interdyscyplinarne Koło
Szkoły Doktorskiej
Uniwersytetu Szczecińskiego

Interdyscyplinarne Wyzwania Naukowe II

monografia Interdyscyplinarnego Koła
Szkóły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego

Pod redakcją
Pauliny Małkowskiej, Doroty Jaśkiewicz, Michała Rozenberga, Katarzyny
Leźnickiej

Fundacja Centrum Badań Socjologicznych
Szczecin, 2025

Interdisciplinary Science Challenges II

monograph of the Interdisciplinary Scientific Circle
of the University of Szczecin Doctoral School

Edited by
Paulina Małkowska, Dorota Jaśkiewicz, Michał Rozenberg, Katarzyna Leźnicka

Scientific Publishing House "Centre of Sociological Research"

Szczecin, 2025

REDAKCJA

mgr inż. Paulina Małkowska

mgr Dorota Jaśkiewicz

mgr Michał Rozenberg

dr hab. Katarzyna Leźnicka, prof. US

RECENZENCI

dr hab. Agnieszka Budziewicz-
Guźlecka, prof. US

dr hab. Sławomir Iwasiów

dr Monika Klein

ks. dr hab. Cezary Korzec, prof. US

dr hab. Maciej Kowalewski, prof. US

dr hab. Magdalena Kowalewska-
Łukuć, prof. US

dr hab. Katarzyna Leźnicka, prof. US

dr Joanna Rzempala

dr Hanna Soroka-Potrzebna

KOREKTA

mgr inż. Paulina Małkowska

mgr Dorota Jaśkiewicz

PROJEKT GRAFICZNY

mgr inż. Paulina Małkowska

AUTORZY

mgr Kamila Barańska-Orkisiewicz

mgr Dominika Gałysa

mgr Malwina Jankowska

mgr Dorota Jaśkiewicz

mgr Ewa Kaptur

mgr Sebastian Matysik

mgr Ninditya Nareswari

mgr Puti Sinansari

mgr Wiktor Strączyński

mgr Jolanta Wilk

Interdyscyplinarne Koło
Szkoły Doktorskiej
Uniwersytetu Szczecińskiego

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
SZKOŁA DOKTORSKA

Wydawnictwo Fundacji Centrum Badań Socjologicznych

ul. Bolesława Śmiałego 22 lok. 27

70-347 Szczecin, Poland

tel. +48 91 3285 464

ISBN 978-83-973513-4-9

Spis treści

Wstęp	7
Introduction	8
Rozdział I Sekcja nauk humanistycznych	9
Ewa Barbara Kaptur	10
Tożsamość oparta na braku. Diagnoza współczesności okiem Lecha Majewskiego – artysty klasycyzującego	
Jolanta Wilk	22
Teologiczne znaczenie pierwotnej nagości i ubrania	
Rozdział II Sekcja nauk przyrodniczo-medycznych	30
Kamila Barańska-Orkiszewicz	31
Aktywność fizyczna vis-a-vis resweratrol	
Rozdział III Sekcja nauk społecznych	38
Dominika Gałysa	39
Pamięć o konflikcie historycznym a konflikt w społeczności lokalnej	
Malwina Jankowska	50
Dydaktyka w zróżnicowanym pokoleniowo środowisku akademickim. Czego oczekują studenci pokolenia Z?	
Dorota Jaśkiewicz	61
Muzyka a społeczeństwo. Społeczne uwarunkowania uczestnictwa w sferze muzycznej	
Sebastian Matysik	70
Rodzaje innowacji - przegląd wybranych klasyfikacji	
Ninditya Nareswari	84
Green Growth: How Economic and Agricultural Growth Influence Carbon Emissions in East Java, Indonesia?	
Puti Sinansari	100
Integrating Product Design and Business Models in the Circular Economy	
Wiktor Strączyński	112
Proponowane zmiany w zakresie przesłanek stosowania tymczasowego aresztowania	

Wstęp

Współczesna nauka funkcjonuje w dynamicznie zmieniającym się świecie, w którym postęp technologiczny i globalizacja przyspieszają tempo produkcji wiedzy. Badacze muszą dziś mierzyć się nie tylko z rosnącą złożonością problemów badawczych, ale także z wyzwaniami wynikającymi z przeciążenia informacyjnego, dezinformacji, presji na szybkie publikacje czy trudnych dylematów etycznych. W tym kontekście konieczne staje się wyjście poza granice własnej dziedziny i odważne sięganie po metody oraz perspektywy zaczerpnięte z innych obszarów wiedzy. Interdyscyplinarność przestaje być jedynie wartością dodaną – staje się warunkiem koniecznym, by sprostać oczekiwaniom wobec nauki w XXI wieku.

Z tych właśnie przesłanek wyszli autorzy niniejszego, drugiego już, tomu zatytułowanego „Interdyscyplinarne Wyzwania Naukowe“, który mamy przyjemność oddać w Państwa ręce. Doktoranci skupieni wokół Interdyscyplinarnego Koła Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego prezentują w tej publikacji wyniki swoich najnowszych badań, wskazując jednocześnie, jak twórczo i innowacyjnie łączyć różne dziedziny wiedzy w celu lepszego zrozumienia złożonych zjawisk społecznych, kulturowych czy przyrodniczych. Choć reprezentują oni aż 18 dyscyplin naukowych, łączy ich wspólna postawa badawcza – otwartość, refleksyjność i gotowość do przekraczania tradycyjnych granic naukowych, które niezbędne są wobec wyzwań współczesnego świata.

Żywimy nadzieję, że przedstawione w niniejszej publikacji opracowania staną się nie tylko źródłem wiedzy, lecz również inspiracją do dalszych analiz i pytań o rolę nauki w dobie niepewności, kryzysów i szybkich zmian. Publikacja „Interdyscyplinarne Wyzwania Naukowe” na celu nie tylko kontynuację dobrych praktyk, które od lat manifestują Doktoranci działający w Interdyscyplinarnym Kole Naukowym Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Szczecińskiego, lecz także zachętę do świeżego spojrzenia na ideę interdyscyplinarności jako fundamentu przyszłości nauki.

Redaktorzy

Introduction

In the contemporary world, science operates within an increasingly dynamic and complex landscape shaped by rapid technological advancements and the forces of globalization. These developments have significantly accelerated the pace of knowledge production, presenting researchers with challenges that extend beyond the growing intricacy of scientific problems. Today's scholars must also navigate the pressures of information overload, the spread of misinformation, the demand for swift publication, and ethically fraught dilemmas. In response, it has become imperative to transcend the confines of individual disciplines and to engage with methods and perspectives drawn from across the academic spectrum. Interdisciplinarity is no longer merely a supplementary value—it is a necessary condition for addressing the demands placed upon science in the twenty-first century.

It is from this standpoint that the authors of this second volume, *Interdisciplinary Scientific Challenges*, have undertaken their work, which we are pleased to present to the scholarly community. The doctoral candidates affiliated with the Interdisciplinary Research Group of the Doctoral School at the University of Szczecin share herein the results of their most recent research. In doing so, they demonstrate how the creative and innovative integration of diverse academic disciplines can contribute to a more nuanced understanding of complex social, cultural, and natural phenomena. Although representing no fewer than eighteen distinct scientific fields, the contributors are united by a common research ethos: intellectual openness, critical reflection, and a readiness to challenge traditional disciplinary boundaries—qualities that are indispensable in the face of the pressing challenges confronting contemporary science.

We trust that the contributions assembled in this volume will serve not only as a valuable source of scholarly insight, but also as a catalyst for further inquiry into the role of science in a time marked by uncertainty, crisis, and rapid transformation. This publication is intended not only to continue the tradition of excellence cultivated by the doctoral students of the Interdisciplinary Research Group at the University of Szczecin, but also to invite renewed reflection on interdisciplinarity as a cornerstone of the future of science.

The Editors

Rozdział I

Sekcja nauk humanistycznych

Tożsamość oparta na braku. Diagnoza współczesności okiem Lecha Majewskiego – artysty klasycyzującego¹

Ewa Barbara Kaptur¹

¹ Instytut Literatury i Nowych Mediów, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; email: ewa.kaptur@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9133-5866

Streszczenie: Artykuł prezentuje krytyczną analizę współczesnej kondycji człowieka, podejmowaną przez Lecha Majewskiego w jego eseistyce. Pozbawiony wymiaru symbolicznego, mitycznego i eschatologicznego człowiek współczesny istnieje w oddaleniu od siebie samego. Brak mu tożsamości, jedyną możliwą staje się tożsamość oparta na braku. Zdaniem Lecha Majewskiego „współczesność niweluje nas”, doszło w niej do anihilacji człowieka. Wiek XX jest wiekiem pustki, atomizacji, rozproszenia i ucieczki od siebie. Hiperrzeczywista rzeczywistość rozdarta jest na strzępy, każdy z nas posiada jedynie jej skrawek, a nasza cywilizacja rozsadzona jest od wewnątrz. Tożsamość oparta na braku zaowocowała przemysłem zagłady – okrucieństwem wojen, totalitaryzmów i ludobójstwa XX wieku. Artysta obwinia za to nasze zapomnienie języka symboli i postuluje jego anamnezę.

Słowa kluczowe: tożsamość, sztuka współczesna, sztuka dawna, współczesność, *animal symbolicum*, hiperrzeczywistość, anamneza

Abstract: The article presents a critical analysis of the contemporary human condition, undertaken by Lech Majewski in his essays. Deprived of the symbolic, mythical and eschatological dimension, contemporary man exists at a distance from himself. He lacks identity, the only possible identity is based on lack. According to Lech Majewski, “contemporary times are levelling us”, it has led to the annihilation of man. The 20th century is a century of emptiness, atomization, dispersion and escape from oneself. Hyperreal reality is torn to shreds, each of us has only a fragment of it, and our civilization is bursting from the inside. Identity based on lack has resulted in the extermination industry – the cruelty of wars, totalitarianisms and genocide of the 20th century. The artist blames our forgetting the language of symbols for this and postulates its anamnesis.

Key words: identity, contemporary art, old art, contemporaneity, *animal symbolicum*, hyperreality, anamnesis

1. Lech Majewski – artysta totalny

Lech Majewski jest żyjącym współcześnie (urodzony 30 sierpnia 1953 roku w Stalinogrodzie²) polskim artystą, odnajdującym się w wielu różnorodnych mediach. Ten debiutujący jako malarz twórca, autor rzeźb, literat – poeta³, powieściopisarz⁴, eseista i autor

¹ Niniejszy tekst jest zmienioną, polskojęzyczną wersją anglojęzycznego artykułu będącego pokłosiem konferencyjnego wystąpienia *The Artist as a Contemporary Contestant in Literary Essays of Lech Majewski* na PUNO June Conference, Londyn, 2022, rozszerzoną o główne tezy z wystąpienia *Brak tożsamości czy tożsamość braku? Człowiek współczesny w esejach Lecha Majewskiego* wygłoszonego na konferencji MKDUS 2.0, Szczecin, 2022.

² Taką nazwę w od marca 1953 do października 1956 nosiły Katowice (zob. Korol-Chudy, 2020).

³ Na twórczość poetycką Lecha Majewskiego składają się: *Baśnie z tysiąca nocy i jednego miasta* (1978), *Poszukiwanie raju* (1979), *Mieszkanie* (1981), *Muzeum mojej nędzy* (1997), poemat *Św. Sebastian* (1998) i *Smutek to najgorsza pora dnia* (2019).

⁴ Lech Majewski pisze również powieści: *Kasztanaja* (1981), *Szczury Manhattanu* (1993); *Pielgrzymka do grobu Brigitte Bardot Cudownej* (1996), *Metafizyka* (2002), *Hipnotyzer* (2003) i *Manhattan Babilon* (2015). Ponadto korpus ten dopełniają powieści pogranicza: komiks katastroficzny *Autobus na Golgotę* (1997), fabularyzowana biografia *Basquiat* (1997) i pisana gwarą *Mariacka 5* (2016/2017 – strona artysty podaje jako datę wydania rok 2017, por. strona www artysty: <https://lechmajewski.com/ksiazki/powiesci>) – w nawiasach daty pierwszych wydań.

scenariuszy filmowych, znany jest w Polsce i na świecie głównie jako reżyser filmowy⁵, choć reżyseruje też dzieła teatralne⁶ i opery⁷. Częstokroć ten autor zdjęć, muzyki, dźwięku czy efektów dźwiękowych i scenografii odpowiada również za montaż i sam produkuje swoje filmy, jest również autorem libretta opery⁸. To prawdziwy humanista – człowiek Renesansu, któremu nadać można miano artysty totalnego. Z tej to pozycji artysty totalnego dokonuje w swojej eseistyce krytycznej analizy współczesnej kondycji ludzkiej.

2. Zapomniana tęsknota i jej konsekwencje

Lech Majewski, twórca działający na wymienionych wyżej polach, u schyłku XX wieku pisze pierwszy tom swych esejów *Oficjalne centrum świata* (1998), który uzupełnia następnie pod koniec drugiej dekady XXI wieku o kolejne rozważania: *Pejzaż intymny* (2017) i *Ukryty język symboli* (2020). W zbiorach tych kontestuje naszą współczesność.

Teżą niniejszych rozważań uczynimy myśl – Lech Majewski jest klasycyzującym myślicielem ponowoczesności – jego eseistykę przenika swoista *idee fixe*, jaką jest tęsknota za możliwością poznania rzeczywistości, prawdy egzystencji i Tajemnicy wszechrzeczy. Jakkolwiek tęskni za anamnezą, „odpomnieniem” [przypomnieniem] istoty wszechrzeczy za sprawą sztuki dawnej i współczesnej nauki, nie do końca w nią wierzy, bowiem pozbawiony wymiaru symbolicznego, mitycznego i eschatologicznego człowiek współczesny istnieje w oddaleniu, oderwaniu od siebie samego. Brak mu tożsamości, a jedyną możliwą tożsamością staje się tożsamość budowana na braku. Jakie są jej konsekwencje? Czy taka tożsamość jest możliwa? Majewski pozostaje krytyczny w swej ocenie.

⁵ Artysta, występujący również pod pseudonimem Eliot Ems i L. J. May, znany jest przede wszystkim jako reżyser *Młyna i krzyża* (2010 [2011]), *WoJaczka* (1991), *Angelusa* (2001) i *Ogrodu rozkoszy ziemskich* (2003 [2004]). Drogę do kariery otworzył mu *Rycerz* (1980), zauważony w recenzji krytyka New York Timesa. Majewski znany jest również z *Lotu świerkowej gęsi* (1985), *Więźnia Rio* (1988), *Ewangelii według Harry’ego* (1993 [1994]), *Pokoju saren* (1997), *Wypadku* (1998), *DiVinities* (2005), *Szklanych ust* (2006 [2007]), *Onirica* (2013), *Cuba Libre* (2014 [2015]), *Doliny Bogów* (2019) i *Brigitte Bardot Cudownej* (2021). Wczesne prace filmowe artysty do głównie shorty i etiudy filmowe: *Zwiastowanie* (1978), *Dom Starców* (1976), *Święto* (1976), *Bisowanie* (1975), *Grand Hotel* (1975). Zob. strona artysty na portalu Film Polski, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=115648>, dostęp, 20.10.2024. W nawiasach kwadratowych data produkcji według Filmwebu, w przypadku, gdy są odmienne od wskazanych na Filmie Polskim. Por. <https://www.filmweb.pl/person/Lech+Majewski-343/filmography>, dostęp 20.10.2024.

⁶ Artysta wyreżyserował takie dramaty jak: *Odyseja* (Thames, London, 1982), *The Black Rider* (Großen Haus Theater Heilbronn, 1997), *Sen nocy letniej* (Großen Haus Theater Heilbronn, 1997), *Tramwaj* (Katowice, 1998; Düsseldorf, 2002), *Opera za trzy grosze* (Großen Haus Theater Heilbronn, 2002), *Mariacka 5* (Teatr Rozrywki w Chorzowie, 2017).

⁷ Lech Majewski jest również reżyserem operowym takich dzieł jak: *UBU REX* (Teatr Wielki w Łodzi, 1992), *Carmen* (Teatr Wielki – Opera Narodowa, 1995), *Pokój saren* (Opera Śląska, 1996), *Carmen* (Litewska Opera Narodowa w Wilnie, 2002), *Król Roger* (Fisher Center for the Performing Arts, 2008).

⁸ Zob. strona artysty na portalu Film Polski, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=115648>, dostęp, 20.10.2024.

3. Czy sztuka i człowiek mogą istnieć bez Tajemnicy?

W swych rozważaniach na temat ery nowoczesnej i aktualnej kondycji człowieka Majewski wychodzi od krytyki sztuki współczesnej XX wieku. Można zaryzykować tezę, że sztuka ta jest bardziej sztuką interpretacji, której twórcą staje się tak naprawdę krytyk-erudyta, a której znaczenie przypisywane, czy też przepisywane jest niezależnie od formy, niż sztuką opartą na zdolnościach warsztatowych i kunszcie wykonania. Niż sztuką, w której zawarte byłoby znaczenie symboliczne. Przypisywane jej współcześnie wartości nie wytrzymują porównania z wartościami malarstwa i rzeźby dawnych Mistrzów – „wciąż podziwiam starych mistrzów, którzy potrafili tworzyć swego rodzaju kompendia, uniwersa i nie wstydziła się tego, podczas gdy dzisiaj jakakolwiek skala większa niż mikrozdanie staje się niebezpieczna. Z powodu rozbicia sztuka obecnie nie potrafi stworzyć całościowej wizji świata. Jeżeli gdzieś szukać takiej próby, to raczej w nauce” (Majewski, 2017, 77–78)⁹. Sztuka XX wieku pozbawiona jest tajemnicy metafizycznej, a czy bez tej może istnieć sztuka? Zbyt często „usiłuje szokować, skandalizować i bić po głowie zaciśniętą na formie pięścią, i nie daje możliwości wniknięcia w obraz, zamieszkania w nim. [...] nie poddaje się kontemplacji” (Majewski, 2017, 17).

Jakie są tego konsekwencje? Sztuka figuratywna zeszła na dalszy plan. Z współczesnej sztuki wyrugowano postać ludzką. Zastąpiono ją „atakiem kolorów i abstrakcyjnych form na płótno – form połamanych, zdeintegrowanych przez artystów z siekierami, którzy porąbali istniejące kanony piękna” (Majewski, 2017, 136–137). Majewski odnosi się tu do malarstwa de Kooninga, Picassa i kubistów, rzeźb Giacomettiego i Moore’a, kompozycji Strawińskiego i pisarstwa Joyce’a i zastanawia się nad genezą wielkich wojen i totalitaryzmów XX wieku – jaka była przyczyna tego, że człowiek został zamieniony „w popiół i miazgę, substancje antycypujące okrucieństwa XX wieku” (Majewski, 2017, 136–137)¹⁰. Powtórzmy jeszcze raz – sztuka figuratywna zeszła na dalszy plan. Człowiek „wyparował” ze sztuki. Czy było to przyczyną, że „zdeformowane ciała wyparowały później z linii frontu i z obozów koncentracyjnych podczas obu wojen światowych” (Majewski, 2017, 137)? Artysta podnosi tu niezwykle istotne pytanie o genezę obozów koncentracyjnych: „czy malarze niszczący formę ludzką są współwinni procesu anihilacji. Byli jedynie jej prorokami, czy swoją działalnością

⁹ Do dawnych mistrzów Majewski zalicza np. w muzyce – Bacha, w malarstwie Dürera, Giorgione, Leonarda, Boscha, Bruegla i Vermeera, w literaturze Dantego i Szekspira (zob. Majewski, 2016, 29, 159; Majewski, 2017, 17, 139, 141, 163; Majewski, 2020, 168).

¹⁰ W innym miejscu Majewski stwierdza: „Na szczęście nie tylko XX wiek jest naszym dziedzictwem – on był jak pijany z brzytwą we mgle; ciął i niszczył wszystko, co spotkał na swojej drodze: formę, strukturę sonatową narrację” (Majewski, 2017, 77).

dali na nią przyzwolenie? Czy stali u kulturowych źródeł tego, że ciało zdeintegrowało się w tak prosty i łatwy sposób, zmieniając się na różnego rodzaju mydła i włosy do materaców?” (Majewski, 2017, 137–138). Czy sztuka współczesna jest temu winna, czy taki stan rzeczy tylko antycypowała? Była tego zapowiedzią, czy może jedynie odzwierciedliła zastany stan rzeczy? Artysta nie daje jasnej odpowiedzi.

Majewski nawiązuje do okrucieństwa wojen i totalitaryzmów: „Artysta jest zdany na bestialstwo współczesnego świata. Przeszłość miała też swoją dozę okrucieństwa, ale nie była ona tak horrendalna jak w wieku XX” (Majewski, 2017, 136–137). Tęskni przy tym za antycznymi kategoriami, które dziś odeszły w niepamięć – pięknem i prawdą:

[XX wiek] „zbombardował dywanowym nalotem wszystko to, nad czym z benedyktyńską cierpliwością pracowali artyści i rzemieślnicy w poprzednich stuleciach, czyli nad zbliżeniem nas do piękna utożsamianego z pojęciami prawdy i wiary. I te kanony zniszczenia wciąż triumfują. Obalono stan łaski w sztuce. Zanegowano istnienie Arkadii. Zmieciono transcendencję” (Majewski, 2017, 136–137).

Kontestuje w innym miejscu: „[...] nasze czasy zgubiły pojęcie piękna; dlaczego to, co artystów motywowało przez kolejne stulecia, czyli próby zbliżenia się do Boga, Piękna i Prawdy, wiek XX nieodwołalnie zmasakrował?” (Majewski, 2017, 78).

Destrukcji formy w sztuce dokonali prekursorzy sztuki nowoczesnej, którzy byli geniuszami. Problem polega jednak na tym, że ich nieudolni naśladowcy sprowadzili na potomnych „powszechny akademizm brzydoty” (Majewski, 2017, 138–139). Piękno stało się słowem niebezpiecznym, o którym nie powinno się mówić. Jak stwierdza artysta, tęskniący za antyczną triadą prawdy, dobra i piękna: „kiedyś piękno było celem nie tylko sztuki. Sokrates mówił (ustami Platona), że piękno to najwyższe dobro, bo piękno oznacza prawdę. A celem mądrości była redukcja brzydoty” (Majewski, 2017, 121). Dziś wszystko może być sztuką, a każda destrukcja formy staje się dziś alibi dla nieudolności twórców sztuki współczesnej.

4. Tożsamość oparta na braku – *animal (non)symbolicum*?

Sztuka współczesna przestała cokolwiek znaczyć – mówi Majewski. Dominuje w niej „poetyka śmietnika” (Majewski, 2017, 139). Obrazuje ona pustkę, dlatego można o niej napisać jedynie kilka stron, w przeciwieństwie do dzieł minionych epok, którym poświęcano traktaty. Kontakt z nią zubaża, gdyż odziera z duchowości, podczas gdy kontakt ze sztuką dawną ubogaca” (Majewski, 2017, 121, 138–141). Jaki ma to wpływ na kondycję człowieka współcześnie, w świecie, w którym dominuje sztuka nowoczesna i nowe media? W jaki sposób przyczynia się to do ukonstytuowania tożsamości ludzkiej? „Jesteśmy nieobecni. [...] Ten

rodzaj bezistnienia na jawie jest bardzo rozpowszechniony – wpatrujemy się w ekrany, obojętnie jakie; komputerów, telewizorów, gier. Media występują tu jako tłumiciel potencji mózgu (Majewski, 2017, 181). Majewski pisze tu o konieczności „potwierdzenia naszego bytu. Ludzie robią wszystko, żeby być zauważonym i stać się synonimem czegośkolwiek [...]. Kiedy zdobywamy ów synonimiczny byt, uspokajamy się, że istniejemy. [...] Żyjemy w świecie zimnego kontaktu, rozrastających się abstrakcji i automatycznie odtwarzanych komunikatów w słuchawce telefonu” (Majewski, 2017, 181–182).

Współczesność niszczy wielkość człowieka, wręcz niweluje go – nie można przecież kondycji ludzkiej budować na pustce. Współczesność doprowadza do kryzysu tożsamości za sprawą usunięcia ze sztuki a także życia trzech wymiarów naszego człowieczeństwa – mitycznego, symbolicznego i eschatologicznego. Rozbita sztuka nie może stworzyć całościowej wizji świata (Majewski, 2017, 77–78). Świat rozpadł się, zbanalizował. Trudno uchwycić jego esencję czy opisującą całość formułę (Majewski, 2017, 163). Majewski kontestuje erę *post*: „wytworzyliśmy lęk przed wielką metaforą, dużym tematem. Panicznie się jej boimy, czy też nie potrafimy jej znaleźć? Jakikolwiek ton poważny jest niewskazany. W mistrzach z przeszłości, z którymi rozmawiam, szanuję właśnie ich powagę”. [Zaś obecnie] „Żyjemy w czasach ironii, chichotu, w czasie niezdolnym do syntez” (Majewski, 2017, 166–167, 154–155. Por. Majewski, 2020, 82)¹¹.

Jesteśmy jednak jedynym gatunkiem na Ziemi, który można określić mianem *animal symbolicum*¹². „*Symballein* to po starogrecku „złączać”. [...] Połączenie pasujących części potwierdzało tożsamość. Symbol zatem implikuje niewidzialną drugą połowę. [...] Nie ma czegoś takiego jak nowy człowiek. To ciągle stary człowiek, niejako nawarstwiony na poprzednich pokoleniach” (Majewski, 2020, 8). Od symbolu nie możemy uciec. On nas ucłowiecza. Językiem symboli porozumiewamy się ze światem a świat z nami. Niestety, jak stwierdza artysta – „zapomnieliśmy znaczeń symboli, a tymczasem Rzeczywistość (czy też Siła Wyższa) bezustannie usiłuje komunikować się z nami, wysyłając nam listy, których nie rozpieczętowujemy” (Majewski, 2020, 7). Egzystencja bez symbolu powoduje, że człowiek współcześnie ucieka od siebie samego, istnieje w oddaleniu od siebie samego, ztraca się, dryfuje „między nicością a pustką” (Majewski, 2017, 81).

Człowiek niczym okręt „musi mieć balast, bo inaczej przewróci się i zatoni. Tym balastem jest archetyp; przynależność, czy też podobieństwo przeżyć i wydarzeń do wzorców

¹¹ W kwestii ironii ery *post* zob. więcej (Rorty, 2009, *passim*).

¹² Skrótowe omówienie tej koncepcji Ernsta Cassirera poruszanej w trytomowej *Filozofii form symbolicznych* (t. 1 – 2018; t. 2 – 2020, t. 3. – 2022) i *Eseju o człowieku* (2017), zob. w: Parszutowicz (2015, 23–24).

kulturowych, które istnieją w naszej tradycji; do paradygmatów, które pojawiają się w kulturze i są dla niej formą pierwotną. Ta pierwotność oczyszcza” (Majewski, 2017, 79–81). Archetyp pozwala nam przeżyć. „Duża część naszej psyche, ego czy poczucia samego siebie związana jest z archaicznym odbiorem rzeczywistości” (Majewski, 2020, 8). „Nieumiejętność czytania symboli sprawia, że stajemy się niewolnikami fałszywych wyobrażeń i emocji” mówi Majewski (Majewski, 2020, 10).

5. Ucieczka w hiperrzeczywistość i implozja znaczeń

Wspomniany wyżej motyw ucieczki czerpie Majewski z Baudrillarda, wielokrotnie się do niego odwołując. Baudrillard mówi o ucieczce, która znamionuje erę postmodernistyczną. Jednostki uciekają z „pustyni rzeczywistości” w ekstazę hiperrzeczywistości i sferę nowomiedialnych doświadczeń. „W tym wszechświecie podmiotowości są fragmentaryczne i zagubione” (Kellner, brw, passim, dostęp 22.12.2024). Formuła na ucieczkę od samych siebie jaką umożliwia kultura masowa – czy to gra komputerowa¹³, kino akcji, telewizja czy wreszcie narkotyki i dopalacze – jest gwarancją sukcesu we współczesnym społeczeństwie Zachodu (zob. Majewski, 2017, 75). Ameryka jest jego idealnym ucieleśnieniem. Skąd bierze się ucieczka (Majewski mówi tu również o uśnięciu, nieistnieniu, zob. Majewski, 2017, 180)? Z niechęci do samych siebie? Ze strachu przed sobą samym? Od czego uciekamy w przestrzeni wyidealizowanej, jaką jest Ameryka? Nie od nędzy, głodu czy bycia poniżonym. Uciekamy od „samych siebie, od wartości, od widzenia i od logiki” (Majewski, 2020, 168; zob. też. Majewski, 2017, 75, 180).

Wszystko to dzieje się za sprawą rzeczywistości, w której żyjemy współcześnie. A raczej – odwołując się do Baudrillarda – hiperrzeczywistości (Baudrillard, 1998, 41, 127, 138, 176, 179, 184; Baudrillard, 2001, 69; a szczególnie Baudrillard, 2005, 6–7, 12, 19, 62–63, 103, 149, 152–153, 189), gdyż obecnie, w erze *post* rzeczywistość już nie istnieje (Szahaj, 1993, 23–24). Żyjemy w wirtualnej rzeczywistości Internetu, bardziej prawdziwej niż to, co realne; w hiperrzeczywistości, w której zdematerializowany byt uwolniony jest od ciała (Majewski, 2020, 83; Kellner, brw, passim). Wobec zaniku tożsamości opartej na wartościach objęci jesteśmy obsesją rejestrowania „rejestrowanie siebie na tle otoczenia, jako potwierdzenie własnego bytu. [...] rejestrujemy wszystko, co robimy i jemy, i niemal wszystko to wrzucamy do serwisów społecznościowych. Po co? Bo coraz bardziej zanikamy w niedotykalnym, wirtualnym świecie za szybko telewizora, komputera czy samochodu, a poprzez fakt mnożenia

¹³ Majewski mówi tu o „kidnappingu elektronicznym” – młodzi ludzie zniewoleni przez gry komputerowe, pędzą, strzelając, by przeżyć – nie ma tu miejsca na kontemplację umożliwiającą przebudzenie (Majewski, 2017, 180).

obrazów siebie i naszego życia usiłujemy udowodnić sobie i światu, że jednak istniejemy (Majewski, 2017, 105)¹⁴.

Wszechobecność wirtualności ma wpływ na sztukę nowej rzeczywistości. Sztuka współczesna ekstrapoluje z nieruchomego malarstwa i rzeźby na grunt ruchomych obrazów – kina, telewizji i Internetu. Z tego względu Majewski tak wnikliwie przygląda się w swoich esejach tym właśnie mediom. Tu również, podobnie jak w przypadku statycznej sztuki współczesnej wspomnianych mediów malarstwa i rzeźby, diagnoza wypada pejoratywnie. Za przyczyną ruchomych obrazów dostarczanych przez telewizję i Internet „eksplozja bodźców” prowadzi do „implozji¹⁵ znaczenia i odczuwania” (Majewski, 2017, 144), a „eksplozja środków komunikacji” do „implozji znaczenia” – treść ulatnia się. „Skrótowość sms-ów [...] wyjałowiła znaczenie tego, co mówimy” (Majewski, 2017, 182). Współcześnie komunikujemy się, nie przekazujemy jednak żadnych głębszych treści. Komunikacja współczesna jest komunikacją wyjałowioną ze znaczenia. Nastąpiła obfitość różnych możliwości komunikacji. Treść zanikła. Majewski ubolewa – gdybyśmy tylko chcieli prowadzić rozmowę na głębszym, poziomie za sprawą sztuki będącej komunikatorem duszy (Majewski, 2017, 182).

Wspomniana wyżej implozja jest immanentna – Majewski znów nawiązuje do Baudrillarda – w postmodernistycznym społeczeństwie Zachodu, w społeczeństwie symulacji, masy implodują w cichą większość. Implodują w siebie nawzajem sfery ekonomii, polityki, kultury, seksualności i społeczeństwa:

„W tej implozyjnej mieszance ekonomia jest zasadniczo kształtowana przez kulturę, politykę i inne sfery, podczas gdy sztuka, niegdyś sfera potencjalnych różnic i opozycji, jest wchłonięta przez ekonomię i politykę, podczas gdy seksualność jest wszędzie. W tej sytuacji różnice między jednostkami i grupami implodują w szybko zmieniającym się lub zmieniającym rozpadzie społecznych i poprzednich granic i struktur, na których kiedyś skupiała się teoria społeczna [...], konkretne relacje społeczne twarzą w twarz zanikają, gdy jednostki znikają w światach symulacji — mediach, komputerach, samej rzeczywistości wirtualnej” (Kellner, brw, dostęp 12.12.2024).

Implozywność, w takim znaczeniu, w jakim stanowi likwidację przeciwstawnych biegunów, miała negatywne skutki: „Zło i Dobro zamieniły się miejscami, po czym złączyły

¹⁴ W innym miejscu Majewski pisze o obsesji fotografowania: „Rzeczywistość nie istnieje. Dopiero przybita gwoździem do obiektywu przenosi się w sferę bytu. Albowiem można ją udowodnić, pokazać bliźniemu” (2020, 21).

¹⁵ Implozja to upadek siły rozróżnień (por. Kellner brw, passim). „kultura przemysłowa (nowoczesna) cechowała się „eksplozywnością”: rozpowszechnieniem dóbr, nauki i technologii, usług przy jednoczesnym ostrym ograniczeniu sfer społecznych, klas i dyskursów. Ponowoczesność natomiast cechuje się „implozywnością” (Baudrillard, 1998, s. 180). Szerzej o implozywności (zob. Baudrillard, 2005, s. 45, 69, 91–94, 104–107).

się w nierozzerwalnie chaotyczną substancję ani-dobłą-ani-złą” (Majewski, 2020, 18). Podobnie twierdzi Baudrillard: „dzisiaj naszym przekleństwem jest niemożność rozróżnienia dobra i zła, prawdy i fałszu. [...] wpadliśmy w amoralną panikę nierozróżniania, wymieszania wszystkich kryteriów” (Baudrillard, 2001, 100)¹⁶.

6. Anamneza – czy przypomnienie sobie wartości jest możliwe?

Jakie jest wyjście z zastanej sytuacji? Czy jest ono w ogóle możliwe? Majewski piętnuje zapomnienie języka sztuki dawnej wiodące do implozji kategorii moralnych. Postuluje anamnezę tego języka. Platońska *anamnesis*¹⁷ – *przypomnienie* – jest drogą do odkrywania piękna, dobra i prawdy. Tęsknota za pięknem, które w czasach starożytnych było „obcowaniem z transcendencją i synonimem prawdy”, chęć jego ponownego odnalezienia doprowadzić może do anamnezy, powrotu do stanu Arkadii, Raju Utraconego. Piękno to najwyższe dobro, oznaczające prawdę¹⁸. Anamnezę umożliwia zadomowienie nie tylko w świecie symboliki antyku grecko-rzymskiego lecz również Biblii. Te dwie symboliki stanowią podwaliny kultury Europy ale i Ameryki. Bez ich znajomości zrozumienie dzieł sztuki minionych wieków, lecz także świata, w którym żyjemy, jest jednowymiarowe – przestrzeń kultury, w której funkcjonujemy, paradoksalnie pozostaje przed nami ukryta, a w skrajnych przypadkach przestaje nawet istnieć. W ustalaniu naszej tożsamości szczególną rolę przypada sztuce dawnej. Sztuka ta jest „formą obcowania z siłą wyższą i otwarciem się na głębsze postrzeganie [...] rzeczywistości” (Majewski, 2017, 136).

Diagnoza Majewskiego pozbawia nas złudzeń – współczesna sztuka to „sztuka anihilacji, niszczenia form i tradycji” (Majewski, 2017, 141), a współczesna technologia audiowizualna – telewizja i Internet – jest technologią eksplozji bodźców i implozji znaczeń. W tym kontekście warto przywołać o dwa lata późniejsze od zbioru Majewskiego rozważania Jacka Dukaja z eseju *Po piśmie* na temat *transferu przeżyć*. Zdaniem Dukaja znajdujemy się obecnie „w okresie przejściowym między kulturą pisma i kulturą postpiśmienną” (Dukaj, 20219, s. 186), którą to kulturę nazywa on *kulturą bezpośredniego transferu przeżyć*. Obowiązywać w niej będzie komunikacja postsymboliczna (Dukaj, 2019, 273): „Pismo jest technologią. Służy określonym celom. Jego używanie niesie za sobą określone koszty

¹⁶ W kwestii wpływu implozji na sferę moralności zob. także (Baudrillard, 2001, 9, 11).

¹⁷ Platońska *anamnesis* koncepcja poznania, według której jest ono przypominaniem sobie znanej wcześniej metafizycznej rzeczywistości, znajduje się w kilku dialogach tego filozofa, zob. szerzej (Platon, brw1, 72, dostęp 12.12.2024; Platon, brw2, 60–61, 64, dostęp 21.12.2024; Platon, brw3, 31–32, dostęp 29.11.2024; Platon, brw4 passim, dostęp 24.11.2024; Platon, brw5, passim, dostęp 22.12.2024).

¹⁸ Według Platona w poprzednim życiu byliśmy w harmonijnych miejscach, arkadiach, których obrazy pozostały w naszych umysłach. Zob. (Majewski, 2017, 78, 121).

i określone korzyści. Pismo wywołuje konkretne zmiany w strukturze społecznej, w kulturze, w myśleniu¹⁹. W momencie, gdy inna technologia pozwala osiągać te same cele i zaspokajać te same potrzeby lepiej – sprawniej, taniej i wygodniej – zastępuje ona pismo” (Dukaj, 2019, 196). Tak dzieje się jego zdaniem dziś w erze, w której do gry wkroczył przekaz audiowizualny, Internet, *Virtual Reality*, *Augmented Reality*. „Bezpośredni transfer przeżyć jawi się w kontraście [do czytania i pisania EBK] powrotem do natury. Patrę – widzę. Słucham – słyszę. Żadne pośrednie operacje na symbolach nie są potrzebne²⁰” (Dukaj, 2019, 236), bowiem „życie samo jest ostatnią sztuką człowieka w epoce transferu bezpośredniego” (Dukaj, 2019, 260) – lepiej wchłonąć literaturę w formie audiowizualnej. Doświadczać, miast opisywać.

Ten z pozoru idylliczny przełom kulturowy ma jednak negatywny wpływ na człowieka kultury pisma: „Wraz ze zmierzchem kultury pisma i rozrostem kultury transferu przeżyć ludzie i społeczeństwa wykazują większą bezbronność wobec manipulacji postnarracyjnych: nie opartych na ciągach przyczynowo-skutkowych, lekceważących spójność u następstwo w czasie. I tak oto odnosimy wrażenie, że sama rzeczywistość przeżywana [...] rozpada się, fragmentaryzuje i chaotyzuje. Że jest bardziej jak Instagram, bardziej jak wall Facebooka i lawina linków” (Dukaj, 2019, 303). Co więcej, warto postawić w tym miejscu pytanie, jak możliwa będzie religia, filozofia, polityka – oparte na Logosie, analitycznym myśleniu, argumentacji i retoryce – po piśmie? Zdaniem Dukaja będą miały swoje *języki*: trudne do wyobrażenia dla człowieka ery pisma „*języki* nieliniarnych sztuk audiowizualnych: montaż probabilistyczny mapy przepływu przeżyć, wagi i wektory interakcji” (Dukaj, 2019, 338). Rozważania Dukaja, mimo optymistycznej z pozoru wizji rozplynięcia się w technologii, trącą jednak nihilizmem braku podmiotowości. Nie o „język” jednak tu rzecz tak naprawdę się rozбивa, a o niedefiniowanie „żadnymi tożsamościami, a zatem żadnymi różnicami: etnicznymi, płciowymi, ideowymi, biograficznymi” (Dukaj, 2019, 340). Gdy każdy może żyć każdego (por. Dukaj, 2019, 357) nie ma mowy o projektowaniu teorii, praw, ustroju czy wymyślaniu nowych imperatywów kategorycznych.

Dukaj odpowiada Baudrillardowi i Majewskiemu: „Kultura bezpośredniego transferu przeżyć znosi opozycję fikcja-prawda. Co przeżyte, to ma jakość prawdziwości, nawet jeśli pochodzi ze zmyślenia” (Dukaj, 2019, 358) Żyjemy w postprawdzie i postfikcji. Jednak zdaniem Dukaja nie prowadzi to do relatywizmu i bezradności poznawczej, bowiem

¹⁹ Oto jak Dukaj definiuje ten koncept: „Czym jest myślnik? Nie jest *umysłowością*, nie jest *światopoglądem*. Poprzedza je i warunkuje. [...] Można ujmować myślnik jako *mindstyle*: zwrócony do wewnątrz umysłu odpowiednik *lifestyle'u*” (Dukaj, 2019, 188).

²⁰ Zdaniem Dukaja pismo ostoi się wyłącznie w naukach ścisłych, np. w matematyce, gdyż metodologie numeryczne stanowią fundament technologii bezpośredniego transferu przeżyć (Dukaj, 2019, 237).

w wypadku nauk ścisłych obowiązuje nadal prawda metody naukowej. W świecie zdarzeń zaś prawda nie jest dowodliwa, ale przeżywalna. Taka jest także nasza tożsamość epoki transferu przeżyć – jest transferowalna: „jesteśmy tym, co przeżyliśmy” (Dukaj, 2019, 385).

„Człowiek po zapaści metafizyki chrześcijaństwa, ba, po uwiądzie metafizyki serio, sam dla siebie tworzący wartości, według których ma żyć i przeżywać – poza dobrem i złem, poza prawdą i kłamstwem [...] – fikcjonujący swoją tożsamość – to jedno z najlepszych przybliżeń człowieczeństwa transferu przeżyć” (Dukaj, 2019, 380). W przeciwieństwie jednak do Baudrillarda (zob. Baudrillard, 2001, 67) i Dukaja (Dukaj, 2019, *passim*) Majewski jest klasycystą tęskniącym za metafizyką i wielką narracją²¹ – dostrzega drogę wyjścia z zastanej sytuacji – gdybyśmy tylko zechcieli, powrót do sfery sensu byłby realny za sprawą sztuki minionych wieków, grecko-rzymskiego i biblijnego symbolizmu oraz współczesnej nauki. Powrót ten umożliwiłby po erze *post* obudowanie utraconej tożsamości czy też zbudowanie jej od nowa – tożsamości nieopartej na braku – i przywrócenie zapomnianej harmonii. Kondycji człowieka współczesności – człowieka w pędzie powodowanym rozwojem współczesnej technologii, pozbawionego tożsamości, refleksyjności i chęci zrozumienia świata przeciwstawia Majewski kondycję człowieka starego, nawarstwionego na poprzednich pokoleniach. Tylko taki człowiek może mieć dostęp do poznania Tajemnicy wszechrzeczy i „odpomnienia” – anamnezy – swej tożsamości. W ten sposób zniesiony zostanie hiatus, rozziw między sensem dawnych epok, a jego brakiem we współczesności, między tożsamością przeszłości a rozproszoną tożsamością współczesności.

7. Bibliografia

Literatura podmiotu:

Eseje:

- Majewski, L. (1998). *Oficjalne centrum świata*, Wyd. słowo / obraz terytoria, Gdańsk.
- Majewski, L. (2016). *Oficjalne centrum świata*, wyd. II, Wyd. Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Katowice–Poznań.
- Majewski, L. (2017). *Pejzaż intymny, Rozmowy autobiograficzne o świecie i o sztuce*, Wyd. NCK, Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa–Katowice–Poznań.
- Majewski, L. (2020). *Ukryty język symboli*, Wyd. NCK, Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa–Katowice–Poznań.

Poezje:

- Majewski, L. (1978). *Baśnie z tysiąca nocy i jednego miasta*, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Majewski, L. (1981). *Mieszkanie*, Wyd. Literackie, Kraków.

²¹ Na temat kresu metanarracji, zwanej też wielką narracją zob. Lyotard (1984, *passim*).

- Majewski, L. (1997). *Muzeum mojej nędzy, wiersze i miniatury*, Wyd. Literackie, Kraków.
- Majewski, L. (1979). *Poszukiwanie rajów*, Wyd. Czytelnik, Warszawa.
- Majewski, L. (2019). *Smutek to najgorsza pora dnia, wybór wierszy*, Wyd. NCK, Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa–Katowice–Poznań.
- Majewski, L. (1998). *Św. Sebastian*, Wyd. Św. Jacka, Katowice.

Powieści:

- Majewski, L. (1997). *Autobus na Golgotę*, Wyd. Baran i Suszczyński, Kraków.
- Majewski, L. (1997). *Basquiat, nowojorska opowieść filmowa*, Wyd. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
- Majewski, L. (2003). *Hipnotyzer*, Wyd. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
- Majewski, L. (1981). *Kasztanaja*, Wyd. Czytelnik, Warszawa.
- Majewski, L. (2015). *Manhattan Babilon*, Wyd. Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Katowice–Poznań.
- Majewski, L. (2016). *Mariacka 5*, Wyd. NCK, Angelus Silesius, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa–Katowice–Poznań.
- Majewski, L. (2002). *Metafizyka*, Wyd. Literackie, Kraków.
- Majewski, L. (1996). *Pielgrzymka do grobu Brigitte Bardot Cudownej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- Majewski, L. (1993). *Szczury Manhattanu*, Wyd. Nowe Wydawnictwo Polskie, Warszawa.

Literatura przedmiotu:

- Baudrillard, J. (1998). *Ameryka*, tłum. R. Lis, Wyd. Sic!, Warszawa [wyd. I – 1986].
- Baudrillard, J. (2001). *Rozmowy przed końcem*, tłum. R. Lis, Wyd. Sic!, Warszawa [wyd. I – 1997].
- Baudrillard, J. (2005). *Symulakry i symulacja*, tłum. S. Królak, Wyd. Sic!, Warszawa [wyd. I – 1981].
- Cassirer, E. (t. 1 – 2018; t. 2 – 2020, t. 3. – 2022). *Filozofia form symbolicznych*, tłum. P. Parszutowicz, A. Karolus, Wyd. Marek Derewiecki, Kęty.
- Cassirer, E. (2017). *Esej o człowieku*, tłum. A. Staniewska, Wyd. Aletheia, Warszawa.
- Dukaj, J. (2019). *Po piśmie*, Wyd. Literackie, Kraków.
- Kellner, D. (brw). *Jean Baudrillard* [hasło w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <https://plato.stanford.edu/entries/ baudrillard/> .
- Korol-Chudy, A. (2020). *Kiedy Katowice były Stalinogrodem... 1953–1956*, Wyd. IPN, Katowice.
- Liotard, J-F (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, University of Minnesota Press.
- Parszutowicz, P. (2015). *Esej o człowieku (Essay on Man)*, Ruch Filozoficzny, 3. 15–29, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2014.027>.
- Platon (brw1), *Fajdros*, tłum. W. Witwicki, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-fajdros.pdf> .
- Platon (brw2), *Fedon*, tłum. W. Witwicki, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-fedon.pdf> .
- Platon (brw3), *Menon*, tłum. W. Witwicki, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-menon.pdf> .
- Platon (brw4), *Państwo*, tłum. W. Witwicki, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-panstwo.pdf> .
- Platon (brw5), *Timajos*, tłum. W. Witwicki, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/platon-timajos.pdf> .
- Rorty, R. (2009). *Filozofia jako polityka kulturalna*, tłum. B. Baran, Wyd. Czytelnik, Warszawa.
- Szahaj, A. (1994). *Jean Baudrillard – między rozpaczą a ironią*, Kultura Współczesna, 1, 19–29.

Materiały internetowe:

Strona internetowa Lecha Majewskiego: <https://lechmajewski.com/> .

Strona internetowa Lecha Majewskiego na portalu Film Polski:

<https://filmpolski.pl/fp/index.php?osoba=115648>.

Strona internetowa Lecha Majewskiego na portalu Filmweb:

<https://www.filmweb.pl/person/Lech+Majewski-343>.

Teologiczne znaczenie pierwotnej nagości i ubrania

Jolanta Wilk¹

¹ Instytut Nauk Teologicznych, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; mail: jolanta.wilk@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0009-0007-7497-2012

Streszczenie: Wyznaczenie teologicznej perspektywy dla nagości i ubioru ukazało całe bogactwo znaczeń i związków wyłaniających się z interpretacji prehistorii biblijnej, której punktem wyjścia jest stworzenie człowieka, jego upadek, wstyd (a raczej strach) oraz próby zaradzenia nieodwracalnej sytuacji. W artykule zaprezentowano poglądy wybranych teologów (od Tertuliana do Jana Pawła II), którzy wskazywali na wtórność ubioru względem pierwotnej nagości, ale i tych, dla których ubranie i ciało stanowią nierozdzielny związek.

Słowa kluczowe: Biblia, stworzenie, ciało, nagość, ubranie

Abstract: The delineation of a theological perspective on nudity and clothing has revealed a whole richness of meanings and relationships emerging from the interpretation of the biblical prehistory, whose starting point is the creation of man, his fall, his shame (or rather fear), and his attempts to remedy the irreversible situation. The article presents the views of selected theologians (from Tertullian to John Paul II) who pointed out the secondary nature of clothing in relation to the original nakedness, but also those for whom clothing and the body constitute an inseparable relationship.

Keywords: Bible, creation, body, nudity, clothes

1. Wstęp

Teologiczne rozważania na temat nagości i ubrania, konieczności lub przywileju jego posiadania oraz okoliczności zakładania i noszenia opierają się na biblijnych relacjach o stworzeniu i upadku człowieka. Ubranie, które zakrywa, wyraża winę człowieka, szata zaś wyróżnia i nobilituje. Podział ubioru na te dwie kategorie nie jest więc przypadkowy, a zastosowane rozróżnienie ma znaczenie teologiczne. Podwójna natura odzieży wyraźnie ujawnia się przy omawianiu przez pisarzy chrześcijańskich wielkich tematów doktrynalnych, jak grzech pierworodny, chrzest, zbawienie. Od tego, jaki sens nadawany jest temu, co się nosi na sobie, zależne są oczekiwania i pragnienia w tym względzie: od przymusu okrycia nagości do prawa przywdziania szaty dla wybranych; od przesadnej ascezy i negatywnego stosunku do ubioru po różnego rodzaju przywileje. W artykule zaprezentowano poglądy wybranych autorów, którzy przez teologiczne interpretacje prehistorii biblijnej, czyli tego, co było zanim pojawiło się ubranie, podkreślają związki (nagiego) ciała i ubioru.

2. Pierwotna nagość

Opis stworzenia pierwszego człowieka z Rdz 2,7 jest w opinii Janusza Lemańskiego jednym z najbardziej fundamentalnych tekstów Starego Testamentu. Zawarta w nim wizja antropologiczna i przesłanie teologiczne mają ogromny wpływ na wiele innych wypowiedzi zawartych w Biblii. W tym opisie można wyróżnić dwa zasadnicze etapy. Jeden bardziej

ogólny, mówiący o sposobie stworzenia człowieka w ogóle (Rdz 2,7), i drugi, uszczegóławiający dwupłciowość ludzkiej natury (Rdz 2,18-21) (Lemański, 2006, s. 12).

Komentując opis początków świata i człowieka Dariusz Dziadosz postrzega autora biblijnego jako literackiego i teologicznego „pedanta”, który dla każdego słowa znajduje ściśle określony sens, nadaje mu precyzyjne miejsce w strukturalnej całości kompozycji i przypisuje niezastąpioną rolę. Zauważa, że pierwsza odsłona jahwistycznej relacji kończy się krótką notą o braku poczucia wzajemnego wstydu u pierwszych rodziców mimo ich cielesnej nagości. Ta informacja jest z jednej strony kulminacyjnym punktem sceny stworzenia, a z drugiej, literackim pomostem, który wprowadza lektora w drugą część tej tradycji, opowiadającej już o upadku pierwszych ludzi. Wspomniany egzegeta podkreśla, iż wers 2,25 jest jedynym w Biblii, w którym ludzkiej nagości nie wiąże się z upokorzeniem, grzechem czy poczuciem winy. Zasadniczo bowiem idea nagości używana jest w niej na trzech płaszczyznach znaczeniowych: kiedy określa ludzką biedę i niedostatek (Hi 24,7.10; 31,19), gdy szuka symbolu hańby, zła i grzechu (Rdz 3,7.10.11; Ez 16,22.37.39; Oz 2,5.12; Am 2,16) oraz gdy opisuje poród (Hi 1,21; Syr 5,14). Termin „nagość” odnosi się do porządku w sferze ludzkiej seksualności, ale też wskazuje na pierwotną harmonię we wszystkich aspektach relacji międzyludzkich, w których w chwili stworzenia nie było żadnych trudności, barier czy uprzedzeń. Przez tego typu obraz jahwista w prezentowanej narracji postanowił odzwierciedlić oryginalną niewinność Adama i Ewy, a zarazem doskonałość Bożego stworzenia (Dziadosz, 2010, s. 43-44).

Według Erika Petersena, pierwsi ludzie byli nadzy, ale niezawstydzeni. Przed grzechem pierworodnym nie było ubrania, lecz stan ten nie był tym samym, co nagość. Nagość zakłada nieobecność ubrania, ale nie jest z nim tożsama. Przed grzechem pierworodnym człowiek posiadał ciało w inny sposób, ponieważ inaczej był obecny przed Bogiem. Istniał przed Nim tak, że nawet jeśli jego ciało nie było okryte żadnym ubraniem, nie było jednak „nagie”. Człowiek został stworzony w stanie nieubranym, ale w tym naturalnym stanie „nieubrania” został przeznaczony do nadnaturalnej chwały Bożej. Badacz twierdzi więc, że pytanie o stosunek człowieka do ubrania dotyka fundamentalnych prawd wiary chrześcijańskiej i dopóki zagadnienie jest jedynie kwestią przyzwoitości stroju, nie widać problemu w całej ostrości. Dopiero pytanie o to, czym jest nagość, pozwala dostrzec jego wymiar religijny (Peterson, 2015, s. 145).

Zgodnie z tym, co utrzymuje Giorgio Agamben, w interpretacji rajskiej nagości skupia się jak w soczewce centralny od wieków problem chrześcijańskiej teologii – rozróżnienie pomiędzy naturą a łaską. Przeciwwstawienie to nie jest obecne w Piśmie Świętym, pojawiło się

dopiero w historii teologii, po raz pierwszy u Tertuliana. Później Augustyn z Hippony polemizując z Pelagiuszem na temat tożsamości ludzkiej natury stworzonej w raju i łaski pierwotnej sprawiedliwości „odkrył” grzech pierworodny, czyli grzech przenoszony drogą płciową, co oznaczało według niego, że w raju Adam i Ewa panowali nad narządami płciowymi, bo okrywała ich „szata łaski”. Agamben stoi na stanowisku, że Pelagiusz nie negował łaski, lecz utożsamiał ją z naturą rajska. Żadne obdarowywanie człowieka „szatą łaski” bezpośrednio po jego stworzeniu nie było zatem potrzebne. Miał on już wtedy ciało „chwalebne”, tj. takie samo lub doskonale podobne do tego, w które przybiorą się wyznawcy Chrystusa po zmartwychwstaniu. Augustyn nie zgodził się z taką interpretacją rajskej historii. Po drugim synodzie w Orange (w 529 roku) grzech pierworodny znalazł się oficjalnie w doktrynie Kościoła, ale to augustyńskie rozumienie nagości i wstydu spotkało się z oporem wielu chrześcijan (Agamben, 2010, s. 71).

Także współcześnie – jak podaje Janusz Lemański – wielu badaczy sądzi, iż augustyński sposób postrzegania wydarzeń opisanych w Rdz 3,1-6 przez pryzmat „grzechu pierworodnego” mający swoich prekursorów w biblijnej tradycji mądrościowe (por. Mdr 2,24), nie musi być właściwy, zważywszy, że słowo „grzech” się tu nie pojawia. Mimo braku tego słowa opowiada się jednak o wydarzeniu, które nosi znamiona „nieposłuszeństwa” lub przynajmniej „braku zaufania” człowieka wobec Boga (Lemański, 2022, s. 23).

Wspomniany już Giorgio Agamben zauważa, że dopiero kilkanaście wieko później w swojej teologii ciała Jan Paweł II opowie się za rozwiązaniem przeciwnym doktrynie wyrażonej w pismach biskupa Hippony. Według niego, Adam i Ewa zostali stworzeni „na obraz i podobieństwo Boże” jako osoby. Przed upadkiem mogli na siebie spoglądać w pełni „osobowej intymności”. Z tego powodu niepotrzebna im była „szata łaski” osłaniająca jakąś – zakładaną przez wieki przez teologów – pierwotną niepełność. Nagość była dla nich w pewnym sensie „przezroczysta”. Papież nauczał, że w pierwotnej nagości pierwszych ludzi należy widzieć obraz autentycznej i pełnej „komunii osób”, w której ciało nie tylko nie było przeszkodą w jej trwaniu, ale ją wręcz umożliwiało. Adam i Ewa zostali stworzeni w pełni „dobrej cielesności”, co ma uzasadnienie w pierwszym biblijnym opisie stworzenia. Agamben jest jednak świadomy, że nagość zestawiona z *sacrum* nie będzie budzić zgorszenia dopiero w eschatonie (Agamben, 2010, s. 76).

3. Wstyd

Motyw nagości i wstydu pierwszych rodziców przewijający się w narracji biblijnej Giorgio Agamben uważa za jeden z fundamentów, na którym autor natchniony buduje własną

teologię pokusy, grzechu oraz Bożej sprawiedliwości. Według niego, upadek nie polegał tylko na naruszeniu boskiego porządku moralnego. Grzech uświadomił człowiekowi jego nagość, zaś spaczony sens ciała zaczął stanowić dla człowieka problem. Skoro więc grzech „obnażył” człowieka, jego „nagość” wymaga okrycia. Jeśli rozebrane ciało postrzega się jako rzecz wstydlivą, poczucie wstydu nakazuje je przykryć, a gdy utraciło swoją niewinność, potrzebuje szaty. Ubranie, które nosi upadły człowiek, jest jego „strojem stanowym”, gdyż wyraża stan (status) jego upadłej natury. Jest to strój, który wprawdzie może wyrażać przyzwoitość, lecz nie wyraża niewinności. Dostrzeżenie nagości wiąże się z aktem duchowym, które Pismo Święte określa „otwarcie oczu”. Człowiek zdał sobie sprawę ze swojej nagości, podczas gdy swojego „nieubrania” wcześniej nie widział. Kontynuując rozważania Agamben przywołuje postać Augustyna, który zauważa, że gdy Adamowi i Ewie „otworzyły się oczy”, poczucie niemożności stawania nago przed obliczem Pana sprawiło konflikt cielesności i ducha (Agamben, 2010, s. 76).

Gdyby jednak nagość była wstydliva także w relacji człowiek–Bóg i gdyby pierwsi rodzice bardziej wstydzili się Boga niż siebie nawzajem, mogłoby to nawet dobrze o nich świadczyć, ale w opisie z Rdz 3,10 mowa jest o strachu, a nie o wstydzie: „Usłyszałem Twój głos w ogrodzie, przestraszyłem się, bo jestem nagi, i ukryłem się”. Dariusz Dziadosz zauważa, iż kondycja i status natury ludzkiej po przekroczeniu Bożej woli ulegają radykalnej i nieodwracalnej zmianie. Doznanie lęku nie ma więc charakteru przejściowego, lecz oznacza trwały stan, pogłębiający się w miarę wchodzenia w doświadczenie tajemnicy zła. Ten nieporządek i dysharmonia nie ograniczają się do aspektu płciowości, lecz stanowią rzeczywistość o wiele głębszą. Desperackie działania pierwszych rodziców, aby ukryć konsekwencje swego czynu i zaradzić nieznanym emocjom, dają bardzo nikłe efekty. Fakt ukrycia się przed Bogiem w gęstwinie drzew i ton odpowiedzi udzielonej przez Adama Bogu pokazują, w jakim stanie duchowym znaleźli się pierwsi ludzie. Poczucie winy oraz bezradność wobec nowej sytuacji rodzą w obojgu wielki lęk i niepewność, popychając ich do serii spontanicznych (nieprzemyślanych) i prowizorycznych (nieskutecznych) decyzji (Dziadosz, 2014, s. 54). Pamiętać tu należy o splecionych naprędce przepaskach z dużych i szorstkich liści figowych, które choć częściowo zakrywały fizyczną nagość Adama i Ewy, nie były jednak w stanie ukryć ich winy przed Bogiem.

Kontynuując rozważania wymieniony biblista stwierdza, że to nie cielesna nagość jest więc powodem ludzkiego lęku – Adam i Ewa aż do popełnienia grzechu pojawiali się przecież przed Stwórcą nadzy. W tej perspektywie usprawiedliwienie Adama „przestraszyłem się, bo jestem nagi” (Rdz 3,10) jest bezzasadne. Pokazuje po prostu, że niepiętne i jedyne źródło

ludzkiego strachu i lęku stanowią grzech i nieposłuszeństwo Bogu, a ich siła i zakres są wprost proporcjonalne do ciężaru winy (Dziadosz, 2014, s. 60).

Można też stwierdzić, że sam wstyd podobny jest do bólu, który komunikuje, że coś niedobrego dzieje się w organizmie. Podobnie jak ból, wstyd jest przykrym doświadczeniem odbieranym subiektywnie zarówno emocjonalnie, jak i zmysłowo. Powoduje konkretne, wymuszone zachowania, ale ma też istotne znaczenie dla procesu poprawy.

Czymś innym jest też paraliżujące uczucie wstydu, a czymś innym – cnota wstydlivosti. Adriana Wójtowicz prezentując stanowisko Tertuliana na rozważane zagadnienia, pisze o jego świadomości co do różnicy między okryciem (*tegmen*) a szatą (*vestis*). To, co zakrywa, pochodzi z poczucia wstydu, czyli wyraża winę człowieka wobec Boga za nieposłuszeństwo Jego nakazom. Jest więc dobre, wynika bowiem z dobrych pobudek. Szata natomiast wyraża złą stronę ludzkiej natury: przesada w stroju i jego kosztowność utrzymują władzę szatana nad człowiekiem, przejawiającą się w grzechu pychy (Wójtowicz, 2004, s. 138).

W sposób oczywisty w kręgach kultury europejskiej okrycie się określone jest warunkami klimatycznymi, a nie tylko naturalną chęcią zakrycia miejsc intymnych. Lucyna Rotter zauważa, że nawet jeśli realizowane jest to w sposób przysłowiowy, to bez tego okrycia człowiek odczuwa wstyd nagości (Rotter, 2010, s. 20). Niemniej zdolność do wstydu wymaga nie tylko pewnego poziomu refleksji i dojrzałości etycznej, ale także uznania prawa do intymności własnej i innych ludzi, dlatego Józef Tischner stwierdza, że wstyd nie byłby możliwy, gdyby nie inny człowiek (Tischner, 1998, s. 33).

Barbara Skarga pisząc o bezwstydzie zauważa, że nie jest on prostym przeciwnikiem wstydu, który zawsze jest własny, osobisty, pojawiający się wbrew woli i mający siłę, by odebrać cały spokój. Bezwstyd obnaża to, co niegodne ukazania. Czyn niegodny narusza ludzką godność, przeciwko niej zazwyczaj występuje, jej poniżenie ma na celu. Nie ma więc wątpliwości, że bezwstydnym jest ten, kto popełnił zło i nie żałuje, a co więcej, drwi sobie ze zgorszenia i jest ekshibicjonistą zła (Skarga, 1998, net).

4. Ubranie

Jest rzeczą oczywistą, że punktem odniesienia dla starożytnych pisarzy kościelnych przy zajmowaniu stanowiska wobec określonych tematów czy problemów było zawsze Pismo Święte, ale – jak twierdzi Dariusz Zalewski – niektórzy z nich odczytywali Stary Testament dosłownie, inni w duchowym sensie, co pozwalało im dostrzegać w tekstach natchnionych to, z czym egzegeci nie zawsze się zgadzają (Zalewski, 2016, s. 58). Wspomniany już Giorgio Agamben twierdzi, że w czasach kształtowania się chrześcijańskiej doktryny trudno było

o właściwą naukę w kwestii ciała i jego nagości. Jedne starożytne interpretacje próbowano zastępować innymi, w zasadzie nie wychodząc zbytnio poza archetypiczne augustyńsko-pelagiańskie spory (Agamben, 2010, s. 67). Mariusz Szram podaje przykład, który można zrozumieć następująco: ciało pierwszego człowieka Adama (i wszystkich jego potomków) jest genetycznie i ontycznie złe jako podstawowy element materialnego świata. W związku z tym ciało nowego Adama – Chrystusa – musi pochodzić z innego świata i być pozbawione ziemskiej materialności, jeżeli ma być dobre i godne osoby Zbawiciela, o ile w ogóle nie jest ono tylko bytem pozornym. Członkowie heterodoksyjnych ruchów cielesność traktowali jako przeszkodę na drodze do zbawienia, które dla nich było wyzwoleniem od świata i ciała, a nie, jak w chrześcijaństwie, od grzechu i winy (Szram, 2015, s. 2-3).

Jak udało się ustalić, w tekście biblijnym można odnaleźć ponad dwieście miejsc, w których zawarte są informacje o ubraniu i ubieraniu się, więc zdawać by się mogło, że Rdz 3,21: „Pan Bóg sporządził dla mężczyzny i dla jego żony odzienie z skór i przyodział ich” to passus drugoplanowy o mało istotnej treści. Nie zgadzając się z tą tezą Mirosław Mejzner wyjaśnia, że już w starożytności chrześcijańskiej wokół jego znaczenia rozgorzała zaciekle polemika, która znajdowała się w centrum ścierających się ze sobą koncepcji teologicznych i antropologicznych autorów kościelnych z poglądami enkratytów i gnostyków, którzy interpretowali „odzienia ze skór” jako ciała ludzkie powstałe w wyniku grzechu. Badacz ten tłumaczy, że według takiej koncepcji istotę człowieka stanowi wyłącznie element duchowy, a ciało jest późniejszym, akcydentalnym i obciążającym dodatkiem. Cieleśne rozumienie skórzanych okryć włączono więc w swoiste widzenie materii jako okrycie (duszy) ciałem, a nie – ciałem (Mejzner, 2013, s. 157-158).

Józef Naumowicz zauważa, że w omawianym biblijnym fragmencie nie chodzi o proste ubrania z lnu czy wełny, jakie zwykle noszono w czasach, gdy powstawała Biblia, ale ze skór. Rozwijając myśl, że są to skóry martwych zwierząt, autor biblijny obrazowo stwierdza, że po raz pierwszy Adam i Ewa przywdziewają na siebie śmierć, a zatem nosząc je doświadczyli, że będzie ona także ich udziałem. Są one pierwszym pośrednio wspomnianym przykładem śmierci po odebraniu ludziom dostępu do drzewa życia. W przekonaniu autora, wykorzystanie wersetu Rdz 3,21 do uzasadnienia jednoznacznie negatywnej oceny ciała było o tyle ułatwione, że w „odzienia ze skór” Bóg ubrał pierwszych rodziców po ich grzechu. Utożsamienie więc ich ze śmiertelnością stało się wkrótce sztandarem ortodoksyjności i u wielu pisarzy wyrażenie to nie miało konotacji zbyt optymistycznej. W tych okryciach pierwsi rodzice zostali usunięci z raju. Były to więc szaty wygnania z krainy wiecznej szczęśliwości (Naumowicz, 2010, s. 463).

Ubiór jest jednak podstawowym dobrem przynależnym każdemu człowiekowi. Lucyna Rotter zauważa, że Nowy Testament wyraźnie podkreśla nie tyle troskę o szatę, ile o ludzkie ciało nią okryte. Polecenie „nagich przyodziać” (Mt 25,40) stało się jednym z uczynków miłosierdzia względem ciała, któremu chrześcijaństwo nadając motywację religijną, wzorowało się na Jezusie, utożsamiającym się ze wszystkimi potrzebującymi (Rotter, 2010, s. 32).

5. Podsumowanie

Wyznaczenie pojęciom nagości i ubrania teologicznej perspektywy ukazuje całe bogactwo znaczeń i związków wyłaniających się z interpretacji prehistorii biblijnej. Zaprezentowane poglądy wybranych teologów wskazują na wtórność ubioru względem pierwotnej nagości, ale i nierozzerwalny związek, jaki stanowią ubranie i ciało. Wieki rozwoju teologii i poszukiwań ortodoksji w tym zakresie ukazują, że autorzy różnie interpretowali te same perykopy relacjonujące np. stworzenie i upadek ludzi, ich nagość, wstyd i lęk lub otrzymanie odzienia ze skór, jednak w większości mieli świadomość, że negatywne postrzeganie ciała ludzkiego nie jest do pogodzenia z przekazem biblijnym. Trzeba zaznaczyć, że podejmowali oni tematy bardziej istotne niż nagość i odzież oraz nie pisali o nich w sposób całościowy i systematyczny, ale liczne, okazjonalne wypowiedzi pozwoliły jednak na ukazanie zasadniczych koncepcji. W ich pracach można odnaleźć najbardziej popularne kierunki myślenia, jak i wyraźnie okazywane wobec nich preferencje. W dwóch odmiennych ujęciach rzeczywistości stosunek badaczy do nagości i ubioru uwidocznił się także przez elementy określone prawem, tradycją i zwyczajami. Od tego, jaki sens nadawano temu, co się nosi na sobie, zależne były oczekiwania w tym względzie, a każda skrajność uzasadniała je na swój sposób.

6. Bibliografia

- Agamben, G. (2010). *Nagość*, Warszawa
- Dziadosz, D. (2014). „Przestraszyłem się, bo jestem nagi” (Rdz 3,10). Geneza ludzkiego lęku w biblijnej relacji o ogrodzie Eden, *Ethos* 27 (4), 42-64
- Dziadosz, D. (2010). Teologiczna struktura relacji o ogrodzie Eden (Rdz 2,4b-25). *Studia Gdańskie*, 27, 15-45
- Lemański, J. (2022). Być kobietą i być mężczyzną czy być człowiekiem po Edenie? Rdz 3,16–19 raz jeszcze przemyślane, *Verbum Vitae* 40 (1), 21–36
- Lemański, J. (2006). Opis stworzenia jako *conditio humana* w Rdz 2,7?. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 39 (1), 5-24

- Mejzner, M. (2013). Patrystyczna egzegeza „odzienia ze skór” (Rdz 3,21), *Collectanea Theologica* 83 (4), 157-173
- Naumowicz, J. (2010). „Szaty ze skór”: kara czy ratunek dla człowieka? Patrystyczna interpretacja Rdz 3,21, *Vox Patrum* 30 (55), 463-475
- Peterson, E. (2015). Teologia ubrania. *Christianitas* 60-61, 143-151
- Rotter, L. (2015). *Ubiór czy kostium?*, Kraków
- Skarga, B. (1998), O bezwstydzie w naszych czasach, *Tygodnik Powszechny* 46 (dostęp 26.11.2024)
- Szram, M. (2015). Ciało złe i dobre. Kwestia pochodzenia i natury ciała Adama i Chrystusa we wczesnochrześcijańskich ruchach heretyckich, *Vox Patrum* 35 (63), 1-17
- Tischner, J. (1998). *Filozofia dramatu*, Kraków
- Wójtowicz, A. (2004). Reakcja Tertuliana na współczesną obyczajowość – kwestia stroju chrześcijańskich kobiet. *Roczniki Humanistyczne*, 52 (3), 131-149
- Zalewski, D. (2016). Kobiety u Tertuliana w kontekście historii zbawienia, *Vox Patrum* 36 (66), 57-69

Rozdział II

Sekcja nauk przyrodniczo-medycznych

Aktywność fizyczna vis-a-vis resweratrol

Kamila Barańska-Orkiszewicz¹

¹Instytut Nauk o Kulturze Fizycznej, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; email: kamila.baranska-orkiszewicz@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0000-0002-6639-3180

Streszczenie: Styl życia jest jednym z czynników warunkujących zdrowie człowieka. Możemy go wspierać naturalnymi suplementami diety m.in. resweratrolem. Wpływa on m.in. na obniżenie poziomu złego cholesterolu LDL, wspiera pracę układu krwionośnego, mózgu, zwiększa insulino wrażliwość, chroni przed działaniem wolnych rodników. W Polsce występuje głównie w skórkach czerwonych owoców, w tym winogron. Dzięki dużej dostępności, może mieć korzystny wpływ na zdrowie. Wykazuje on działanie przeciwzapalne, antyoksydacyjne, przeciwgrzybicze a także potencjalnie przeciwnowotworowe. Celem artykułu jest ukazanie aktualnego stanu wiedzy na temat wpływu resweratrolu na organizm.

Słowa kluczowe: aktywność fizyczna, resweratrol, związek pochodzenia, wspomaganie organizmu, styl życia, zdrowie.

Abstract: Lifestyle is one of the factors that determine human health. We can support it with natural dietary supplements, including resveratrol. It affects, among others, lowering the level of bad LDL cholesterol, supports the functioning of the circulatory system, the brain, increases insulin sensitivity, and protects against free radicals. In Poland, it occurs mainly in the skins of red fruits, including grapes. Due to its wide availability, it can have a beneficial effect on health. It has anti-inflammatory, antioxidant, antifungal and potentially anti-cancer effects. The aim of the article is to present the current state of knowledge about the effects of resveratrol on the body.

Key words: physical activity, resveratrol, compound of natural origin, supporting the body, lifestyle, health.

1. Wstęp

Styl życia i sposób żywienia zmienia się wraz z rozwojem cywilizacji. Istnieją empiryczne dowody na to, że bez aktywności fizycznej ulega zakłóceniu wiele funkcji naszego organizmu. Powoduje to wzrost występowania chorób dietozależnych takich, jak: cukrzyca, osteoporoza, otyłość czy choroby układu krążenia (Kitajewska W., 2014).

Współcześnie nacisk kładzie się na interdyscyplinarną współpracę między dziedzinami naukowymi. Pomaga to kształtować umiejętności interpretowania zjawisk zdrowotnych za pomocą różnych ujęć i podejść oraz krytycznego myślenia o problemach zdrowia i choroby. Zagadnienia diagnozy i interwencji na rzecz promocji zdrowia, jego ochrony, zapobiegania zaburzeniom oraz psychologicznej pomocy w toku terapii i organizacji leczenia to podstawy „dbania” lub „troska” o zdrowie (Heszen I., 2007).

Znaczącym trendem w profilaktyce prozdrowotnej jest kierunek „ku naturze”. To on wpływa na dobrostan psychiczny, fizjologiczny na każdym etapie życia człowieka (Swędzioł W., 2018).

Kontakt z przyrodą wpływa pozytywnie na samoocenę i redukcję stresu, odporność, łagodzi przebiegi depresji. Zgodnie z klasyfikacją autorstwa Marca Lalonda z 1974 roku,

czynniki te zostały ujęte w szerokim kontekście społecznym, a zaproponowane wówczas tzw. pola zdrowotne oznaczają, że:

- styl życia determinuje zdrowie człowieka. Składają się na niego takie elementy, jak: aktywność fizyczna, sposób odżywiania się, umiejętność radzenia sobie ze stresem, stosowanie używek, czynniki ryzyka zdrowotnego i zawodowego, sposób rekreacji;
- środowisko – w 21% warunkuje stan zdrowia człowieka. Stanowią go wszystkie czynniki zewnętrzne środowiska oddziałujące na ludzki organizm;
- biologia człowieka – w 16% kształtuje zdrowie. Są to cechy związane z biologiczną sferą, tj. wiek, płeć, genetyka;
- organizacja opieki zdrowotnej – w 10% wpływa na zdrowie. Dotyczy m.in. struktury, organizacji, funkcjonowania, dostępności do świadczeń medycznych i ich jakości.

Konsekwencje pozostawania bez ruchu i prowadzenia siedzącego trybu życia, są opisywane w wielu pozycjach literaturowych. W celu minimalizacji tych tendencji oraz zahamowania niekorzystnych zmian powstających w organizmie, konieczna jest modyfikacja zachowań żywieniowych u ludzi. Równocześnie poszukuje się składników zawartych w produktach żywnościowych, które mogą pozytywnie wpływać na organizm człowieka eliminując lub zmniejszając niekorzystne zmiany w nim zachodzące (Šoltés L., 2009).

Od lat promuje się suplementy pochodzenia naturalnego, które cieszą się dużym zainteresowaniem. W artykule zostanie przedstawiony resweratrol i jego prozdrowotne działanie na organizm człowieka.

2. Styl życia a aktywność fizyczna

Styl życia jest jednym z czynników warunkujących zdrowie jednostki.

Pawłucki A. (2015) zalicza do tych czynników wszelkie wzory formacji cielesnej typu fitness, czynności racjonalnego odżywiania, czynności higieny osobistej (odniesione do siebie zachowania prewencyjne), czynności racjonalnego posługiwania się używkami oraz czynności świadomego rozpoznawania habitusów ciała wewnętrznego (tzw. okresowej kontroli medycznej).

Współcześnie, oprócz uzależnienia od tradycyjnych środków psychoaktywnych, a więc substancjalnego (drug addiction, chemical dependency), coraz częściej pojawia się uzależnienie lub ryzyko uzależnienia od czynności (action addiction, behavioral dependency) hazardowych czy komputerowych, internetu, jedzenia, pracy, seksu czy zakupów. Ze względu na występujący w tych zachowaniach przymus i brak kontroli stosuje się termin „zachowania kompulsywne” lub „nałogowe” czy pojęcie „holizmu” (na przykład pracoholizm, zakupoholizm). Są to rodzaje

uzależnienia psychicznego (niesubstancjalnego, inaczej behawioralnego), a o patologii świadczy przejawianie dużego zapotrzebowania na wykonywanie tych czynności, ich częstotliwość, ekstremalność czy intensywność oraz utrata kontroli nad nimi (Juczyński Z. i in., 2008). Wyniki badań Ogińskiej-Bulik (2006) dowodzą, że nadmiernemu angażowaniu się w wirtualną rzeczywistość sprzyjają takie właściwości, jak: wysoki poziom neurotyczności oraz niskie nasilenie ugodowości, otwartości na doświadczenia i sumienności.

Aktywność fizyczna jest warunkiem prawidłowego funkcjonowania ludzkiego organizmu. Prowadzenie aktywnego stylu życia wiąże się bowiem z wieloma korzyściami dotyczącymi m.in.: poprawy wydolności układu odpornościowego, spowolnienia procesów starzenia, przyspieszenia przemiany materii, pozytywnego wpływu na stan emocjonalny czy też zmniejszenia ryzyka pojawiania się tzw. chorób cywilizacyjnych. Paradoksalnie, pomimo wiedzy o pozytywnym wpływie aktywności fizycznej na zdrowie, ludzie często nie podejmują jej wcale lub robią to niesystematycznie i na nieodpowiednim poziomie intensywności (Szumiec M., 2016).

Aktywność fizyczna kształtuje zdolności motoryczne, poprawia jakość snu i funkcje mózgu, kształtuje postawę ciała i zapobiega powstawaniu lub spowalnia progresję wad postawy. Ponadto podejmując aktywność fizyczną, możemy zredukować poziom stresu i przeciążeń psychicznych.

Badania pokazują, że regularna aktywność fizyczna (nawet o niskim lub umiarkowanym nasileniu) w wieku do 35. roku życia wpływa na poprawę zdrowia i kondycje psychiczną, co przełoży się na jakości życia w wieku powyżej 55-64 lat (Marchewka A., i in., 2008;).

Zdecydowanie warto na każdym etapie życia poszukiwać ulubionych form aktywności fizycznej, pamiętając, że jest to inwestycja w nasze zdrowie. Lubiana aktywność fizyczna np. spokojna joga, jazda na rowerze, pływanie, taniec, spacer, nordic walking, rozciąganie, gimnastyka, wpływa na produkcję neuroprzekaźników: endorfin, serotoniny, dopaminy, które wpływają korzystnie na układ nerwowy, samopoczucie oraz łagodzą fizjologiczne skutki stresu.

Dobre samopoczucie w największym stopniu jest zależne od zaangażowania i regularności aktywności. Jej brak można wspomagać związkami w postaci suplementu, które wzmacniają organizm, mogą wspomagać odporność, prawidłowe funkcjonowanie układu krążenia, sprawne trawienie oraz proces oczyszczania, ale na szczególną uwagę zasługują związki naturalnego pochodzenia występujące w żywności.

3. Resweratrol i jego właściwości

U podłoża chorób sercowo-naczyniowych, będących główną przyczyną zgonów na świecie, leżą między innymi niewłaściwe nawyki żywieniowe, ograniczenie aktywności fizycznej i palenie tytoniu (Juan M. E., 2002), dlatego w ostatnich latach szczególną uwagę zwrócono na resweratrol, biologicznie aktywny związek występujący w tkankach roślinnych, należący do klasy fitoestrogenów. Jest on naturalnie występującą fitoauksyną powstałą na skutek zakażenia grzybem *Botrytis cinerea* (Caruso F., i in., 2011). Po raz pierwszy został on wyizolowany z rośliny *Veratrum grandiflorum* w 1940 r. Jednak dopiero powiązanie jego występowania w czerwonym winie z działaniem kardioprotekcyjnym spowodowało gwałtowne zainteresowanie tym związkiem (Shakibaei M., i in., 2009).

Resweratrol jest związkiem odznaczającym się dobrą rozpuszczalnością w etanolu, natomiast słabą rozpuszczalnością w wodzie. Występuje w postaci dwóch izomerów: cis- i trans- (forma dominująca). Pod wpływem czynników zewnętrznych: światła, podwyższonego pH, czy temperatury trans-resweratrol łatwo ulega izomeryzacji do cis-resweratrolu.

Wchłaniany jest w jelicie cienkim (King R.E., i in., 2006).

Dawka czystego resweratrolu waha się do 150 do 500 mg/dobę (Calabrese E., i in., 2010). Ze względu na brak udokumentowanego szkodliwego działania dużych dawek resweratrolu na komórki wątrobowe oraz brak istotnych efektów ubocznych po doustnym spożyciu nie określono dawki toksycznej i śmiertelnej oraz dziennego dopuszczalnego spożycia (ADI – Acceptable Daily Intake) (Johnson J. J., i in., 2011).

Resweratrol występuje w winogronach, owocach morwy, orzeszkach ziemnych i innych licznych roślinach leczniczych. Dotychczas resweratrol zidentyfikowano w 72 gatunkach roślin (King R. E., i in., 2006)

Wykazuje działanie cytotoksyczne, przeciwgrzybicze, przeciwzapalne, przeciwbakteryjne, przeciwwirusowe i cytoprotekcyjne, a także chroni przed rozwojem procesów neurodegeneracyjnych (Zdrojewicz Z., 2005).

Resweratrol jest klasyfikowany jako fitoestrogen ze względu na jego zdolność do interakcji z receptorami estrogenowymi. Obecnie uważa się, że resweratrol jest jednym z najsilniejszych polifenoli i najsilniejszych protektorów przeciwko objawom związanym ze starzeniem się i syntezą wolnych rodników.

Podanie kardiomiocytów wstępnemu działaniu resweratrolu, poprzedzającemu narażenie na stres oksydacyjny powoduje wzrost aktywności enzymów zapobiegających powstawaniu wolnych rodników i nasilenie syntezy tlenu azotu (Hung L. M., i in., 2004).

Resweratrol ma działanie kardioprotekcyjne, zapobiega incydentom niedokrwinnym, nasila relaksację mięśni gładkich naczyń krwionośnych, Wykazuje właściwości ochronne w stosunku do śródbłonna naczyniowego, działa przeciwmiażdżycowo, hamuje oksydację LDL i agregację płytek krwi (Hao H. D., i in., 2004).

Resweratrol hamuje procesy inicjacji, promocji i progresji nowotworowej. Po analizie ekspresji 2059 genów, potencjalnie związanych z rozwojem komórek raka nerki, poddanych działaniu resweratrolu, stwierdzono, że hamuje wzrostu komórek i przyspieszaniem ich śmierci, Resweratrol może być czynnikiem przeciwnowotworowy, którego działanie zależy od dawki (Shi T., i in., 2004).

Resweratrol uwrażliwia komórki na działanie chemioterapeutyków stosowanych powszechnie w schematach leczenia onkologicznego, np. w leczeniu raka płuc (Fulda S., i in., 2004,) czy czerniaka złośliwego (Fuggetta M. P., i in., 2004,).

Wyniki amerykańskich doświadczeń wykazują, że resweratrol stosowany w postaci kremów na skórę myszy zapobiega uszkodzeniom związanym z narażeniem na promieniowanie ultrafioletowe (UVB) (Reagan-Shaw S., 2004,).

Nadwaga i otyłość staje się zjawiskiem powszechnym ze względu na coraz mniejszą aktywność fizyczną i stres. Korzystne działanie resweratrolu w profilaktyce i leczeniu otyłości związane jest między innymi ze zdolnością zwiększania fosforylacji oksydacyjnej i aktywacji kinazy białkowej aktywowanej przez AMP (AMPK – AMP-activated protein kinase), która bierze udział w regulacji metabolizmu lipidów i glukozy oraz prowadzi do aktywacji procesów katabolicznych. Zwiększa również wychwyt glukozy poprzez oddziaływanie na Glut 4 (glucose transporter 4), oraz aktywuje sitruinę 1 (SIR1 – sitruin 1), która zwiększa wydzielanie insuliny przez komórki β -trzustki i nasila lipolizę w obrębie tkanki tłuszczowej (Kucińska M., i in., 2010).

Mechanizmy dzięki którym resweratrol zwiększa wrażliwość komórkową na insulinę i zmniejsza stężenie glukozy w krwi nie są dokładnie poznane. Obejmują one między innymi zmniejszenie tkanki tłuszczowej w organizmie, zmianę ekspresji genów odpowiedzialnych za wychwyt insuliny przez komórki docelowe oraz obniżenie stresu oksydacyjnego (Szkudelski T., i in., 2011).

Rozpatruje się także korzystne działanie resweratrolu w leczeniu niektórych chorób neurodegeneracyjnych tj.: choroby Alzheimera, epilepsji, stwardnienia rozsianego, jak również w zmniejszeniu objawów choroby Fridericha (Pasinetti G. M., i in., 2011).

4. Podsumowanie

Przedstawione doniesienia dotyczące resweratrolu wskazują, że jako składnik wielu powszechnie spożywanych produktów, skupił na sobie uwagę badaczy ze względu na szerokie spektrum działania. Niewątpliwie każdy z przedstawionych aspektów działania resweratrolu wymaga dalszych badań, ale nie ulega wątpliwości, że wstępne wyniki są obiecujące. Jako naturalnie występujący związek w świecie przyrody stanowi interesujący element badań, ponieważ przy coraz niższej aktywności fizycznej i konsekwencjach prowadzenia niehigienicznego stylu życia może stać się niebawem nieodłącznym elementem wzbogacania diety.

5. Bibliografia

- Caruso F., Mendoza L., Castro P., Cotoras M., Aguirre M., Matsuhira B., Isaacs M., Rossi M., Viglianti A., Antonioletti R.: Antifungal activity of resveratrol against *Botrytis cinerea* is improved using 2-furyl derivatives. *PLoS One*, 2011; 6(10)
- Calabrese E., Mattson M., Calabrese V., Resweratrol powszechnie wykazuje hormezę: występowanie i znaczenie biomedyczne. 2010 ;29(12): 980-1015
- Fuggetta MP, D'Atri S, Lanzilli G, Tricarico M, Cannavo E, Zambruno G, Falchetti R, Ravagnan G: In vitro antitumour activity of resveratrol in human melanoma cells sensitive or resistant to temozolomide. *Melanoma Res* 2004, 14, 3, 189–196.
- Fulda S, Debatin KM: Sensitization for anticancer drug – induced apoptosis by the chemopreventive agent resveratrol. *Oncogene* 2004, 2, 23, 40, 6702–1671.
- Hao HD, He LR: Mechanisms of cardiovascular protection by resveratrol. *J Med Food* 2004, 7, 3, 290–298.
- Henne K. Kompetencja społeczna i inteligencja emocjonalna a zaangażowanie w Internet. *Psychologia Jakości Życia*, 2003; 1: 111–130
- Heszen I, Sęk H. *Psychologia zdrowia*. Warszawa; Wyd. Naukowe PWN, 2007
- Hung LM, Su MJ, Chen JK: Resveratrol protects myocardial ischemia–reperfusion injury through both NO–dependent and NO–independent mechanisms. *Free Radic Biol Med* 2004, 15, 36, 6, 774–781.
- Jarecka P., Fąk T., Suchodolski J., Wiedza o zdrowiu a aktywność fizyczna w stylu życia studentów Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu. *ROZPRAWY NAUKOWE Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu* 2017, 56, 18–25
- Johnson J.J., Nihal M., Siddiqui I.A., Scarlett C.O., Bailey H.H., Mukhtar H., Ahmad N.: Enhancing the bioavailability of resveratrol by combining it with piperine. *Mol. Nutr. Food Res.*, 2011; 55(8): 1169-1176
- Juan M.E., Vinardell M.P., Planas J.M.: The daily oral administration of high doses of trans-resveratrol to rats for 28 days is not harmful. *J. Nutr.*, 2002; 132(2): 257-260.
- Juczyński Z. Dylematy i kontrowersje dotyczące uzależnień. W: Brzeziński J. Cierpiąłkowska L. (red.). *Zdrowie i choroba. Problemy teorii, diagnozy i praktyki*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2008; 190–212.

- King R.E., Bomser J.A., Min D.B.: Bioactivity of Resveratrol. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 2006; 5: 65-70
- Kitajewska W., Szeląg W., Kopański Z., Maslyak Z., Sklyarov I., Choroby cywilizacyjne i ich prewencja: *Journal of Clinical Healthcare* 1, 2014.
- Kucińska M., Murias M.: Sirtuiny – droga do długowieczności czy ślepy zaułek? *Pol. Merk. Lek.*, 2010; 28(164): 158-161
- Lalonde M. *A New Perspective on the Health of Canadians*, 1974.
- Marchewka A., Jungiewicz M. Aktywność fizyczna w młodości a jakość życia w starszym wieku. *Gerontologia Polska*, 2008; 16(2), 127–130.
- Ogińska-Bulik N. Użytkowanie Internetu przez dzieci i młodzież — ryzyko uzależnienia i wyznaczniki psychologiczne. W: Ogińska-Bulik N. (red.). *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo WSHE, Łódź 2006; 79–108.
- Pasinetti G.M., Wang J., Marambaud P., Ferruzzi M., Gregor P., Knable L.A., Ho L.: Neuroprotective and metabolic effects of resveratrol: therapeutic implications for Huntington's disease and other neurodegenerative disorders. *Exp. Neurol.*, 2011; 232(1): 1-6
- Pawłucki A. *Nauki o kulturze fizycznej: Impuls*, 2015
- Pieszka M., Szczurek P., Ropka-Molik K., Oczkiewicz M.. Rola resweratrolu w regulacji metabolizmu komórkowego. *Postępy Hig Med Dosw (online)*, 2016;70:1117-1123 e-ISSN 1732-2693.
- Reagan-Shaw S, Afaq F, Aziz MH, Ahmad N: Modulations of critical cell cycle regulatory events during chemoprevention of ultraviolet B-mediated responses by resveratrol in SKH-1 hairless mouse skin. *Oncogene* 2004, 1, 23, 30, 5151–5160.
- Shakibaei M., Kuzhuvelil B., Harikumar, Bharat B. Aggarwal: Resveratrol addiction: To die or not to die. *Mol Nutr. Food Res.*, 2009; 53: 115-128
- Shakibaei M., Kuzhuvelil B., Harikumar, Bharat B. Aggarwal: Resveratrol addiction: To die or not to die. *Mol Nutr. Food Res.*, 2009; 53: 115-128
- Shi T, Liou LS, Sadhukhan P, Duan ZH, Novick AC, Hissong JG, Almasan A, DiDonato JA: Effects of Resveratrol on Gene Expression in Renal Cell Carcinoma. *Cancer Biol Ther* 2004, 21, 3, 9
- Šoltés L.: Civilization diseases and their relations with nutrition and the lifestyle. *Physiol. Res.*, 2009; 58(1): 1-11
- Szkudelski T., Szkudelska K.: Anti-diabetic effects of resveratrol. *Ann N Y Acad Sci*, 2011; 1215: 34-39
- Szumiec M.: Aktywność fizyczna jako istotny czynnik wzmacniania potencjału zdrowotnego – wyzwania dla edukacji zdrowotnej: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate*, 2016: VI (224) : 133-157;
- Swędzioł W. :Przestrzenie natury jako obszar promocji zdrowia – wybrane perspektywy poznawcze i przegląd badań: *Zeszyty Pracy Socjalnej* 4, 2018: 313-329
- Ucieklak-Jeż P., Bem A., Aktywność fizyczna determinantą zdrowia populacji: *Ekonomia —Economic Review* 23/4 Wrocław 2017
- Wojnarowska B., *Edukacja zdrowotna. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2007, s. 45
- Woźniak K., Resiak M. Aktywność fizyczna, zachowania sedentaryjne a nadwaga i otyłość u osób dorosłych – praca przeglądowa: *Rocznik Naukowy, AWFIS w Gdańsku*, 2016 r., t. XXVI
- Zdrojewicz Z., Belowska-Bień K., Resweratrol – działanie i znaczenie kliniczne: *Adv Clin Exp Med* 2005, 14, 5, 1051–1056

Rozdział III

Sekcja nauk społecznych

Pamięć o konflikcie historycznym a konflikt w społeczności lokalnej

Dominika Gałysa¹

¹ Instytut Socjologii, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; dominika.galysa@phd.stud.usz.edu.pl; ORCID: 0009-0001-4186-509X

Streszczenie: Konflikt jest kluczowym etapem funkcjonowania grup i zbiorowości społecznych. Może przybierać różną formę, o różnorodnym charakterze, zależnie od możliwych przesłanek i potrzeb zaangażowanych podmiotów. Szczególnie ciekawym jest przypadek konfliktu na poziomie społeczności lokalnej, gdzie występuje konflikt historyczny o znaczeniu funkcjonalnym w występujących relacjach społecznych. Na przykładzie relacji występujących między mieszkańcami miast Trzebiatów i Gryfice (woj. Zachodniopomorskie) starano się wykazać jego podmiotowość i wpływ na relacje społeczne.

Słowa kluczowe: konflikt społeczny, pamięć społeczna, lokalna zbiorowość

Abstract: Conflict is the key stage of functioning of the groups or social collective. It can take many forms, in a diverse character, depending on premises or needs of involved subjects. Particularly interesting is occurrence of conflicts on a local community level, where it's preexisting historical conflict has a functional meaning in existing social relationships. Using for example relationship between residents of two cities Trzebiatów i Gryfice (West Pomerania) attempts were made to demonstrate its subjectivity and influence on social relations.

Key words: social conflict, social memory, local collective

1. Wstęp

Konfliktem społecznym określa się sprzeczność interesów grupowych, specyficzny rodzaj wrogich interakcji bądź też rodzaj napięcia między zaangażowanymi stronami konfliktu. Stanowi ważny element funkcjonowania społeczeństw, a w ujęciu socjologicznym pełni również wiele istotnych funkcji. Klasyczne podejścia wskazywały na jego konstruktywną rolę, np. konflikt klas i dostęp do zasobów jako czynnik generujący zmianę społeczną (Marks), wywołując napięcia, może wzmacniać wewnętrzne więzi grup (Simmel, 1955) czy ujawniać istniejące sprzeczności interesów i sposoby ich wyrażania, a w konsekwencji prowadzić do przekształceń i modernizacji struktur społecznych (Coser, 2009). Ujęcia te wykazują konflikt jako zaburzenie równowagi społecznej, zagrożenie dla stabilności systemu oraz wyrażenie istniejącego, nierównego podziału.

Współczesne podejście postrzega konflikt jako mechanizm funkcjonowania społeczeństw, w perspektywie szerszej niż jako zjawisko negatywne czy destrukcyjne. Konflikt jest procesem złożonym, integracyjnym, transformacyjnym, a nawet emancypacyjnym. Charakterystyczna struktura konfliktu obejmuje istnienie: przedmiotu konfliktu (wartość stanowiąca problem sporny), podmiotów konfliktu, określonego celu do którego dążą zaangażowane strony oraz walki (podejmowanych działań w celu osiągnięcia celu) (Walczak-Duraj, 1998). Analizując konflikt należy zwrócić uwagę na jego dynamikę. Można ją

sprowadzić do trzech podstawowych faz – wybuchu, eskalacji oraz wygaszenia. Konflikt rozpoczyna się poczuciem zagrożenia wywołanym w danej grupie poprzez szczególne zdarzenie. Stan ten jest załamaniem równowagi społecznej, a tym samym momentem identyfikacji potrzeb i stanowiska grupy. Eskalacja konfliktu objawia się narastającym napięciem („poczuciem niesprawiedliwości”) i polaryzacją (w tym określeniem przeciwnika konfliktu). Z kolei wygaszenie konfliktu, następujące po konfrontacji, może zakończyć się: dominacją jednej grupy nad innymi, „zimną wojną”, izolacją lub kompromisem (Starosta, 2000. Skrzypiec, 2010).

Skupienie na jego roli odchodzi od nieuchronności, a rozwija się w kierunku funkcjonalności konfliktu. Mający miejsce w codziennych interakcjach, ma charakter mikrospołeczny, ale odzwierciedla przy tym większe struktury i podziały społeczne (Collins, 2004). Dotyczyć może wielu sfer, m.in. ekonomicznej, politycznej czy kulturowej. A cykliczność czy eskalacja występują na różnych poziomach analizy: mikrospołecznym (np. konflikty interpersonalne), mezospołecznym (np. spory zawodowe) oraz makrospołecznym (m.in. konflikty klasowe). Wielopoziomowy charakter konfliktu nawiązuje relację z nowymi formami komunikacji, dzięki czemu mogą one zarówno intensyfikować, jak i kanalizować napięcia (Castells, 2012).

Konflikt pełni funkcję diagnostyczną w społeczeństwie – wykazuje nierówności, niesprawiedliwości, ukryte napięcia. Przedmiotem sporu mogą być nie tylko sprzeczności interesów istniejących stron konfliktu. Podstawą mogą być także różnice w interpretacji świata, różnice wartości czy pojęć sprawiedliwości. Natomiast jako narzędzie ekspresji społecznej, ujawnia istniejące już problemy społeczne.

2. Konflikt w społeczności lokalnej a pamięć społeczna

Konflikt w społeczności lokalnej jest szczególnym przypadkiem strategii zmiany społecznej w lokalnej społeczności. Zjawisko polega na występowaniu sprzecznych interesów, wartości czy potrzeb, a nawet wizji rozwoju, pomiędzy stronami funkcjonującymi w ramach jednej wspólnoty terytorialnej (np. dzielnica, osiedle czy miasto). Przedmiotem sporu i napięć może być sfera materialna związana z rozwojem, infrastrukturą, dostępem do przestrzeni. Może to być również sfera symboliczna, obejmująca pamięć historyczną czy regionalną tożsamość kulturową.

Do zaistnienia konfliktu lokalnego może dojść gdy szczególna kontrowersja staje się ogólniejszą sprzecznością, „stary” problem społeczny zostaje wyparty przez nowy, bądź też gdy dochodzi do eskalacji konfliktu w postaci antagonizmu społecznego. Przyczyną może być

zróźnicowanie ekonomiczne, trwałe podziały społeczne, plany inwestycyjne, frustracje grup liderów czy najważniejszych grup społecznych danej społeczności (Starosta, 2000). Za inne przyczyny konfliktów miejskich można wskazać redystrybucję dóbr, podział własności, sprawowanie władzy czy sposób uprawiania polityki miejskiej (Majer). Lokalne konflikty społeczne toczą się wokół kilku problemów (lub na kilku płaszczyznach): ekologii, jakości życia, ekonomii, społecznej, demokratycznych reguł gry lub ideologii (Skrzypiec, 2010).

Cechą charakterystyczną jest aspekt emocjonalny – dotyczy przeżyć i tożsamości mieszkańców, ich bezpośredniego otoczenia, a tym samym czynnika identyfikacji i realizacji potrzeb. Przyjmują niekiedy formę sporów o przestrzeń i jej znaczenie symboliczne. Przedmiot sporu może dotyczyć zagadnień społecznych, ekologicznych, a także historycznych. Historia jest jednym z czynników kształtujących konflikt. Stanowi zapis przeszłości (materialnie, niematerialnie), a tym samym źródło tożsamości i narracji danego regionu. Kreuje środowisko socjalizacji, a zarazem wpływa na sposób postrzegania mieszkańców.

Przeszłość lokalna może nabrać charakteru utylitarnego. Podmioty takie jak samorządy, mieszkańcy czy organizacje społeczne mogą używać jej w różnych celach, zwłaszcza zarobkowych. Prowadzić to może do konfliktów na tle pamięci społecznej, lokalnej historii i tożsamości.

Pamięć społeczna to pamięć o wspólnej przeszłości, która jest pielęgnowana przez członków małej lub dużej grupy społecznej. W celu uzyskania pełnej formy pamięci potrzebne są fakty, byty i idee, stanowiące wizję społeczeństwa jednostki. Wspomnienia jednostki opierają się na wspomnieniach innych ludzi, na wielkich ramach pamięci społeczeństwa. Społeczeństwo myśli strukturami, co oznacza, że do zrozumienia pewnych zjawisk potrzebne są jednostce konteksty, w których dane zjawisko występuje. Tworzy w ten sposób pojęcia, łącząc mniej skomplikowane pojęcia i idee wydarzeń (Halbwachs).

Ważnym ryzykiem, o którym należy wiedzieć, jest możliwa reinterpretacja przestrzeni. Wchodząc w stałą relację z przestrzenią, kształtując ją i przetwarzając, może nastąpić zanik narracji początkowych, zastąpiony nowymi. Reinterpretacja ta bywa efektem drogi oficjalnej lub poprzez nadanie nowych nazw i znaczeń przestrzeni, które są już elementem dyskursu mieszkańców. Mapy mentalne, a także sieci znaczeń, uaktualniają narrację na skutek stałej wymiany informacji. Informacje zaś są kolejnym narzędziem interpretacji mieszkańców, wynikającym z ich tożsamości i przeżywaniu świata (Wiszewski, 2021).

Pamięć i upamiętnianie spełniają funkcje polityczne zarówno polityki szczebla centralnego (umacnianie tożsamości narodowej), jak i regionalnego oraz lokalnego (umacnianie tożsamości regionalnej lub lokalnej). Składową częścią polityki pamięci jest

pamiętanie, ale też zapominanie (selekcja pamięci), mitologizowanie i wyobrażanie. W kontekście użycia historii i pamięci do celów politycznych szczególnie użytecznym jest mit – oparty na wierze, czynnikach emocjonalnych, jest „wyrazem prawdy absolutnej” (Opioła, 2015).

Pamięć społeczna odgrywa ważną rolę w konfliktach lokalnych. Swym zakresem obejmuje faktografię, wiedzę o wydarzeniach, ale też sposoby interpretacji, przekazu informacji. Jest jednocześnie tłem i przedmiotem napięć. Relacje wspólnot lokalnych są głęboko zakorzenione w przeszłości (historycznej, ale też i przeżywanej przez członków), co może wpływać zarówno na działania samorządów, członków społeczności lokalnych oraz postawy wobec nich. Pamięć staje się także zasobem – przedmiotem użytkowym społeczności.

3. Przedmiot badań

Przedmiotem badania była lokalna społeczność miejska wybranych miast w Polsce, przejawiająca napięcia, wrogość lub agresję jako formę możliwego konfliktu między nimi. Wskazano dwa sąsiednie miasta województwa zachodniopomorskiego zlokalizowane w powiecie gryfickim, tj. Trzebiatów i Gryfice. Konflikt ten ma źródło w historii miast i w rozwoju społeczno-gospodarczym. Dzielią one problematyczną, powiązaną historię, w której dochodziło do zatargów na rozmaitych polach na przestrzeni wieków.

Wspólną historię między miastami Trzebiatów i Gryfice wyróżnia kilka istotnych wydarzeń na przestrzeni wieków, m.in. konflikt o spław nad Regą, rozprawa sądowa w Szczecinie (1326-1328), XV-wieczne spory dotyczące opłat celnych, blokada rzeki w 1449 r., rozprawa sądowa w Darłowie (1449 r.) czy konflikt z 1589 r. dotyczący niedostarczenia przez gryficzian podwód w celu renowacji falochronów i budowy statków. Ostatnie wydarzenie datowane jest na 1686 r. i dotyczyło spławu drewna rzeką. Zostało zakończone dzięki negocjacjom, a porównując z pozostałymi wydarzeniami - bez interwencji ze strony władz świeckich i kościelnych. Źródła niekiedy wspominają o możliwych konfliktach w dalszych latach. Natomiast za ostateczną datę zakończenia wskazuje się XVIII w., kiedy to rzeka (na skutek zamulenia i obniżenia poziomu wody) przestała być możliwa do pokonania. Miasta utraciły w ten sposób główne źródło napięć, a przy tym znaczenie handlowe rzeczne i morskie.

Fakty te mają odzwierciedlenie we współczesnych relacjach społecznych mieszkańców. Widoczne jest to zwłaszcza na poziomie funkcjonalnym, gdzie pamięć społeczna o wydarzeniach historycznych używana jest na różnych płaszczyznach zaangażowania społecznego. Można to zauważyć m.in. w aktywności internetowej mieszkańców.

Internet daje nie tylko możliwość przeprowadzania badań, umożliwia również zbieranie różnego rodzaju danych, treści i informacji (Batorski, 2006). Przestrzeń internetowa pozwala na przeprowadzenie badań ilościowych i jakościowych. Wśród metod badawczych należy wskazać ankietę internetową (CAWI), wywiady, obserwacje oraz analizę treści. Dla przeprowadzonego badania szczególnie istotna jest ostatnia metoda, która pozwala szerzej zgłębić dyskurs przestrzeni internetowej. Brak bezpośredniego kontaktu z możliwymi rozmówcami wpływa na poczucie anonimowości, a tym samym na reakcję i swobodę wypowiedzi. Komunikacja zapośredniczona jest mniej osobista oraz w znacznej mierze opiera się na tekście pisanym (Staniszewska, 2013).

Badacz zмага się również z czynnikami zewnętrznymi, niezależnymi od jego wpływu i kontroli. Mimo to, Internet stanowi przestrzeń do prowadzenia obserwacji w kontrolowanych warunkach, trudnych do osiągnięcia w rzeczywistości fizycznej – skupia się na konkretnych jednostkach i nie wymaga interakcji z badanymi, a nawet może być prowadzona na całej interesującej badacza populacji (Mincewicz, 2024). Pomimo to, analiza w przestrzeni internetowej zapewnia dotarcie do danych trudno dostępnych, ale istotnych z perspektywy przedmiotu badania, ponieważ staje się przestrzenią reprodukcji sfery publicznej. Opinia publiczna może swobodnie kształtować się w drodze nieograniczonej dyskusji i wymiany poglądów, zachowując m.in. pełną wolność słowa. Lokalne portale powstają jako miejsca debaty o problemach i potrzebach ważnych z punktu widzenia mieszkańców regionu. (Piotrowski, 2007). Zapewniają one możliwość regulowanego przepływu informacji, a mieszkańcy mają łatwiejszy dostęp do bieżących spraw. Rozwój portali internetowych poświęconych miejscowym wydarzeniom zaczął zastępować prasę lokalną. Natomiast ich sensacyjny charakter pozwala na aktywne zaangażowanie odbiorców.

Celem badania było wykazanie roli konfliktu historycznego w życiu społecznym lokalnej zbiorowości. Przeprowadzono badanie jakościowe w postaci analizy komentarzy internetowych umieszczanych pod artykułami gazet lub portali informacyjnych. Na tej podstawie, źródłem badania stały się wypowiedzi komentujących relacje społeczności zamieszczane na portalach internetowych lokalnych czasopism obejmujących sugerowanym zasięgiem tereny powiatu gryfickiego. W procesie konceptualizacji badawczej wytypowano kolejno czasopisma: Gryfice24 i SuperPortal24. Zebrane treści zostały opublikowane w okresie pomiędzy marcem 2022 a marcem 2023. Pod uwagę brano wyłącznie komentarze napisane przez byłego lub obecnego mieszkańca Trzebiatowa, Gryfic lub terenu powiatu, różnego wieku i płci. Komentarze miały wykazywać:

- krytykę, wsparcie, neutralne stanowisko zgodnie z poruszaną tematyką;

- przesłanki historyczne;
- sytuację lokalną obu miast;
- pamięć społeczną;
- kody językowe wskazujące narracje zgodną z zagadnieniami badawczymi w świadomości mieszkańców.

W małym regionie powiatowym spodziewana ilość publikowanych artykułów prasowych nie będzie duża ze względu na ilość występujących wydarzeń.

Uzupełnieniem są zatem oferty pracy, artykuły sponsorowane będące reklamami lokalnych biznesów czy artykuły tematyczne, poświęcone okolicznościowym zagadnieniom. Na tej podstawie wyłoniono kategorie istotnych tematów dla wybranego przedmiotu badawczego: wydarzenia, kultura, polityka, kryminalne, społeczne, instytucje, inne. Najwięcej reakcji uzyskały artykuły związane z działalnością kulturalną (21), polityką lokalną (17) oraz kryminalne (10). Najmniej zaś uzyskały artykuły związane z instytucjami (2).

W procesie zbierania materiału badawczego uzyskano 69 komentarzy spełniających określone wytyczne. Skategoryzowano je jako komentarze o charakterze „konfliktowym”, „neutralnym” i „wspierającym”. Komentarze „konfliktowe” określają wypowiedzi przejawiające krytyczne, obraźliwe bądź wyśmiewające treści, zgodne z wytycznymi metodologicznymi. Stanowią one dominującą część wszystkich odpowiedzi: 66 (91,30% ogółu). „Neutralne” komentarze przedstawiają stanowisko neutralne w możliwym konflikcie, za które uznaje się świadomość istnienia konfliktu, ale odrzucenie go w stosunku do przedmiotu większej niechęci, poczucia wrogości. Komentarze o danym charakterze wystąpiły 5 razy (7,25% ogółu). Najmniej wystąpiło komentarzy „wspierających” definiowanych jako poparcie dla miast w ich działalności, a także odrzucenie różnic, niechęci w stosunku do krytyki odmiennej działalności, na rzecz poparcia pozytywnych relacji między mieszkańcami. Występujący 1 komentarz stanowi 1,45% ogółu wypowiedzi.

Komentujący, zgodnie z założeniami metodologicznymi, to głównie mieszkańcy powiatu gryfickiego lub wskazanych miast. Określone jest w ten sposób źródło narracji panujących w świadomości zbiorowej mieszkańców. Narracja ta wykazuje głównie negatywny wizerunek mieszkańców. Perspektywa jest niechętna, a same relacje społeczne przejawiają napięcia. Kreowana jest przez konteksty historyczne, strukturę lokalnej społeczności, sieci pewnych wzorów pamięci.

W pamięci zbiorowej mieszkańców postrzeganie przeszłości przez nich oraz tworzenie wspólnej narracji, wskazuje istotne wydarzenia historyczne, czyli: konflikt średniowieczny

oraz okres odbudowy po II wojnie światowej. Wykazywane są również wartości i idee, jakimi są rozwój gospodarczy i poczucie sprawiedliwego podziału dóbr i zasobów.

Dalszy proces zbierania materiału badawczego dostarczył listę kodów, które przedstawiają skondensowane i istotne badawczo znaczenia określone za pomocą słów kluczowych. Grupując powstałe kody utworzono kategorie wskazujące na istotne aspekty relacji między mieszkańcami, tj. zarządzanie miastem oraz społeczność. Typologia kodów ważna dla pracy dotyczy „historii” oraz „narracji językowej”. Dzięki temu uzyskano informacje na temat poglądów mieszkańców i istotnych lokalnie tematów.

Wydarzenia utrwalone w pamięci społecznej mieszkańców powiatu gryfickiego i skłóconych miast, to najczęściej:

- wygrany zatarg średniowieczny,
- niszczenie cmentarzy żydowskich w Trzebiatowie,
- historyczna rola rzeki Regi,
- przesiedlenia w ramach akcji „Wisła”,
- powojenne migracje Polaków na tereny powiatu,
- historyczna nazwa miasta Trzebiatów – Treptow.

Narracja językowa pamięci zbiorowej mieszkańców upamiętnia znane fakty historyczne dotyczące miast i regionu. Pokrywa się z ogólną wiedzą historyczną przejawianą w komentarzach kryjących się za kodem „historia”.

Przed wszystkim upamiętniona została nazwa *Treptow*, jako pogardliwa alternatywa miasta Trzebiatów. W połączeniu z okresem średniowiecznych waśni wykazuje nie tylko dobrą wiedzę regionalną mieszkańców, ale też przyrównuje miasto do „zacofanego” stereotypu.

Stereotypy wobec sąsiadów pogłębiane są przez używanie sformułowań takich jak „*taka kultura ze wschodu*” czy „*wasi dziadowie przybyli na te ziemie*”. Wskazywane jest pochodzenie mieszkańców, historię akcji „Wisła” i możliwy brak asymilacji mieszkańców wychowanych na danych terenach. Komentujący zakładają również, że „gwałcą, podpalają, niszczą” pomimo braku jasnych danych potwierdzających współcześnie tezę, a jedynie możliwe wspomnienia z czasów wojennych.

4. Pamięć o konflikcie historycznym

Mieszkańcy zbiorowości miejskiej w swojej pamięci zbiorowej najbardziej upamiętniają wydarzenia mające miejsce niedawno lub te, które można określić jako najstarsze (Pabjan, 2015). Widoczne jest to w komentarzach mieszkańców powiatu gryfickiego,

a zwłaszcza w tych wskazujących wydarzenia i negatywne stereotypy wytworzone w sieci znaczeń pamięci zbiorowej. Najstarsze wydarzenie zapisane w historii regionu (dotyczące konfliktu) sięga czasów wczesnego średniowiecza, zaś najstarsze wydarzenia współczesnych mieszkańców sięga czasów II wojny światowej i migracji na Pomorze Zachodnie. Okres rozbudowy i osadnictwa, pod kontrolą żołnierzy rosyjskich, mógł prowadzić do powstania stereotypów powielanych do dzisiaj. Stereotypy zaś w tym wypadku stają się nośnikiem pamięci zbiorowej mieszkańców regionu. Zdecydowanie doszło do reinterpretacji i to nie tylko faktów historycznych.

Konflikt między mieszkańcami ma źródło o charakterze historycznym. Zmieniła się istota na skutek czasu i rozwoju regionu, ewoluując do stanu aktualnego, czyli używania pamięci o konflikcie historycznym w konflikcie społeczności lokalnej. Skupia się na wyrażeniu napięć, istniejących i odczuwanych przez mieszkańców powiatu gryfickiego. Wykazuje też ukryte lub słabo widoczne występowanie lokalnych problemów społecznych, m.in. brak satysfakcjonujących miejsc pracy, brak lub zanik oferty kulturowej regionu przystępnej mieszkańcom czy niezadowolenie z nieskutecznego postępu modernizacji i infrastruktury powiatu. Problemy te są ważne z perspektywy obu miast i ich zarządzania, nie dotyczą jednej zbiorowości społecznej.

Konflikty pomiędzy badanymi mają charakter napięć i wrogości wśród członków społeczności lokalnej. Szczególny wpływ na nie mają działania polityczne władz powiatu i samorządów, które w ocenie odbioru społecznego nie są adekwatne wobec oczekiwań i potrzeb realnych. Widoczny jest brak inwestycji i modernizacji miast, czynników oraz możliwości poprawienia jakości życia. Pamięć zbiorowa mieszkańców wciąż odtwarza poczucie niesprawiedliwości płynące z zakończenia działalności gryfickich fabryk, poprzez negatywny, ironiczny język i treść komentarzy. Występują one szczególnie w kontekście współczesnego braku odpowiednich ilości miejsc pracy.

Komentarze stanowią również „wentyl bezpieczeństwa” dając możliwość swobodnej ekspresji niezadowolenia i frustracji. Negatywne opinie dotyczą przede wszystkim polityki gospodarczej miasta, która wpływa na ograniczenie możliwości rozwoju personalnego i jakości życia mieszkańców. Używając języka ironicznego, wulgarnego, komentujący wskrzeszają żywe stereotypy powiązane z historią regionu, miast, a niekiedy i wydarzeń politycznych kraju. Wykazywane są negatywne cechy przypisywane potomkom przesiedleńców: brak asymilacji czy „zacołane zachowania”. Doszło zatem do kolejnych reinterpretacji i utrwalenia sieci wzorów pamięci zbiorowej, które skupiają się na negatywnych treściach i faktach.

Zatarg miał już występujące wielokrotnie kulminacje, nawet możliwe eskalacje, o czym świadczą rozprawy w średniowiecznym sądzie papieskim czy znane zatargi zbrojne. Obecne postawy mieszkańców są częściowo pośrednim efektem pamięci zbiorowej. Wpływały na nią wspomnienia świadków wydarzeń powojennych, znajomość historii przez mieszkańców, a nawet użytkowanie wydarzeń historycznych w celach promocji miast. Zaś przedstawiciele samorządów i władz powiatowych nie działają w kierunku zażegnania odczuwanych podziałów, wręcz są czynnikami zaostrzającymi obecny konflikt.

Emocjonalna reakcja komentujących jest efektem wymienionych kontekstów. Same komentarze, a zwłaszcza ich treść, stanowi pogłębienie istniejących napięć, dość skrajne ujęcie potrzeb mieszkańców i postaw wobec sąsiadów. Inwestycje i modernizacje w mieście sąsiednim odczuwane są jako zaniedbanie ich samym, tym samym tworząc antagonizmy, a napięcia społeczne ulegają pogłębieniu. W ten sposób hamowane są zmiany i rozwój społeczny.

5. Podsumowanie

Konflikt na linii Trzebiatów-Gryfice jest przykładem cyklicznego konfliktu, motywowanego skrajnymi wydarzeniami pobudzającymi aktywne napięcia i ich przejawy. W tym celu mieszkańcy sięgają po znane im wydarzenia historyczne, wyjaśniając swoje poparcie i znaczenie możliwych idei. Napięcie relacji między mieszkańcami występuje od czasu nadania praw miejskich Trzebiatowie, rozwijając się w negatywnym kierunku zależnie od ekspresji napięć i kontekstów historyczno-gospodarczych.

Użytkowanie konfliktów historycznych w sposób funkcjonalny znacząco wpływa na istniejące relacje społeczne mieszkańców powiatu.

Konflikt jest głęboko zakorzeniony w świadomości pamięci zbiorowej mieszkańców, bywając w niektórych przypadkach istotnym elementem tożsamości lokalnej. Rozwiązanie tego wymaga ingerencji z zewnątrz, np. wydarzenia łączące zbiorowości społeczne jak kryzys czy pewne idee, co wydaje się być niemożliwym. Zakończeniu konfliktu sprzyja rozwijanie podejścia zaprzeczającemu jego współczesnemu istnieniu. Zatem może zaniknąć z czasem w świadomości mieszkańców, pozostając jedynie kolejną z opowieści przekazywanych przez nich i popularyzatorów lokalnej historii.

Przykładem tego jest na pewno inwestowanie w promocję turystyczną władz miasta Trzebiatów w postaci murali. Przedstawiają one istotne wydarzenia historyczne oraz legendy. Całkowity zanik napięć, ani nawet odczuwanej wrogości nie nastąpi szybko. Przypominanie o wydarzeniach, które prowadzi do dalszej reinterpretacji w sieci wzorów pamięci zbiorowej

mieszkańców, ponownie stanowi czynnik pogłębiający konflikt. Same tworzenie murali jest kontrowersyjne – określane nawet jako stratę funduszy finansowych. Mieszkańcy Gryfic wyśmiewają pomysł, a mieszkańcy Trzebiatowa odbierają krytykę personalnie (pomimo wyrażania zdania mówiącego, że być może nie jest to trafne działanie ze strony władz).

Użytkowanie pamięci o konflikcie historycznym w konflikcie społeczności lokalnej ma za zadanie przede wszystkim wyrazić niezadowolenie z życia w regionie. Nawiązywanie do znanych faktów jest ważne dla mieszkańców miasta jako swoiste udowodnienie, że „było tak od zawsze”. W ten sposób wybrzmiewa jego instrumentalna rola w świadomości, a zarazem pamięci społecznej mieszkańców. Pokazuje w toku pewnych narracji większe problemy społeczne, wartości i istotne idee jednostek, odczuwaną wrogość wobec podmiotów politycznych. Odkryto pewną prawidłowość, która mówi, że napięcia w danej społeczności będą istnieć tak długo, jak długo mieszkańcy będą niezadowoleni lub mieli poczucie zagrożenia własnych interesów i wartości.

6. Bibliografia:

- Adamus-Matuszyńska, A. (2017). Spory wokół konfliktu i teorii konfliktu. Co łączy różne sposoby rozumienia konfliktu? *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*, 8, 45–71
- Batorski, D., Olcoń-Kubicka, M., (2006) Prowadzenie badań przez Internet – podstawowe zagadnienia metodologiczne, *Studia Socjologiczne*, 3
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Polity Press.
- Coser, L. A., & Burdziej, S. (2009). *Funkcje konfliktu społecznego*. Zakład Wydawniczy “Nomos.”
- Czajkowski, P. (2017). Pamięć i zapominanie w społecznościach lokalnych na przykładzie stosunku do miejsc pamięci w Dzierżoniowie i Raciborzu. *Rocznik Ziem Zachodnich*, 1, 504–528. <https://doi.org/10.26774/rzz.181>
- Golka, M. (2009). *Pamięć społeczna i jej implanty*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Halbwachs, M., & Król, M. (2008). *Společne ramy pamięci* (Wyd. 2). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karwińska, A. (2017). Przestrzenie pamięci w miastach o trudnej historii. Konflikty wokół narracji miejskich. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 3(963), 69–86. <https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2017.0963.0305>
- Michałowska, E. (2004). Konflikt lokalny w Brzezinach i jego społeczne skutki. *Kwartalnik naukowy. Studia Regionalne i Lokalne*, 4/2004.
- Mincewicz, W., (2024). Badanie społeczności internetowych: nowe wyzwania dla badacza, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica*, 88,
- Opiola, W., (2015). Pamięć zbiorowa i tożsamość historyczna lokalnej społeczności pogranicza, *Pograniczność i pogranicza w perspektywie nauk społecznych*, 2015, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego,
- Pabjan, B. (2015). Pamięć zbiorowa mieszkańców miasta. Studium o badaniach pamięci zbiorowej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica*, 54, 17–37. <https://doi.org/10.18778/0208-600X.54.03>

- Piotrowski, M., (2007). Reprodukacja sfery publicznej w Internecie na przykładzie doświadczeń portali lokalnych, [w:] Wymiary polityki regionalnej w aspekcie politycznym, społecznym i gospodarczym, Legnica
- Skrzypiec, R., (2010). Konflikt jako strategia rozwiązywania problemów w społecznościach lokalnych, Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego,
- Skrzypiec, R., (2010). Konflikt lokalny motorem partycypacji społecznej i skutkiem zmiany – analiza wybranych przypadków: Oświęcim, Bieruń, Las i Kobiór, Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Starosta P., (2000). Konflikt lokalny, Konflikty społeczne w Polsce w okresie zmian systemowych. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej
- Walczak-Duraj, D., (1998). Podstawy socjologii, Łódź: OMEGA-PRAKSIS
- Warمیńska, K. (2016). *Miasto jako przestrzeń konfliktu: między pamięcią zbiorową a strategią rozwoju*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wiszewski, P. (2021). Historia lokalna i tożsamość. Przykład miast dolnośląskich. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 76(2), 175–203. <https://doi.org/10.19195/SKHS.2021.2.175.203>

Dydaktyka w zróżnicowanym pokoleniowo środowisku akademickim. Czego oczekują studenci pokolenia Z?

Malwina Jankowska¹

¹ Instytut Zarządzania, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; e-mail: malwina.jankowska@usz.edu.pl; ORCID: 0000-0002-3525-6714

Streszczenie: Występująca aktualnie różnorodność pokoleniowa w środowisku akademickim stanowi wyzwanie dla dydaktyków, których słuchaczami są przedstawiciele pokolenia Z, charakteryzujący się odmiennymi od starszych pokoleń oczekiwaniami i postawami wobec edukacji. Powszechny dostęp do informacji za sprawą Internetu i w szczególności mediów społecznościowych powodują rosnące wymagania względem formy kształcenia w szkolnictwie wyższym przy jednoczesnej zauważalnej przez studentów pauperyzacji kompetencji cyfrowych. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań w zakresie indywidualnej oceny przez studentów braków w systemie szkolnictwa w Polsce, których dokonali na podstawie własnych doświadczeń. Prezentowane wyniki mają na celu podkreślić istotę zarządzania różnorodnością pokoleniową w środowisku akademickim oraz mogą stanowić podstawę do podjęcia refleksji przez kadrę dydaktyczną w zakresie metod i technik prowadzenia zajęć.

Słowa kluczowe: różnorodność pokoleniowa, pokolenie Z, szkolnictwo wyższe, pokolenia w środowisku akademickim, wyzwania dydaktyki

Abstract: The current generational diversity in the academic environment poses a challenge for educators whose audience includes representatives of Generation Z. This generation is characterized by expectations and attitudes toward education that differ from those of older generations. The widespread access to information through the Internet, and particularly social media, has led to increasing demands regarding the forms of education in higher education institutions, alongside students' noticeable awareness of the decline in digital competencies. This article presents the results of research on students' individual assessments of deficiencies in the education system in Poland, based on their own experiences. The presented findings aim to emphasize the importance of managing generational diversity in the academic environment and may serve as a basis for educators to reflect on the methods and techniques used in teaching.

Key words: generational diversity, generation Z, higher education, generations in the academic environment, didactic challenges

1. Wstęp

Współczesna edukacja podlega nieustannym wpływom otoczenia. Zmiany społeczne, ale także i rynkowe czy technologiczne zachodzące w Polsce, doprowadzają do uwidocznienia swoistych niedoskonałości w obowiązującym systemie szkolnictwa. Rosnące różnice między programami kształcenia a potrzebami i oczekiwaniami rynkowymi dostrzegalne stają się nie tylko przez studentów, ale i pracodawców¹. Jednak oprócz częściowego braku aktualności merytorycznej i użytkowej treści edukacyjnych, problem stanowią również stosowane metody, narzędzia i techniki dydaktyczne – choć dotychczas popularne i skuteczne, obecnie niedostosowane do młodego pokolenia uczniów i studentów.

¹ A. Jajszczyk, Szkolnictwo wyższe – potrzeba całościowej reformy, [w:] “Nauka i szkolnictwo wyższe” nr 2(50)/2017, s. 79.

Coraz bardziej widoczna rozbieżność między kompetencjami zdobywanymi w trakcie edukacji, a tymi pożądanymi przez pracodawców szczególnie zauważalna jest w przypadku szkolnictwa wyższego, w którym to aktywni od kilku lat stali się przedstawiciele pokolenia Z – najbardziej mobilnego, w pełni scyfryzowanego i nie znającego świata *offline*, pozbawionego Internetu, komputerów, smartfonów, smartwatchy i innych gadżetów².

Problematyka pokoleń poruszana jest przede wszystkim przez badaczy nauk społecznych, w tym szczególnie zajmujących się obszarami pedagogiki, socjologii i zarządzania. Wynika to z całego zakresu cech charakterystycznych, które zawierają się w danej przynależności pokoleniowej, a tym samym umożliwiają prowadzenie badań czy analiz z wykorzystaniem kategorii pokoleń, ponieważ „każde pokolenie jest pod wpływem wydarzeń ekonomicznych, politycznych i społecznych swojego okresu”³. Jednak co właściwie oznacza *pokolenie*? Choć w różnych dyscyplinach nauki inaczej definiowany jest ten termin, to w każdej z nich odnaleźć można zaledwie odmienne ujęcia pokrewnych znaczeń. W socjologii pokolenie pojmowane jest jako część populacji, wyróżniona ze względu na wiek⁴. Kategoryzowanie ze względu na rok urodzenia jest jednak najbardziej elementarnym podziałem ogółu ludzkości. Istotę stanowią również dominujące wśród danych grup cechy charakterystyczne, które w konsekwencji kształtują specyfikę podejścia do pracy, hierarchii wartości czy znaczenia nauki i życia zawodowego⁵.

Pomiędzy edukacją szkolną, w której uczestnikami są dzieci i młodzież, a rynkiem pracy, w którym aktywni są ludzie dorośli, znajduje się szkolnictwo wyższe – będące równie zróżnicowanym pokoleniowo środowiskiem, co przedsiębiorstwa o rozbudowanej strukturze organizacyjnej. Studiowanie zajmuje zatem miejsce między kształceniem obowiązkowym, a wyemancypowanym funkcjonowaniem na rynku pracy, w związku z tym skierowane jest do młodych dorosłych, którzy na tym etapie rozwijają swoją samoświadomość oraz formułują wizję siebie w dalszym życiu.

Aktualnie środowisko akademickie tworzone jest przez przedstawicieli pokoleń Baby Boomers, X i Y, którzy stanowią grono pracowników dydaktycznych, badawczo-dydaktycznych, badawczych, a także pełnią funkcje zarządcze, reprezentatywne czy

² B. Chomętowska, A. Żarczyńska-Dobiesz, Pokolenie „Z” na rynku pracy – wyzwania dla zarządzania zasobami ludzkimi, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 350/2014, s. 407.

³ M. Dittmann, Generational differences at work, [w:] „Monitor on Psychology” nr 6/2005, [online:] <https://www.apa.org/monitor/jun05/generational>, (dostęp z dn. 25.11.2024).

⁴ Pokolenie, w: Encyklopedia PWN, [online:] <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/pokolenie;3959194.html>, [dostęp: 25.11.2024].

⁵ I. Aronowska, Efektywna współpraca w zespołach międzypokoleniowych, [w:] Przedsiębiorczość i Zarządzanie, (pod red.) E. Gołębiowska, Tom XV, Zeszyt 11, Część II, Łódź – Warszawa 2014, s. 118.

administracyjne oraz przedstawicieli pokolenia Z, będących studentami, których życie społeczne przedstawić można przez cechy i zjawiska, takie jak „neoliberalizm, indywidualizację, wydłużenie procesu scholaryzacji, zmiany w procesie przejścia od edukacji do zatrudnienia, przeobrażenia rynku pracy młodych, zmianę roli i modelu państwa, wirtualizację i smartfonizację komunikacji społecznej”⁶. Samo występowanie tak dużej różnorodności pokoleniowej w jednym środowisku powoduje konieczność stałej modyfikacji sposobu funkcjonowania każdej grupy. Wynika to między innymi ze sposobu pojmowania pewnych zjawisk, ale także i postaw czy oczekiwań. Środowisko akademickie współtworzone jest przez nauczycieli akademickich – przedstawicieli starszych pokoleń, którzy pełnią dydaktyczną funkcję wraz ze swoimi doświadczeniami, postawami i sposobami postrzegania rzeczywistości, a także i studentów, których cechuje ich własne podejście do świata, nauki i funkcjonowania w życiu społecznym. Spotkanie tych pokoleń w jednej przestrzeni, w której to jedni na celu mają edukować, a drudzy zdobywać edukację, powinno opierać się – choć częściowo – na wzajemnym zrozumieniu potrzeb i oczekiwań.

Zrozumienie różnorodności pokoleniowej w szkolnictwie wyższym, w kontekście charakterystyki, a zatem i oczekiwań przedstawicieli pokolenia Z, stanowiących aktualnie największą grupę studentów, może być podstawą do rozpoczęcia rozważań przez kadrę dydaktyczną w zakresie stosowanych technik i narzędzi dydaktycznych. To natomiast pozwolić może na zwiększenie nie tylko atrakcyjności oferty edukacyjnej, ale także i skuteczności wprowadzania absolwentów szkół wyższych na rynek pracy.

2. Różnorodność pokoleniowa – cezury i charakterystyka pokoleń

Przynależność pokoleniowa, choć determinowana rokiem urodzenia, świadczy także o szerokim spektrum tożsamyh cech charakterystycznych dla wszystkich członków grupy, które kształtują się w wyniku podobnych doświadczeń życiowych oraz poprzez wychowanie i adolescencję postępujące w tym samym otoczeniu.

Aktualnie w środowisku akademickim funkcjonują jednocześnie aż 4 pokolenia: od Baby Boomers do Z. W niniejszym artykule przyjęto następujące cezury pokoleń:

- pokolenie Baby Boomers: 1946 – 1959,
- pokolenie X (Baby Busters): 1960 – 1979,
- pokolenie Y (Millenialsi): 1980 – 1995,

⁶ K. Messyasz, Pokolenie Z na rynku pracy – strukturalne uwarunkowania i oczekiwania, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 76/2021, s. 100.

- pokolenie Z: 1996 – 2010,
- pokolenie Alfa: 2011+⁷.

Argumentując wybór powyższych cezur, należy podkreślić, że między innymi przyjmując 1996 rok jako początkowy w odniesieniu do pokolenia Z, wynika to ściśle z wydarzeń, które wówczas miały miejsce w Polsce. To między innymi upowszechnienie Internetu, czyli wprowadzenie usługi komutowanego Internetu przez Telekomunikację Polską, uruchomienie portalu Onet.pl czy powstanie sieci komórkowych i umożliwienie dostępu do pierwszej poczty elektronicznej.

Oprócz cezur czasowych wyznaczających ramy pokoleń, istotne jest również nazewnictwo, które przyjęte zostało na podstawie cech charakterystycznych danych grup oraz otoczenia, w którym pokolenia te się kształtowały. Rozpoczynając od najstarszego pokolenia Baby Boomers, nazwa ta wynika z w powojennego ‘baby boom’, którego początek odnotowywany jest właśnie w 1946 roku. Następne pokolenie dorastało w czasach niepewności. Przedstawiciele tego pokolenia przeżywali adolescencję i wkraczali w dorosłość w czasach kryzysu ekonomicznego⁸. Uwzględniając trudności obecne w tych czasach, postanowiono nazwać je X, jako symbol wielkiej niewiadomej. Ówczesne wydarzenia i wspólne przeżycia tych osób spowodowały, że cechują się one sceptycyzmem, jednak w kontekście podejścia do pracy - to ludzie, dla których praca jest wartością samą w sobie.

Po pokoleniu X, nastawionym na rozwój, gotowym na poświęcenie własnych zainteresowań w celu zachowania pracy, lojalnych względem pracodawcy i uznających autorytet, nastąpiły czasy pokolenia Y. Osoby te nazywane są również Millenialsi, gdyż ich dorosłość rozpoczynała się na przełomie wieków. W przypadku tego pokolenia utożsamiamy te osoby z pytaniem ‘why?’, z czego wywodzi się nazwa “Y”. Transformacje globalne i krajowe występujące po 1980 r. sprawiły, że pokolenie Y łączy ciekawość świata, a także odmienne od starszego pokolenia podejście do pracy. Millenialsi pracują po to, żeby żyć, preferują work-life balance i troszczą się o własne pasje i szanse rozwoju⁹. Dodatkowo pokolenie to określić można jako nieustających poszukiwaczy sensu własnych działań, stawiających każdorazowo pytanie ‘dlaczego’.

⁷ A. Bencsik, G. Horváth-Csikós, T. Juhász, Y and Z Generations at Workplaces, [w:] „Journal of Competitiveness” nr 8/2016, s. 91-92.

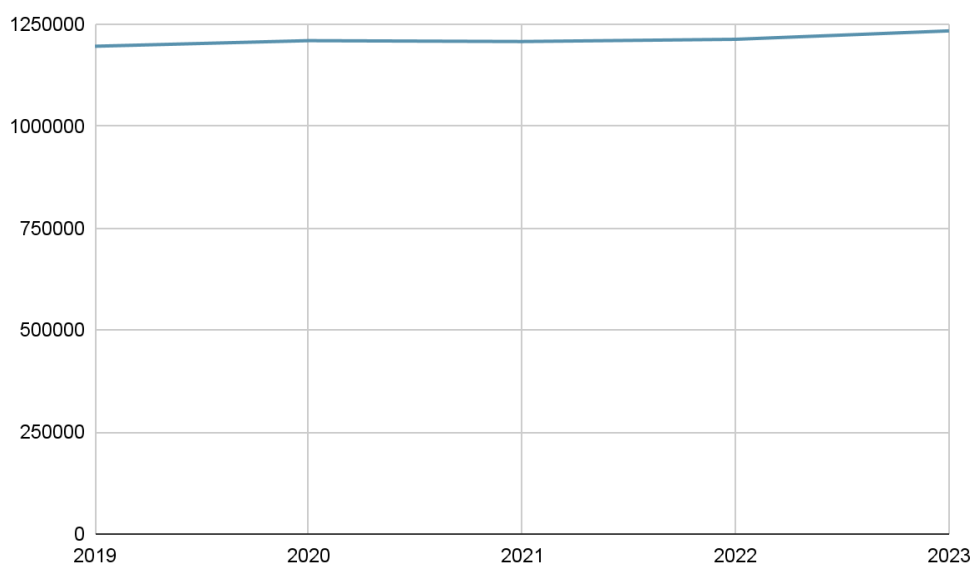
⁸ A. Smolbik-Jęczmień, Rozwój kariery zawodowej wśród przedstawicieli pokolenia X i Y - nowe wyzwania, [w:] “Modern Management Review” nr XVIII, 20 (4/2013), s. 194.

⁹ L. Weroniczak, *Człowiek w obliczu szybko dokonujących się zmian*, [w:] *Bo życie to nieustanny rozwój. Poradnik*, red. J. Majerowska, Edustacja.pl, Poznań 2010, s. 40–42.

Nazwa najmłodszego obecnego na rynku pokolenia ma dwie postaci. Zamiennie stosowane są pokolenie Z i pokolenie C. Pokolenie Z jest nazwą częściej używaną, a jej pochodzenie wynika z nazw poprzednich pokoleń. X, Y i Z tworzą zatem logiczny ciąg, wskazujący również proces przemian. Pokolenie C natomiast pochodzi od angielskiego słowa ‘connected’, czyli ‘połączony’. Osoby urodzone po 1996 r. wyróżniają się stałym połączeniem z Internetem, wychowały się i wciąż rozpoczynają karierę zawodową w czasach zaawansowanych technologicznie.

3. Pokolenie Z wśród studentów w Polsce

W Polsce sytuacja szkolnictwa wyższego w odniesieniu do liczby studentów utrzymuje się na stabilnym poziomie, wynoszącym w każdym roku około 1 200 000 studentów (Wykres 1), mimo zauważalnego stopniowego spadku na przestrzeni ostatnich 30 lat spowodowanego malejącą dzietnością.

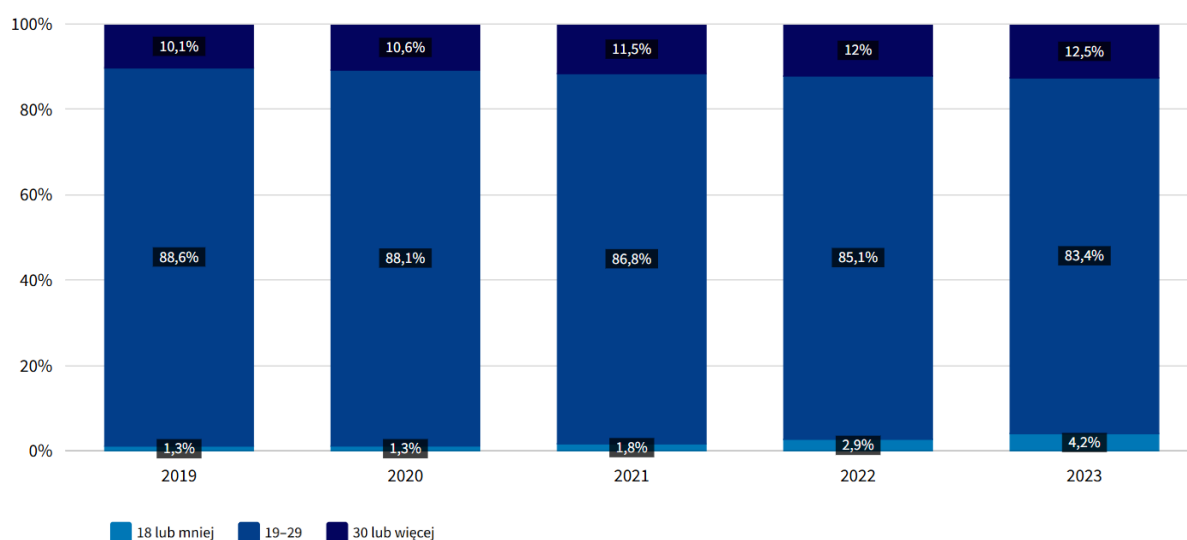
Wykres 1. Liczba studentów ogółem w latach 2019-2023 w Polsce (źródło: opracowanie własne na podstawie danych z rejestru POL-on).

Dbłość o jakość szkolnictwa wyższego jest szczególnie ważna w procesie rozwoju kapitału ludzkiego w kraju, zwłaszcza w obliczu wyzwań, przed którymi stoi, czyli:

- zmianami demograficznymi, w wyniku których postępuje proces starzejącego się społeczeństwa,

- zmianami na rynku pracy, które stale postępują w wyniku globalnych trendów i wywołują konieczność stałego dostosowywania oferty edukacyjnej do potrzeb rynku pracy,
- zmianami technologicznymi, w tym w szczególności stały rozwój technologii i sztucznej inteligencji¹⁰.

Studenci stanowią w Polsce różnorodną pod wieloma względami grupę. Dla celów niniejszego artykułu przedstawiony zostanie podział uwzględniający wiek studentów, w którym wyróżnia się osoby poniżej 18. roku życia, w wieku 19-29 lat oraz powyżej 30. roku życia (wykres 2).

Wykres 2. Udział studentów według wieku w latach 2019-2023 [źródło: RAD-ON, Studenci – opracowanie Ośrodka Przetwarzania Informacji – Państwowego Instytutu Badawczego na podstawie systemu POL-on (sprawozdanie S-10 dla GUS), [online:] radon.nauka.gov.pl/raporty/studenci_2023, (dostęp z dn. 1.12.2024 r.)].

Najwięcej studentów ma między 19 a 29 lat. W związku z tym, analizując 2023 rok, to osoby urodzone w latach 1994-2004. Przyjmując, że przedstawiciele pokolenia Z to osoby urodzone po 1996 roku, należy uwzględnić także studentów, którzy mają 18 lat lub mniej. To powoduje, że blisko 87,6 proc. studentów stanowi pokolenie Z oraz pokolenie Y (jednak tylko najmłodszych przedstawicieli tego pokolenia). Oznacza to także, że już w 2025 roku wszyscy studenci w przedziale wiekowym do 29. roku życia będą przedstawicielami pokolenia Z. Tak

¹⁰ A. Chłoń-Domińczak, Absolwenci, rynek pracy i kapitał ludzki, [w:] Transformacja Akademickiego Szkolnictwa Wyższego w Polsce w okresie 30-lecia 1989-2019, (pod red.) J. Woźnicki, Warszawa 2019, s. 345-346.

istotny udział tego pokolenia wśród ogółu studentów oraz prognozowana ich dominacja sprawiają, że przeprowadzenie badań skupionych wokół ich oczekiwań oraz postaw względem kształcenia stają się szczególnie istotne w kontekście dalszego doskonalenia szkolnictwa wyższego.

4. Oczekiwania studentów pokolenia Z

Pokolenie Z to pierwsze pokolenie studentów, którzy w urodzili się, wychowali, dojrzewali i kształcili w czasach w pełni scyfryzowanych, z wszechobecnym dostępem do Internetu, który stanowi dla nich podstawowe źródło informacji¹¹, mediów społecznościowych, a teraz także i sztucznej inteligencji. Otoczenie to w pełni wpłynęło na sposób uczenia się, rozwijania umiejętności i kształtowania kompetencji, z którymi absolwenci szkół ponadpodstawowych wkraczają do środowiska akademickiego, a w kolejnych latach – na rynek pracy. Zrozumienie charakterystyki przedstawicieli tego pokolenia stanowić powinno istotę nie tylko dla pracodawców¹², ale także i dydaktyków.

Badania przeprowadzone zostały metodą *open space* w okresie od 1 do 30 listopada 2024 r. wśród 80 studentów drugiego roku studiów stacjonarnych na kierunku „zarządzanie”. Wybór próby badawczej został dokonany w sposób celowy, z uwagi na specyfikę tematu badań. Studenci drugiego roku kierunku „zarządzanie” reprezentują grupę, która z jednej strony posiada już podstawową wiedzę teoretyczną z zakresu zarządzania, w tym również zarządzania zasobami ludzkimi, a z drugiej — nie weszła jeszcze w pełni na rynek pracy, co pozwala uchwycić zarówno ich postawy, jak i oczekiwania. Zastosowanie metody *open space* sprzyjało twórczej, swobodnej wymianie poglądów i umożliwiło zebranie pogłębionych danych jakościowych. Taka forma dialogu i interakcji pozwala na lepsze zrozumienie zróżnicowanych postaw uczestników oraz identyfikację dominujących tendencji i obaw. Dobór próby z tej konkretnej grupy akademickiej zapewnił również spójność demograficzną. Celem badania było określenie postaw i oczekiwań studentów pokolenia Z wobec kształcenia na studiach na podstawie ich doświadczeń i obserwacji z całego okresu edukacji.

Studenci uczestniczący w badaniu w procesie dyskusji, pracy grupowej i indywidualnej refleksji przedstawili wyniki w 4 kategoriach, co zostało przedstawione w tabeli 1:

1. Elementy, których brakuje w kształceniu w szkołach podstawowych

¹¹ R. Waśko, Wybrane aspekty różnicujące pokolenia X, Y i Z w kontekście użytkowania nowych technik i Internetu, [w:] Socjologia codzienności jako niebanalności (pod red.) Z. Rykła, J. Kinała, Rzeszów 2016, s. 145.

¹² R. Muster, Pokolenie „Z” na współczesnym rynku pracy w opiniach pracodawców, "Humanizacja pracy" nr 1 (2020), s. 131-132.

2. Kompetencje, wiedza, umiejętności, których brakuje w kształceniu w szkołach ponadpodstawowych
3. Wiedza i umiejętności, które najbardziej wpływają na poziom kapitału ludzkiego w Polsce
4. Elementy, które należałoby dodać do kształcenia

Tabela 1. Kształcenie w szkole podstawowej i ponadpodstawowej – braki na podstawie własnych doświadczeń

Elementy, których brakuje w kształceniu w szkołach podstawowych	Elementy, których brakuje w kształceniu w szkołach ponadpodstawowych
brak indywidualnego podejścia	brak rozwijania umiejętności praktycznych oraz przedsiębiorczych
brak elastyczności, sprawiedliwego systemu oceniania	zbyt mało wiedzy z zakresu prawa, obowiązków obywatelskich
brak przestrzeni do samorozwoju, kreatywności	niedostateczne rozwijanie świadomości ekologicznej
zbyt mały nacisk na rozwijanie kompetencji miękkich	brak kształtowania umiejętności pracy zespołowej
brak wiedzy z zakresu korzystania z technologii i Internetu	brak nauki radzenia sobie ze stresem, skutecznego uczenia się czy rozwiązywania problemów
niewystarczająca dbałość o zdrowie psychiczne uczniów	brak przygotowania do funkcjonowania na rynku pracy
brak rzeczywistej aktywizacji uczniów i umożliwienia im współtworzenia zajęć	brak doradztwa zawodowego i przygotowania do samodzielności w dorosłym życiu (wiedza o podatkach, szukaniu pracy, zarządzaniu czasem)

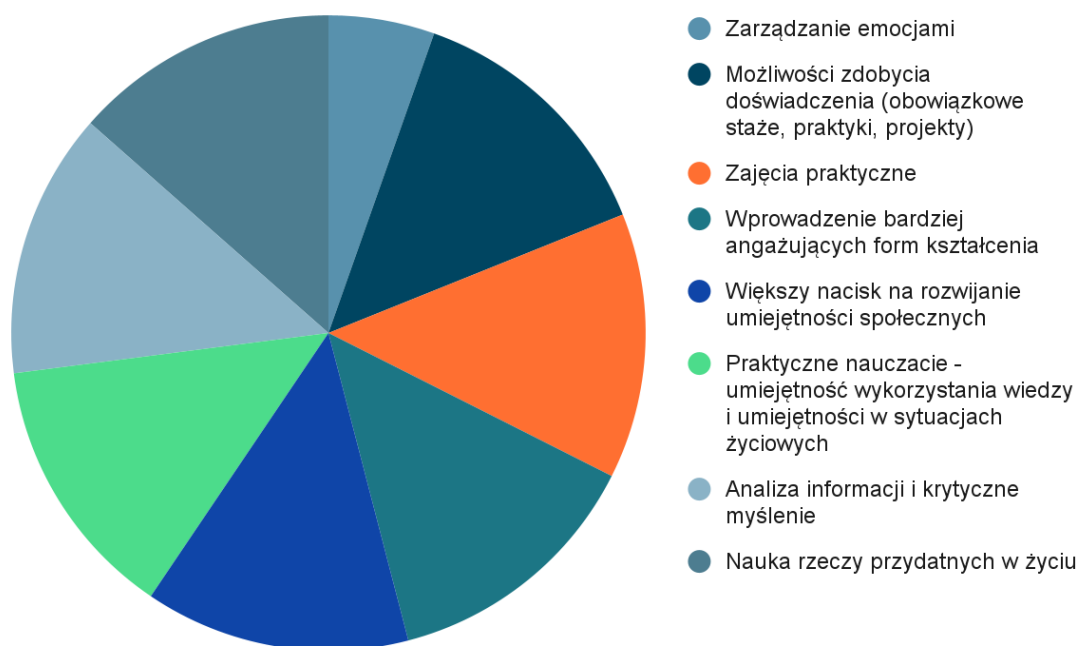
Źródło: opracowanie własne.

Studenci pokolenia Z wskazują przede wszystkim na oczekiwanie indywidualnego podejścia do uczniów i studentów. To niezwykle trudne do osiągnięcia, czego studenci są świadomi, jednak wykazujące także, że nade wszystko przedstawiciele młodego pokolenia Z chcą być traktowani jako indywidualum, także w procesie kształcenia. Kolejnym aspektem jest zdrowie psychiczne. Bezpośrednia deklaracja ludzi w wieku 19-21 lat o tym, że brakuje

wsparcie psychologiczne w szkołach może świadczyć o tym, że sami w okresie edukacji w szkole podstawowej czy ponadpodstawowej mogli tego wsparcia potrzebować.

Przedstawiciele pokolenia Z wskazują wśród braków także na: rozwój kompetencji miękkich, zdolność radzenia sobie ze stresem, pracę pod presją czasu czy w grupie, umiejętność wystąpień publicznych, edukację finansową i medialną, myślenie kreatywne i logiczne. Wymieniane przez nich obszary są szczególnie istotne w szkolnictwie wyższym. Praca w grupie jest jedną z najczęściej stosowanych metod dydaktycznych podczas ćwiczeń, student traktowany jest jako osoba dorosła, co powoduje, że obowiązują go terminy, samodzielność i zdolność do kreatywnego i logicznego myślenia. W związku z tym, czy należy sądzić, że w trakcie studiowania, studenci zauważają u siebie brak niezbędnych umiejętności czy kompetencji? Czy wyniki tych badań można uznać jako deklarację młodych ludzi, że szkoły podstawowe i ponadpodstawowe nie przygotowały ich do studiowania, czyli podejmowania edukacji jako młodzi dorośli?

Wyniki badań oraz stawiane pytania powinny być początkiem dalekosiężnej refleksji wszystkich osób odpowiedzialnych i kształtujących system szkolnictwa w Polsce. W sytuacji, gdy najważniejsi uczestnicy edukacji sami są w stanie wykazać szereg elementów, których w ich ocenie zabrakło, autorka niniejszego artykułu uznaje za właściwe wszczęcie szerszej dyskusji oraz dalsze prowadzenie badań w obszarze młodych pokoleń w środowisku akademickim, w celu modyfikacji metod i technik dydaktycznych, które istotnie poprawić mogłyby skuteczność edukacji, a tym samym wzrost kapitału ludzkiego w Polsce.

Wykres 3. Elementy, które należałoby dodać do kształcenia (źródło: opracowanie własne).

Przedstawiciele pokolenia Z wyróżnia ciągła obecność w sieci, a zatem i nieustanny dostęp do informacji. Trudna sytuacja na rynku pracy w Polsce powoduje rosnącą niepewność wśród osób, które stopniowo chcą na ten rynek wkraczać. Konsekwencją tego są ich odmienne oczekiwania od edukacji, która według nich – powinna ich przygotować do dorosłego, samodzielnego życia i rozpoczęcia aktywności zawodowej zgodnej z obranym kierunkiem studiów.

Pokolenie Z, choć pewne siebie w sieci, w życiu społecznym napotyka trudności z radzeniem sobie ze stresem, panowaniem nad własnymi emocjami czy pracą w zespołach. Tu należy również podkreślić, że przyczyną tego może być również częściowo pandemia koronawirusa, która miała miejsce w czasie edukacji młodego pokolenia. Jednak wśród powodów, można wskazać także sam poziom zdigitalizowania młodych ludzi, którzy całe dorastanie i dojrzewanie spędzają z nieustanną aktywnością w Internecie i w mediach społecznościowych, co może skutkować zmianami w ich zdolności skupienia uwagi, podtrzymaniem zainteresowania oraz radzeniu sobie w sytuacjach społecznych.

5. Podsumowanie

Rozpoczęcie studiowania na wybranym kierunku skutkować ma podjęciem pracy w określonym sektorze. Jednak pracodawcy coraz bardziej stawiają na doświadczenie, kompetencje i umiejętności w procesie rekrutacji pracowników, których – według przedstawicieli pokolenia Z – edukacja im nie zapewnia. Aktualni uczniowie i studenci pokolenia Z są przyzwyczajeni do szybkości komunikacji i stałej zmienności informacji, które dostarczają im Internet i media społecznościowe. To powoduje, że proces uczenia się u współczesnych uczniów i studentów odbywa się inaczej.

Czy wobec zmieniających się uwarunkowań społeczno-technologicznych i wyzwań rynku pracy tradycyjna dydaktyka przestaje być wystarczająca? Pokolenie Z, wychowane w środowisku cyfrowym, nie tylko inaczej przetwarza informacje, ale również inaczej definiuje swoje potrzeby edukacyjne oraz oczekiwania wobec nauczycieli akademickich i procesu kształcenia. Model biernego przyswajania wiedzy staje się coraz mniej efektywny w świecie, w którym dominuje interaktywność, współpraca oraz natychmiastowy dostęp do informacji. Odejście od modelu transmisyjnego (nauczyciel – nadawca wiedzy, student – odbiorca) na rzecz podejścia konstruktywistycznego, opartego na aktywnym uczestnictwie, krytycznym myśleniu oraz kształtowaniu kompetencji miękkich i cyfrowych mogłoby zapewnić wymierną poprawę skuteczności edukacji w szkolnictwie wyższym. Usytuowanie studenta w centrum procesu uczenia się – jako twórcy wiedzy, której nieustannie doświadczą – wraz ze

zwiększeniem narzędzi technologicznych może wpłynąć nie tylko na ocenę środowiska akademickiego przez przedstawicieli pokolenia Z, ale także i na ich motywację oraz zaangażowanie.

W związku z zauważalną zmianą zarówno otoczenia, jak i samą percepcją młodego pokolenia, w kształceniu konieczne może stać się unowocześnienie i częściowa zmiana dotychczasowych technik i narzędzi dydaktycznych w celu zachowania skuteczności edukacji. Niniejszy artykuł stanowić ma powód do refleksji, czy to już czas, by wprowadzić dydaktykę 2.0? Refleksja ta nabiera szczególnego znaczenia w kontekście rosnących oczekiwań studentów względem jakości i nowoczesności procesu kształcenia. Jeśli edukacja ma nadal pełnić funkcję przepustki do kariery i rozwoju zawodowego, konieczne jest przemyślenie, w jaki sposób może ona lepiej odpowiadać na realne potrzeby młodego pokolenia.

6. Bibliografia

- Aronowska I., Efektywna współpraca w zespołach międzypokoleniowych, [w:] *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, (pod red.) E. Gołębiowska, Tom XV, Zeszyt 11, Część II, Łódź – Warszawa 2014.
- Bencsik A., Horváth-Csikós G., Juhász T., Y and Z Generations at Workplaces, [w:] „*Journal of Competitiveness*” nr 8/2016.
- Chłoń-Domińczak A., *Absolwenci, rynek pracy i kapitał ludzki*, [w:] „*Transformacja Akademickiego Szkolnictwa Wyższego w Polsce w okresie 30-lecia 1989-2019*”, (pod red.) J. Woźnicki, Warszawa 2019.
- Chomątowska B., Żarczyńska-Dobiesz A., *Pokolenie „Z” na rynku pracy – wyzwania dla zarządzania zasobami ludzkimi*, [w:] „*Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*” 350/2014.
- Dittmann M., *Generational differences at work*, [w:] „*Monitor on Psychology*” nr 6/2005, [online:] <https://www.apa.org/monitor/jun05/generational>, (dostęp z dn. 25.11.2024).
- Messyasz K., *Pokolenie Z na rynku pracy – strukturalne uwarunkowania i oczekiwania*, [w:] „*Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*” 76/2021, s. 100.
- Muster R., *Pokolenie „Z” na współczesnym rynku pracy w opiniach pracodawców*, [w:], „*Humanizacja pracy*” nr 1 (2020).
- Smolbik-Jęczmień A., *Rozwój kariery zawodowej wśród przedstawicieli pokolenia X i Y - nowe wyzwania*, [w:] „*Modern Management Review*” nr XVIII, 20 (4/2013).
- Waśko R., *Wybrane aspekty różnicujące pokolenia X, Y i Z w kontekście użytkowania nowych technik i Internetu*, [w:] „*Socjologia codzienności jako niebanalności*” (pod red.) Z. Rykła, J. Kinała, s. 145.
- Weroniczak L., *Człowiek w obliczu szybko dokonujących się zmian*, [w:] „*Bo życie to nieustanny rozwój. Poradnik*”, red. J. Majerowska, Edustacja.pl, Poznań 2010.

Muzyka a społeczeństwo. Społeczne uwarunkowania uczestnictwa w sferze muzycznej

Dorota Jaśkiewicz¹

¹ Instytut Socjologii, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; email: dorota.jaskiewicz@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0009-0006-6431-2064

Streszczenie: Muzyka pełni istotne funkcje społeczne, będąc integralnym elementem życia zarówno jednostek, jak i grup. Początkowo, w formie prostych rytmów, służyła komunikacji, a z czasem przekształciła się w złożony system symboli, spełniający również funkcje obrzędowe. Współcześnie muzyka jest wszechobecna, towarzyszy człowiekowi niemal wszędzie, co zdecydowanie wpływa na sposób jej odbioru. W świecie zdominowanym przez stres i wielozadaniowość słuchanie muzyki często towarzyszy innym czynnościom, będąc ich tłem, a nie stanowi centrum uwagi. Cyfryzacja i rozwój mediów spowodowały, że wykracza ona poza tradycyjne przestrzenie, takie jak sale koncertowe, i dociera do ludzi na wiele nowych sposobów. Niniejszy artykuł podejmuje przegląd najważniejszych koncepcji muzyki w klasycznej myśli socjologicznej oraz przedstawia współczesne ujęcia socjologii muzyki. Praca wskazuje na aktualne kierunki refleksji socjologicznej nad muzyką jako zjawiskiem społecznie uwarunkowanym i funkcjonalnym.

Słowa kluczowe: muzyka; społeczeństwo; sfera muzyczna; funkcje społeczne; uczestnictwo w kulturze; cyfryzacja; przemiany społeczne

Abstract: Music plays significant social functions, being an integral part of the lives of both individuals and groups. Initially, in the form of simple rhythms, it served communication, and over time, it transformed into a complex system of symbols, also fulfilling ritualistic functions. Today, music is ubiquitous, accompanying people almost everywhere, which has undoubtedly influenced the way it is perceived. In a world dominated by stress and multitasking, listening to music often accompanies other activities, serving as a background rather than the focal point. Digitization and the development of media have caused it to extend beyond traditional spaces, such as concert halls, reaching people in many new ways. This article reviews the most important concepts of music in classical sociological thought and presents contemporary approaches to the sociology of music. The work indicates the current directions of sociological reflection on music as a socially conditioned and functional phenomenon.

Key words: music; society; musical sphere; social functions; participation in culture; digitization; social transformations

1. Wstęp

Encyklopedia Antropologii Społeczno-Kulturowej¹ przedstawia dwa główne podejścia do pojęcia muzyki. Pierwsze z nich traktuje muzykę jako formę komunikacji, w której dźwięki są organizowane według takich cech, jak wysokość, długość, barwa oraz natężenie. Drugie podejście poszukuje pierwotnych terminów, które odpowiadałyby tym samym obszarom doświadczeń, które współczesna terminologia łączy z pojęciem muzyki. Grzegorz Dąbkowski, polski językoznawca, definiuje muzykę jako „sztukę, której tworzywem są dźwięki i której utwory w konkretyzacji (wykonaniu) przebiegają w czasie”². Jak podkreśla Daniel J. Levitin, niegdyś muzyk rockowy, a dziś neurobiolog, „różnica między muzyką a przypadkowymi lub

¹ Barnard A., Spencer J. (red.), *Encyklopedia Antropologii Społeczno-Kulturowej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 2012.

² Dąbkowski G., *Polska terminologia z zakresu teorii muzyki*, Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego 1991, s. 21.

nieuporządkowanym skupiskiem dźwięków wynika z tego, w jaki sposób te podstawowe właściwości³ łączą się ze sobą i jakie zależności powstają między nimi”⁴.

Geneza teorii muzyki sięga jeszcze czasów starożytnych. Zgodnie z konfucjańskim systemem (V w. p.n.e.), muzyka była uważana za siłę regulującą porządek Wszechświata, Stanowiła ona jedną z manifestacji Wielkiej Jedności Kosmosu i podlegała określonym prawom i zależnościom. Uważano ówczesnie, że znajomość i przestrzeganie zasad muzyki zapewnia zachowanie ładu, zarówno w społeczeństwie, jak i w całym świecie⁵. W Starożytnych Indiach wierzone, że dźwięk jest manifestacją prany, czyli „oddechu życia”, obecnego w całym Kosmosie, w tym również w człowieku⁶. W szkole pitagorejskiej (VI w. p.n.e.) rozwinęła się teoria harmonii sfer. Głosiła ona, że ciała niebieskie istnieją we wzajemnych stosunkach liczbowych, które odpowiadają proporcjom muzycznym. Planety, poruszając się po niebie, wydają dźwięki tworzące doskonałą harmonię, którą wybrzmiewa cały Kosmos. Ta muzyka jest niesłyszalna dla ludzkiego ucha, ponieważ działa nieustannie i równomiernie⁷. W Starożytnej Grecji rozwinęła się także teoria etosu, zgodnie z którą istnieje związek między dźwiękami a stanem fizycznym i psychicznym człowieka. Muzyka bowiem ma wpływ na zmiany stanów psychofizycznych – może wywoływać lub łagodzić emocje, np. strach, radość, smutek itp., a także może działać uzdrawiająco⁸.

Nie istnieją dostępne źródła, które pozwalałyby precyzyjnie ustalić moment powstania muzyki, dlatego formułowane są jedynie hipotezy wyjaśniające jej początek. Te najbardziej szczegółowe pojawiły się w XIX wieku, a ich autorzy czerpali inspirację m.in. z biologii. Charles Darwin uważał, że śpiew ludzki powstał jako element doboru osobniczego, podobnie jak ma to miejsce u ptaków⁹. Herbert Spencer z kolei twierdził, że śpiew ludzki wywodzi się z nadmiaru energii lub emocjonalnego podniecenia i pełnił rolę upustu tych sił¹⁰. Inne podejście zaprezentował Karl Bücher, który sądził, że muzyka powstała podczas pracy i była wykorzystywana jako środek motywujący do wysiłku¹¹. Zdaniem Jules’a Combarieu z kolei,

³ Jako właściwości rozumie wysokość dźwięku, rytm, tempo, kontur, barwa, głośność oraz pogłos.

⁴ Levitin D. J., *Zasłuchany mózg. Co się dzieje, gdy słuchasz muzyki?*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016, s. 25.

⁵ Szlagowska D., *Kultura muzyczna antyku*, Gdańsk: Wydawnictwo Akademii Muzycznej im. Stanisława Moniuszki w Gdańsku 1989, s. 21-23.

⁶ Tamże, s. 39.

⁷ Tamże, s. 98.

⁸ Tamże, s. 98-99.

⁹ Darwin Ch., *O powstaniu gatunków*, Londyn: Wydawnictwo John Murray 1859.

¹⁰ Spencer H., *The origin of Music*, [w:] „Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy”, vol. 60, Oxford University Press 1890, s. 449-468

¹¹ Bücher K., *Praca i rytm*, Lipsk: Wydawnictwo B. G. Teubner 1909.

muzyka ma swoje źródło w czynnościach magicznych¹². Hipoteza Curta Sachsa jest syntezą teorii Büchera i Combarieu, i zakłada, że geneza muzyki wiązała się zarówno z pracą, jak i z praktykami magicznymi¹³. Powtarzanie słów w określonej melodii miało moc magiczną, która wpływała na lepsze wyniki pracy. Carl Stumpf natomiast uznawał, że początkiem muzyki był proces krystalizacji interwałów¹⁴, który powstał w wyniku okrzyków i wołań¹⁵.

2. Muzyka w ujęciu klasyków socjologii

Według Johna Shepherd¹⁶, pierwszym socjologiem, który pisał o muzyce, był Georg Simmel. Simmel zauważył¹⁷, że śpiew nie ogranicza się tylko do celów godowych, ponieważ towarzyszy również innym momentom życia ptaków, takim jak np. poszukiwanie pokarmu¹⁸. W jego opinii niemożliwe jest także udowodnienie darwinowskiej tezy, że śpiew był poprzednikiem języka. Simmel twierdził, że dzieci naśladują śpiew, ponieważ melodia jest łatwiejsza do zapamiętania niż słowa, które często pozostają dla nich niezrozumiałe. Według niego muzyka wokalna jest ściśle powiązana z emocjami. Z kolei muzyka instrumentalna wywodzi się z hałasu – przykład z wojny ilustruje, jak w emocjonalnym uniesieniu wojownicy wydają dźwięki poprzez uderzanie bronią w tarcze.

Simmel zauważył, że istnieje związek między muzyką grupy etnicznej a mentalnością zbiorową jej członków. Muzyka jest wyrazem narodowych cech danej grupy, co można dostrzec w różnicach stylów muzycznych, takich jak francuski, niemiecki, rosyjski czy polski. Aby zrozumieć muzykę danej grupy, trzeba poznać jej kontekst kulturowy¹⁹. Simmel podkreślał również znaczenie pozakomunikacyjnych funkcji muzyki, szczególnie tych związanych z pracą. Doskonałym przykładem może być polska muzyka ludowa, której śpiewy w trakcie pracy na roli miały funkcję motywacyjną, ułatwiając ludziom znoszenie trudu fizycznego. Jak

¹² Combarieu J., *La Musique: ses lois, son évolution (Muzyka: jej prawa i rozum)*, Paryż: Wydawnictwo Bibliothèque de Philosophie Scientifique 1907.

¹³ Sachs C., *Historia instrumentów muzycznych*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1989.

¹⁴ Interwał – różnica wysokości dwóch dźwięków współbrzmiących (interwał harmoniczny) i następujących po sobie (interwał melodyczny).

¹⁵ Stumpf C., *Die Anfänge der Musik*, Lipsk: Wydawnictwo Georg Olms 1911.

¹⁶ *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, Sadie Stanley (red.), Londyn: Wydawnictwo Macmillan 1980.

¹⁷ Simmel G., *Psychologiczne i Etnologiczne Studia nad Muzyką*, [w:] „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft” nr 13/1882, Berlin: Wydawnictwo Dümmler 1882.

¹⁸ Darwin, w ramach swojej teorii doboru płciowego, sugerował, że śpiew w przypadku ludzi i zwierząt był pierwotnie narzędziem używanym w celach godowych – jako sposób na przyciągnięcie partnera poprzez zaprezentowanie swoich zdolności i witalności. Simmel zakwestionował to spojrzenie, wskazując, że śpiew i muzyka mają znacznie szersze znaczenie w kulturze ludzkiej. Zwracał uwagę na wielowymiarowy charakter muzyki, podkreślając aspekty społeczne, emocjonalne i duchowe, które wykraczają poza funkcje reprodukcyjne.

¹⁹ Odwołanie do obiektywizmu w naukach społecznych. W socjologii kierunek ten odnosi się do dążenia do bezstronności i neutralności w badaniach naukowych, co pozwala na formułowanie wiarygodnych i rzetelnych wniosków na temat społeczeństwa.

zauważył Zbigniew Socha, refleksja Georga Simmla dotycząca związków między muzyką a społeczeństwem miała duże znaczenie dla rozwoju socjologii muzyki w Polsce²⁰.

Herbert Spencer, podobnie jak Simmel, również odnosił się do muzyki w kontekście biologii. Twierdził, że śpiew ludzki pochodzi z nadmiaru energii lub emocjonalnego podniecenia, które jest ujściem tych sił. Spencer zauważył, że „istnieje bezpośredni związek pomiędzy mentalnym i mięśniowym pobudzeniem”²¹. Oznacza to, że zarówno przyjemne stany psychiczne, jak i przykre odczucia, wpływają na aktywność mięśni. Jako przykład Spencer podawał psa, który, ciesząc się z widoku swojego właściciela, szczeka, skacze i macha ogonem. Zachowanie ludzkie jest podobne, ale bardziej złożone. Spencer zwracał uwagę, że za mowę i śpiew odpowiadają mięśnie klatki piersiowej i krtani. Tak jak Simmel, uważał, że muzyka jest związana z mową. Rozwój języka był stopniowy: pojawiało się coraz więcej słów, powstawały nowe części mowy, a to w efekcie spowodowało, że zdania stawały się coraz bardziej złożone. Podobnie rzecz miała się w muzyce – pojawiły się nowe modyfikacje głosu, utwory stawały się bardziej rozbudowane i zróżnicowane. Rozwój muzyki, konkludując, był związany z postępem społeczeństwa.

Muzyka była także przedmiotem zainteresowań jednego z najwybitniejszych klasyków socjologii – Maxa Webera. Wykorzystywał on muzykę jako przykład do potwierdzenia swojej teorii racjonalizacji²², która odnosiła się do przemian w europejskiej kulturze nowożytnej. W jego rozumieniu racjonalizacja oznaczała m.in. indywidualną kalkulację zysków i strat, biurokratyczną organizację oraz odejście od „magicznego” sposobu patrzenia na rzeczywistość.

Choć kultura jest z natury irracjonalna, Weber dowodził, że w kulturze zachodniej muzyka podlegała procesowi racjonalizacji. Jego zdaniem, „muzyka europejska stopniowo ewoluowała od form irracjonalnych i całkowicie mistycznych do tych bardziej racjonalnych i standaryzowanych”²³.

Weber podkreślał rolę Kościoła w procesie racjonalizacji muzyki, wskazując na jego wkład w ustandaryzowanie notacji muzycznej, zasad harmonii, rozwój muzyki polifonicznej oraz organizację orkiestr i zespołów instrumentalnych. Szczególnie istotne było wykształcenie nowoczesnego zapisu nutowego, który ukształtował się w XVII wieku i zastąpił wcześniejsze

²⁰ Socha Z., *Muzyka w koncepcjach klasyków socjologii i ich recepcja w Polsce*, [w:] *Rocznik Historii Socjologii*, tom 1, Winławski W. (red.), Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Epigram 2011.

²¹ Spencer H., *Progress: Its Law and Causes*, Londyn: The Westminster Review 1857.

²² Weber M., *Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik*, Berlin: Henricus – Edition Deutsche Klassik GmbH 2021.

²³ Jabłońska B., *O społecznym charakterze muzyki. Szkic socjologiczny*, [w:] „Pogranicze. Studia Społeczne” t. 32, Białystok: Wydawnictwo Instytutu Socjologii 2018.

formy zapisu, takie jak przekaz ustny czy notację neumatyczną²⁴. Weber stwierdził, że wynalazek współczesnej notacji muzycznej stanowił kluczowy element rozwoju zachodniej muzyki.

3. Współczesna socjologia muzyki

Współczesna socjologia muzyki rozwija się na przecięciu teorii społecznych, badań kultury popularnej, antropologii dźwięku i studiów nad codziennością. Kluczowym punktem odniesienia pozostaje podejście Petera Martina, który w pracy *Sounds and Society* postuluje traktowanie muzyki jako działania społecznego, osadzonego w strukturach klasowych, instytucjonalnych i symbolicznych²⁵. Martin twierdzi, że muzyka nie istnieje poza społeczeństwem, ponieważ jej odbiór i znaczenie są zawsze kulturowo uwarunkowane. Szczególną rolę przypisuje analizie gustów muzycznych, które interpretuje jako formy dystynkcji klasowej. Czerpiąc z teorii Pierre'a Bourdieu, Martin wskazuje na znaczenie habitusu oraz kapitału kulturowego dla kształtowania preferencji estetycznych²⁶. Gust muzyczny nie jest zatem jedynie sprawą indywidualnego wyboru, lecz efektem społecznej trajektorii jednostki, obejmującej poziom wykształcenia, status ekonomiczny, wzory transmisji kulturowej w rodzinie czy afiliacje grupowe.

Jednym z oryginalnych wątków u Martina jest koncepcja „społecznego usytuowania słuchania muzyki” (*socially situated listening*), zgodnie z którą odbiór muzyki zależy od kontekstu sytuacyjnego (np. koncert, samotne słuchanie w domu, tło w przestrzeni publicznej) oraz uwarunkowań strukturalnych²⁷. Tym samym muzyka staje się elementem przestrzeni społecznej, zarówno tej materialnej, jak i symbolicznej, a relacje między muzyką a tożsamością jednostkową i grupową są dynamiczne.

Zbliżone podejście można odnaleźć u Tii DeNory, która opisuje muzykę jako narzędzie „zarządzania emocjami” i „konstruowania tożsamości” w codziennym życiu²⁸. DeNora postuluje, by badać, jak muzyka jest wykorzystywana przez jednostki w rutynowych praktykach społecznych, np. do regulacji nastroju, wzmocnienia poczucia kontroli czy jako element rytuałów codzienności. Zgodnie z tą perspektywą, muzyka nie tyle odzwierciedla strukturę społeczną, co aktywnie uczestniczy w jej współtworzeniu.

²⁴ Notacja neumatyczna – zapis dźwięków za pomocą symboli, wyrażających kierunek melodii (góra/dół).

²⁵ Martin P., *Sounds and Society: Themes in the Sociology of Music*, Manchester: Manchester University Press 1995.

²⁶ Bourdieu P., *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzienia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.

²⁷ Martin P., *Sounds and Society: Themes in the Sociology of Music*, Manchester: Manchester University Press 1995, s. 112-134.

²⁸ DeNora T., *Music in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.

Podobnie Simon Frith, jeden z kluczowych teoretyków socjologii muzyki popularnej, zauważa, że muzyka pełni funkcje społeczne nie tylko jako forma przekazu treści, ale także jako doświadczenie cielesne i wspólnotowe²⁹. W jego ujęciu muzyka nadaje sens doświadczeniu społecznemu i umożliwia artykulację emocji, których nie sposób wyrazić w języku dyskursywnym. Frith wskazuje na znaczenie performatywnego aspektu muzyki – jej roli w tworzeniu wspólnot (*audiences*), rytuałów koncertowych i identyfikacji subkulturowych.

Współczesna socjologia muzyki rozwija także nurt badań nad dźwiękiem (*sound studies*), w ramach którego analizuje się społeczne funkcje tzw. „pejzaży dźwiękowych” (*soundscapes*), audiosfery miast czy cyfrowe formy konsumpcji muzyki³⁰. Badacze tacy jak Michael Bull czy Jonathan Sterne wskazują na wpływ mediów cyfrowych i mobilnych technologii (np. smartfonów, słuchawek) na sposoby doświadczania muzyki, jej indywidualizację i fragmentaryzację przestrzeni publicznej. Warto także zauważyć, że współczesne badania empiryczne nad muzyką coraz częściej łączą socjologię z metodami cyfrowymi, sieciowymi oraz analizą danych z platform streamingowych. Dzięki temu możliwe staje się badanie praktyk słuchania w skali makrospołecznej, w tym analizowanie algorytmicznych rekomendacji, polaryzacji gustów czy globalnych przepływów muzycznych.

4. Polskie badania nad gustem muzycznym

W polskiej socjologii muzyki coraz większą uwagę poświęca się analizie gustów muzycznych jako zjawiska silnie związanego ze strukturą społeczną, stylami życia oraz procesami dystynkcji kulturowej, szczególnie w kontekście dynamicznych przemian medialnych i cyfrowych form uczestnictwa. Katarzyna Wyrzykowska należy do czołowych badaczek kultury muzycznej w Polsce. Jej analizy wpisują się w nurt badań nad uwarunkowaniami gustów muzycznych, inspirowany podejściem Pierre’a Bourdieu. Analizując relacje między gustem muzycznym a strukturą społeczną, Wyrzykowska zwraca uwagę na silne korelacje między kapitałem kulturowym, poziomem wykształcenia, stylem życia i preferencjami muzycznymi. Jej badania wskazują, że osoby o wysokim kapitale kulturowym preferują muzykę klasyczną, jazz oraz tzw. muzykę alternatywną, a więc te style, które wymagają większego zaangażowania intelektualnego i są społecznie postrzegane jako bardziej „wyrafinowane”. Z kolei osoby z niższym poziomem wykształcenia i zasobów kulturowych częściej wybierają muzykę popularną, disco polo czy hip-hop. Ten podział

²⁹ Frith S., *Performing Rites: On the Value of Popular Music*, Oxford: Oxford University Press 1996.

³⁰ Schafer R. M., *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*, Rochester: Destiny Books 1994.

odzwierciedla społeczną stratyfikację gustów, znaną z klasycznych analiz Bourdieu, gdzie estetyczne preferencje pełnią funkcję dystynkcyjną i służą reprodukcji klasowych granic³¹. Co istotne, Wyrzykowska zauważa także procesy „demokratyzacji” konsumpcji muzyki, związane z cyfryzacją i wzrostem dostępności różnorodnych treści muzycznych. W jej ujęciu, popularność streamingu oraz platform takich jak YouTube przyczynia się do hybrydyzacji gustów, szczególnie wśród młodszych odbiorców, którzy łączą elementy muzyki wysokiej z niską, nie kierując się sztywnymi hierarchiami estetycznymi. Zdaniem Wyrzykowskiej, gusty muzyczne pełnią także funkcję komunikacyjną – poprzez preferencje muzyczne jednostki wyrażają przynależność do określonych grup, demonstrują wartości i styl życia.

Syntetyczne ujęcie stanu socjologii muzyki w Polsce proponują Marcin Choczyński, Krzysztof Drzewek i Agnieszka Rozalska w monografii *Socjologia muzyki w Polsce. Pęknięcia i kontynuacje*. Autorzy wskazują na brak jednolitego podejścia teoretycznego w polskich badaniach muzycznych oraz dominację analiz fragmentarycznych, często koncentrujących się na wybranych gatunkach muzycznych, bez osadzenia w szerszym kontekście socjologicznym³². Praca zwraca uwagę na potrzebę związania badań nad gustem muzycznym z teoriami pola kulturowego, struktur instytucjonalnych i przemianami medialnymi. Muzyka, zdaniem autorów, powinna być analizowana nie tylko jako treść estetyczna, ale przede wszystkim jako forma komunikacji symbolicznej i społecznego wyrazu. W tym ujęciu praktyki muzyczne stają się narzędziem budowania tożsamości, władzy symbolicznej i integracji społecznej. Autorzy podejmują również próbę mapowania współczesnych nurtów badawczych – od socjologii edukacji muzycznej, przez badania nad festiwalami muzycznymi i publicznością, aż po analizy dotyczące cyfrowych form uczestnictwa. Podkreślają przy tym konieczność interdyscyplinarności, tj. łączenia socjologii z antropologią kultury, medioznawstwem, psychologią muzyki i teorią kultury.

5. Podsumowanie

Muzyka to złożone i wieloaspektowe zjawisko, obecne zarówno w historii idei, jak i we współczesnych przemianach kulturowych. Pełni ona istotne funkcje społeczne i kulturowe, wykraczając poza indywidualne doznania artystyczne. Od starożytnych koncepcji muzyki jako siły kosmicznej i narzędzia porządkowania świata, przez biologiczne i magiczne hipotezy jej

³¹ Bourdieu P., *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzenia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.

³² Choczyński M., Drzewek K., Rozalska A., *Socjologia muzyki w Polsce. Pęknięcia i kontynuacje*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne 2018.

genezy, po nowoczesne ujęcia socjologiczne, muzyka pozostaje głęboko zakorzeniona w życiu społecznym.

Klasyczne koncepcje socjologiczne (Simmel, Spencer, Weber) stanowią fundament teoretyczny, z którego wyrasta współczesna refleksja nad społeczną funkcją muzyki. Autorzy ci ukazywali muzykę jako zjawisko związane z emocjami, pracą, kulturą i racjonalizacją życia społecznego. Ich podejścia, choć osadzone w kontekście przełomu XIX i XX wieku, zachowują aktualność jako punkt odniesienia dla nowoczesnych analiz. Współczesna socjologia muzyki, reprezentowana m.in. przez Petera Martina, Tię DeNorę i Simona Fritha, przesuwa akcenty w stronę badania muzyki jako praktyki społecznej, powiązanej z tożsamością, emocjami, strukturą klasową oraz technologiami. Pojęcia takie jak *habitus*, kapitał kulturowy, społeczne usytuowanie słuchania czy zarządzanie emocjami pokazują, jak muzyka uczestniczy w codziennym życiu i reprodukcji ładu społecznego. Jednocześnie rozwój *sound studies* oraz badań nad cyfrową konsumpcją muzyki ujawnia nowe pola refleksji – od fragmentaryzacji przestrzeni publicznej po wpływ algorytmów na gusty odbiorców.

W polskim kontekście szczególnie ważne są badania Katarzyny Wyrzykowskiej, które dowodzą, że gusty muzyczne są głęboko osadzone w strukturze społecznej i mają wyraźne korelaty klasowe, edukacyjne i pokoleniowe. Praktyki słuchania muzyki stają się formą komunikacji symbolicznej i społecznego dystynkcyjnego wyrazu. Wspomniane w artykule prace Choczyńskiego, Drzewka i Rozalskiej wskazują na potrzebę pogłębionej refleksji nad stanem socjologii muzyki w Polsce oraz większej integracji tej subdyscypliny z teorią społeczną i badaniami interdyscyplinarnymi.

Całość artykułu prowadzi do wniosku, że muzyka, chociaż zmienia swoje formy obecności i odbioru, nie traci znaczenia jako narzędzie integracji społecznej, ekspresji tożsamości oraz adaptacji do dynamicznych warunków kulturowych. Współczesna socjologia muzyki, by adekwatnie uchwycić te przemiany, musi łączyć refleksję teoretyczną z analizą praktyk odbiorczych i instytucjonalnych, uwzględniając wpływ mediów, technologii i globalnych przepływów kultury.

6. Bibliografia

- Barnard A., Spencer J. (red.), *Encyklopedia Antropologii Społeczno-Kulturowej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen 2012.
- Bourdieu P., *Dystynkcja: społeczna krytyka władzy sądzienia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2005.
- Bücher K., *Praca i rytm*, Lipsk: Wydawnictwo B. G. Teubner 1909.

- Choczyński M., Drzewek K., Rozalska A., *Socjologia muzyki w Polsce. Pęknięcia i kontynuacje*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne 2018.
- Combarieu J., *Muzyka i magia: badanie popularnych początków sztuki muzycznej: jej wpływ i funkcja w społeczeństwach*, [w:] „Journal des savants 8. Année” nr 5/1910, Paryż: Wydawnictwo Diffusion de Bocard 1910, str. 231-233.
- Combarieu J., *La Musique: ses lois, son évolution (Muzyka: jej prawa i rozum)*, Paryż: Wydawnictwo Bibliothèque de Philosophie Scientifique 1907.
- Darwin Ch., *O powstaniu gatunków*, Londyn: Wydawnictwo John Murray 1859.
- Dąbkowski G., *Polska terminologia z zakresu teorii muzyki*, Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego 1991, s. 21.
- Dąbkowski G., *Z zagadnień terminologii muzycznej*, Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego 1994.
- Dąbkowski G., *Europejska terminologia muzyczna*, Kielce: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego 1997.
- DeNora T., *Music in Everyday Life*, Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Domański H., Przybysz D., Wyrzykowska K. M., Zawadzka K., *Dystynkcje muzyczne. Stratyfikacja społeczna i gusty muzyczne Polaków*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2021.
- Frith S., *Performing Rites: On the Value of Popular Music*, Oxford: Oxford University Press 1996.
- Jabłońska B., *O społecznym charakterze muzyki. Szkic socjologiczny*, [w:] „Pogranicze. Studia Społeczne” t. 32, Białystok: Wydawnictwo Instytutu Socjologii 2018.
- Jaśkiewicz D., *Społeczne determinanty uczestnictwa jednostek w sferze muzycznej*. Praca licencjacka. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 2021.
- Levitin D. J., *Zasłuchany mózg. Co się dzieje w głowie, gdy słuchasz muzyki*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2016, s. 25.
- Martin P., *Sounds and Society: Themes in the Sociology of Music*, Manchester: Manchester University Press 1995.
- Sachs C., *Historia instrumentów muzycznych*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1989.
- Schafer R. M., *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*, Rochester: Destiny Books 1994.
- Simmel G., *Psychologiczne i Etnologiczne Studia nad Muzyką*, [w:] „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft” nr 13/1882, Berlin: Wydawnictwo Dümmler 1882.
- Socha Z., *Muzyka w koncepcjach klasyków socjologii i ich recepcja w Polsce*, [w:] *Rocznik Historii Socjologii*, tom 1, Winclawski W. (red.), Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Epigram 2011.
- Spencer H., *Progress: Its Law and Causes*, Londyn: The Westminster Review 1857
- Spencer H., *The origin of Music*, [w:] „Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy”, vol. 60, Oxford University Press 1890, s. 449-468.
- Stumpf C., *Die Anfänge der Musik*, Lipsk: Wydawnictwo Georg Olms 1911.
- Szlagowska D., *Kultura muzyczna antyku*, Gdańsk: Wydawnictwo Akademii Muzycznej im. Stanisława Moniuszki w Gdańsku 1989, s. 98.
- Weber M., *Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik*, Berlin: Henricus – Edition Deutsche Klassik GmbH 2021.

Rodzaje innowacji - przegląd wybranych klasyfikacji

Sebastian Matysik¹

¹ Instytut Zarządzania, Szkoła Doktorska, Uniwersytet Szczeciński; email: sebastian.matysik@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0009-0002-7264-0501

Streszczenie: Celem wykonanego przeglądu literatury była analiza i synteza dotychczasowych ustaleń naukowych w kwestii podziału i typów innowacji. Przedmiotem rozważań niniejszego artykułu były wybrane klasyfikacje innowacji zidentyfikowane w literaturze przedmiotu. Jako główną metodę badawczą zastosowano krytyczny przegląd literaturowy, przy czym dobór literatury odbył się według kryterium subiektywnego, celowego. Wzięto pod uwagę zarówno literaturę stanowiącą pewien fundament tej problematyki, jak i nowe pozycje literaturowe przedstawiające nowy punkt widzenia w kwestii typów innowacji. Jako uzupełnienie i pogłębienie rozważań niniejszego problemu poznawczego, zaprezentowano wyniki analizy bibliometrycznej w oparciu o przegląd zakresu literatury. Wyniki tej analizy pozwoliły na przedstawienie ustrukturyzowanej perspektywy na istniejący obecny wiedzy w rozważanej tematyce. Przedstawiony przegląd klasyfikacji podziału innowacji, ze względu na różne kryteria stanowi pewien fundament do dalszych pogłębionych badań dotyczących problematyki rodzajów innowacji.

Słowa kluczowe: rodzaje innowacji, klasyfikacje innowacji, koncepcje klasyfikacji innowacji, innowacje, innowacja

Abstract: The purpose of the literature review performed was to analyse and synthesise the existing scientific findings on the division and types of innovation. The subject of this article was the selected classifications of innovations identified in the literature. A critical literature review was used as the main research method, and the selection of literature was made according to a subjective, purposive criterion. Both literature providing a certain foundation of the subject matter and new literature presenting a new point of view on the types of innovation were taken into account. To complement and deepen this cognitive problem, the results of a bibliometric analysis based on a review of the range of literature were presented. The results of this analysis made it possible to present a structured perspective on the existing knowledge in the topic under consideration. The presented overview of the classification of the division of innovations, due to different criteria, provides a certain foundation for further in-depth research on the problematic of types of innovation.

Keywords: types of innovation, innovation classifications, concepts of innovation classification, innovations, innovation

1. Wstęp

Podział innowacji stanowi ważny element w teoretycznych rozważaniach oraz potencjalnych pomiarach i analizach porównawczych innowacji wdrażanych przez przedsiębiorstwa. Zidentyfikowano lukę badawczą dotyczącą zestawienia współczesnych najczęściej stosowanych klasyfikacji i typów innowacji z wcześniejszymi podziałami w niniejszej problematyce. Zestawienie i synteza tych klasyfikacji może być istotne zarówno dla badaczy teorii, jak i dla praktyków podejmujących się tej problematyki. Dodatkowo przeprowadzono także analizę bibliometryczną publikacji naukowych na podstawie przeglądu zakresu literatury w oparciu o bazę Web of Science w celu zmapowanie aktualnego stanu wiedzy opisujących klasyfikacje i podział innowacji. Analiza zebranych publikacji naukowych została wykonana celu identyfikacji najważniejszych autorów podejmujących tą problematykę

oraz powiązań między różnymi publikacjami dotyczącymi klasyfikacji innowacji w literaturze naukowej.

Za cel przyjęto identyfikację i analizę szeregu różnych klasyfikacji rodzajów innowacji. Postawiono następujące pytania badawcze:

- 1) Jakie klasyfikacje i typy innowacji można wyróżnić w literaturze naukowej?
- 2) Czy problematyka dotycząca rodzajów innowacji jest szeroko poruszana w publikacjach naukowych?

Wskazany problem badawczy jest istotny, ponieważ brak wyraźnie ustrukturyzowanych klasyfikacji innowacji może utrudniać przeprowadzanie spójnych analiz porównawczych. W praktyce przekładać może się to na trudności w ocenie skuteczności poszczególnych rodzajów innowacji w przedsiębiorstwach, a tym samym na ograniczoną możliwość wypracowania uniwersalnych rekomendacji dotyczących strategii innowacyjnych. Przeprowadzona krytyczna analiza selektywnie wybranej literatury przedmiotu ma na celu przedstawienie szerokiej perspektywy istniejących klasyfikacji innowacji i typów zdefiniowanych w ich ramach. Natomiast wykonana analiza bibliometryczna w oparciu o przegląd zakresu literatury ma pokazać pewną ustrukturyzowaną i obiektywną perspektywę kluczowych badawczy, najważniejsze artykuły definiujące klasyfikacje innowacji.

2. Przegląd literatury

Rozważania dotyczące typów i klasyfikacji innowacji są kluczowe dla prawidłowego zrozumienia ich roli w rozwoju gospodarczym oraz społecznych aspektach innowacyjności. Innowacje, można zdefiniować jako nowe lub znacznie ulepszone produkty, procesy lub usługi, które są niezbędne do utrzymania pewnej konkurencyjności przedsiębiorstw czy nawet całych gospodarek (Macias, 2011). W literaturze można wyróżnić różne typologie innowacji, które mogą być klasyfikowane według różnych przyjętych kryteriów, między innymi takich jak źródło pochodzenia, obszar zastosowania, stopień nowości czy (Rokita, 2014).

Jednym z podejść do klasyfikacji innowacji, które długo funkcjonowało zarówno w nauce jak i praktyce biznesowej był podział innowacji na: produktowe, procesowe, organizacyjne oraz marketingowe. Innowacje produktowe dotyczyły wprowadzania nowych lub znacznie ulepszonych produktów. Innowacje procesowe koncentrowały się na pewnych nowych metodach produkcji lub dostarczania usług (Macias, 2011). Innowacje organizacyjne dotyczyły wdrażania nowych metod lub technik w praktykach biznesowych. Innowacje marketingowe dotyczyły zaś nowych strategii sprzedaży, promocji (Macias, 2011).

Natomiast zgodnie z aktualnie obowiązującym podręcznikiem Manual Oslo 2018, który standaryzuje problematykę rodzajów innowacji na terenie Unii Europejskiej, wyróżniamy podstawowy podział na:

- innowacje produktowe,
- innowacje w procesie biznesowym (Podręcznik Oslo 2018).

3. Metodyka badawcza

Jako główną metodę badawczą zastosowano klasyczny przegląd literaturowy, który pozwala na w pewien sposób na swobodną formę rozważania danej problematyki, nie ma w tym przypadku konieczności konkretnie zdefiniowanych kryteriów wyboru literatury naukowej, który umożliwiłby odtworzenie procesu wyboru literatury innemu badaczowi (Czakon, 2020). Biorąc to pod uwagę, można stwierdzić, że metoda ta umożliwia zrozumienie i przedstawienie głównych, często klasycznych teorii i ich dalszego rozwoju w danej tematyce wraz z ich krytyką (Zdonek, Hysa, Zdonek 2016).

W celu uzupełnienia rozważań w niniejszej pracy zastosowano także metodę przeglądu zakresu literatury, w ramach której wykonano analizę bibliometryczną zebranych publikacji. Zastosowanie technik bibliometrycznych może pozwolić na identyfikację kluczowych prac naukowych w badanej problematyce oraz ogólny wpływ określonych czasopism lub jednostek badawczych (Schneider i in., 2017) (Rahman, 2022). Analiza przy pomocy klastrów umożliwia pewną wizualizację relacji współpracy między autorami i instytucjami badawczymi (Yu, Hayes, 2018) (Joshua, Sivaprakasam, 2020). Analiza bibliometryczna może pomóc w zmapowaniu struktury dotychczasowej wiedzy w danej problematyce, co potencjalnie może być wskazówką dla przyszłych kierunków badań naukowych (Hoffmann-Burdzińska, Stolecka-Makowska, 2022).

Do przeglądu zakresu literatury wybrano bazę Web of Science, która jest często używana w tego typu badaniach. Rekordy w bazie zostały wyszukane za pomocą zapytania "types innovations" w tytułach publikacji naukowych, co pozwoliło na uzyskanie 60 artykułów naukowych. Po wstępnym ich przeanalizowaniu stwierdzono, że wszystkie w pewien sposób dotyczą podziału i typów innowacji.

Ograniczeniem tego badania było wykorzystanie tylko jednej bazy Web of Science oraz data pobrania rekordów z niniejszej bazy, 29 października 2024.

Do analizy i wizualizacji danych wykorzystano programy VOSviewer oraz Bibliometrix. Do procesu mapowania słów analizie wykorzystano słowa kluczowe autorów z 60 publikacji. Pominięte zostały frazy kluczowe indeksowane przez bazy naukowe w celu

uniknięcia zaburzonych wyników analizy. Analizie poddano 128 autorów zidentyfikowanych w badanych publikacjach naukowych pod względem ich wspólnego występowania w analizowanych publikacjach, ich jednostek badawczych, krajów.

4. Wyniki

W związku ze znaczną liczbą koncepcji i definicji innowacji istnieje wiele klasyfikacji ze względu na różne przyjęte kryteria. Różnorodne klasyfikacje rodzajów innowacji wynikają między innymi z przyjętego kryterium w zależności od charakteru prowadzonych rozważań. Innowacje można badać pod względem takich kryteriów jak: obiekt, skala zmian, poziom oryginalności i unikalności, złożoność, procedura finansowania, stosunek do środowiska naturalnego (Białoń, 2010), perspektywa konsumenta, skrajność, punkt widzenia przedsiębiorstwa, relacja firma-otoczenia (Niedzielski, Markiewicz, Rychlik, Rzewuski 2007), unikalność w kontekście zasięgu, mechanizm pobudzania, poziom ryzyka, źródła pozyskania, skutki, wpływ na problemy rozwoju (Osbert-Pociecha, 2018), rodzaj wiedzy (Prystrom, 2012). Na podstawie wskazanych kryteriów, w tabeli 1 zestawione zostały różne klasyfikacje i wchodzące w ich ramy konkretne typy innowacji.

Tabela 1. Przegląd klasyfikacji rodzajów innowacji

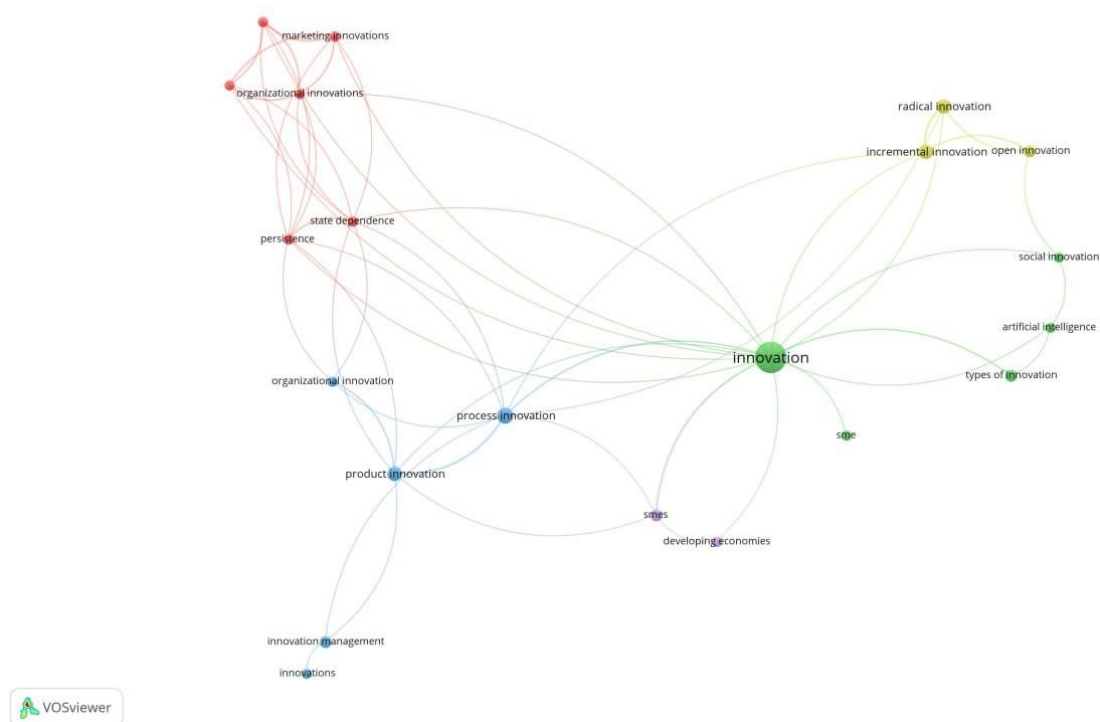
Kryterium klasyfikacji	Typy innowacji
Obiekt	produktowe w procesie biznesowym
Skala zmian	duże średnie małe
Rodzaj wiedzy	materiałne niemateriałne
Poziom oryginalności i unikalności	pionierskie imitujące adaptowane
Skrajność	architektoniczne budujące niszę rewolucyjne regularne
Zmiany w przedsiębiorstwie	jednostkowe synergiczne

Zmiany w zależnościach firma-otoczenie	autonomiczne systemowe
Perspektywa konsumenta	ciągłe dynamicznie ciągłe nieciągłe
Złożoność	instytucjonalne indywidualne
Procedura finansowania	wewnętrzne zewnętrzne
Stosunek do środowiska naturalnego	ekoinnowacje neutralne wpływające negatywnie
Unikalność w kontekście zasięgu	lokalne ogólnokrajowe globalne
Mechanizm pobudzania	podażowe popytowe
Poziom ryzyka	wysoki niski
Źródła pozyskania	zamknięta otwarta
Skutki	społeczne gospodarcze
Wpływ na problemy rozwoju	oszczędne redukujące wykluczenie ekoinnowacje

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Niedzielski i in. 2007, s. 11-12, za: Stawasz, 1999, s. 15-16, Niedzielski, 2003, s. 25, Pomykański, 2001, s. 23) (Białoń, 2010, s. 20-22) (Osbert-Pociecha, 2018, s. 21-22) (Prystrom, 2010, s. 26-28 za: Pangsy-Kania, 2007, s. 142) (Podręcznik Oslo 2018).

W celu uzupełnienia perspektywy na obecny stan wiedzy w zakresie rodzajów innowacji wykonano analizę bibliometryczną zebranych 60 publikacji naukowych w ramach przeglądu zakresu literatury.

Na rysunku 1 przedstawiono graficzne powiązania między słowami kluczowymi autorów analizowanego zbioru publikacji. Łącznie wykryto 202 unikalne słowa kluczowe, spośród których do dalszej analizy wybrano te, które pojawiały się co najmniej 2 razy. Pozwoliło to na identyfikację 25 fraz kluczowych, natomiast niniejsze 5 klastrów stworzono na podstawie powiązań 21 słów.

Rysunek 1. Sieć powiązań między słowami kluczowymi autorów analizowanych publikacji (źródło: opracowanie własne przy pomocy programu VOSviewer).

Najważniejsze słowa kluczowe dla analizowanego zbioru publikacji, które można wskazać to: innovation, types of innovation, process innovation, organizational innovation, radical innovation oraz incremental innovation.

W tabeli 2 zestawiono czterech autorów z największą liczbą publikacji naukowych z badanego zbioru. Każdy opublikował po dwa artykuły związane z rodzajami innowacji.

Tabela 2. Autorzy z największą liczbą publikacji spośród analizowanego zbioru

Autorzy	Liczba publikacji
BARRA C	2
BONESSO S	2
GERLI F	2
TÖDTLING F	2

Źródło: opracowanie własne przy pomocy programu Bibliometrix

Najczęściej wskazywana przez autorów publikacji z analizowanego zbioru afiliacja Università Ca Foscari Venezia znalazła się w 4 publikacjach naukowych.

W tabeli 3 zestawiono cztery czasopisma naukowe, w których opublikowano najwięcej publikacji naukowych z analizowanego zbioru. Najwięcej z analizowanych artykułów pochodzi z *Economics of Innovation and New Technology*, znajdują się w nim 4 publikacje.

Tabela 3. Czasopisma naukowe z największą liczbą publikacji z analizowanego zbioru

Czasopismo	Liczba publikacji
ECONOMICS OF INNOVATION AND NEW TECHNOLOGY	4
JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH	2
JOURNAL OF THE KNOWLEDGE ECONOMY	2
RESEARCH POLICY	2

Źródło: opracowanie własne przy pomocy programu Bibliometrix

W tabeli 4 zestawiono listę najczęściej cytowanych publikacji, z której wynika, że najważniejszym artykułem jest “Do different types of innovation rely on specific kinds of knowledge interactions?” (Tödtling, 2009) posiadający aż 349 cytowań. Pozostałe kluczowe publikacje to: “The Relationship Between Types of Innovation and Organizational Performance” (Damanpour, Szabat, Evan, 1989) z 332 cytowaniami i “Types of innovation, sources of information and performance in entrepreneurial SMEs” (Varis, Littunen 2010) zacytowany 205 razy.

Tabela 4. Pięć najczęściej cytowanych publikacji naukowych z analizowanego zbioru

Publikacja	Liczba cytowań
TÖDTLING F, 2009, TECHNOVATION	349
DAMANPOUR F, 1989, J MANAGE STUD	332
VARIS M, 2010, EUR J INNOV MANAG	205
DE PROPRIS L, 2002, ENTREPRENEURSHIP REGION DEV	121
TAVASSOLI S, 2015, RES POLICY	121

Źródło: opracowanie własne przy pomocy programu Bibliometrix

5. Dyskusja

Innowacje można klasyfikować uwzględniając skalę zmian, gdzie duże, nazywane także przełomowymi, epokowymi mają kluczowe znaczenie. Mogą wpłynąć na całkowitą zmianę danego obszaru gospodarczego, zazwyczaj są następstwem obszernych prac badawczo-

rozwojowych. Innowacje średnie, nazywane także przyrostowymi, to zmodyfikowane dobra i systemy wpływające na zmiany w prowadzonej działalności gospodarczej przez daną organizację. Innowacje małe, to dobre zmiany związane z jakością i użytecznością dóbr, procedur, systemów, są kluczowe dla aktualnie prowadzonej działalności gospodarczej, rozwijają działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach (Białoń, 2010).

Innowacje, klasyfikowane ze względu na rodzaj wiedzy dzielone są na innowacje materialne, czyli automaty i narzędzia wykorzystywane w procesie produkcji, materiały, systemy telekomunikacyjne oraz innowacje niematerialne, który związane są z patentami, koncesje, wyniki badań, pliki z danymi, organizacja procesów firmy, oznakowanie marki (Kornecki, Roszko-Wójtowicz, 2012).

Podział innowacji, ze względu na poziom oryginalności i unikalności, związany jest z nowością danego wynalazku. Jeśli innowacja jest totalnie unikalna, jest całkowitą nowością to mamy do czynienia z innowacją pionierską, nazywaną też pierwotną. Kolejnym typem jest innowacja imitująca, zwana także wtórną i naśladowczą, która jest następnym wdrożeniem wynalazków pierwotnych (Osbert-Pociecha, 2018). Natomiast innowacje adaptowane, nazywane także pozornymi, to trochę zmodyfikowane innowacje pionierskie, gdzie w praktyce zazwyczaj nie można ich nazwać innowacjami (Białoń, 2010). Natomiast w praktyce problematyczne może być zaliczenie wszystkich innowacji imitujących do wtórnych lub naśladowczych, gdyż część z nich może posiadać elementy istotnie modyfikujące pierwotne rozwiązania.

Typy innowacji, związane z kryterium zmian w przedsiębiorstwie, gdzie innowacje jednostkowe wpływają na modyfikację tylko w jednym obszarze organizacji, a innowacje synergiczne powiązane są z ulepszaniem wszystkich elementów firmy (Karpińska, Matel, Protasiewicz, 2017).

W ramach innowacji, ze względu na zmiany w relacji firma-otoczenia wyróżnić można innowacje autonomiczne, czyli wdrażane tylko w obrębie firmy oraz innowacje systemowe, gdzie we wdrażaniu konieczna jest ingerencja w otoczenie przedsiębiorstwa (Karpińska i in. 2017).

Innowacje są też klasyfikowane w związku z kryterium złożoności, gdzie innowacje instytucjonalne, nazywane także wiązanymi, dotyczą podyktowanych zmian organizacyjnych, produkcyjnych, technologicznych nie tylko w obrębie ich pojawienia się, ale też w innych obszarach gospodarczych. Innowacje indywidualne nie wiążą się z innymi dodatkowymi zmianami (Białoń, 2010).

Ze względu na rodzaj finansowania, wyróżnione są innowacje wewnętrzne, które mieszczą się w ramach wewnętrznych wydatków przedsiębiorstwa, związane zazwyczaj z nieprzełomowymi zmianami. Drugim typem są innowacje zewnętrzne, które wiążą się z zaangażowaniem zewnętrznych funduszy, inwestorów, i dotyczą zwykle większych zmian produktowych, technologicznych (Białoń, 2010).

Jednym z kryteriów podziału innowacji jest ich stosunek do środowiska naturalnego. Innowacje, które powodują, że zużycie surowców spada, pozytywnie wpływają na jakość ziemi, powietrza, wody nazywają się innowacjami proekologicznymi lub też eko innowacjami. Dodatkowo wprowadzanie dóbr ekologicznych także zalicza się do tego rodzaju (Pichlak, 2017).

Pojęcie eko innowacji zostało sformułowane na podstawie filozofii zrównoważonego rozwoju jako kierunkowskaz dla rozumienia nowoczesnej technologii i innowacyjności w zgodzie ze środowiskiem naturalnym. Biorąc to pod uwagę, należy otaczać wyjątkową ochroną środowiska, w tym człowieka w trakcie działań mających na celu poprawę standardów życia przy tworzeniu nowych technologii, produktów (Siedlecka, 2014). Natomiast, jeśli wprowadzane zmiany nie wpływają praktycznie w żaden sposób na środowisko naturalne, to nazywane są innowacjami neutralnymi, czasem zwane obojętnymi (Białoń, 2010).

Trzeci rodzaj innowacji to te wpływające negatywnie, których wdrożenie nie pozostaje obojętne dla środowiska naturalnego i potrafi naruszyć ekologiczną równowagę w przyrodzie (Białoń, 2010).

Unikalność w kontekście zasięgu wprowadzanych zmian i nowości to kryterium, w ramach którego wyróżniamy innowacje lokalne, gdzie wymagana nowość wynalazku rozpatrywana jest tylko w obrębie danego rynku lokalnego, innowacja krajowa w kontekście całego kraju, a globalna w obszarze całego świata (Białoń, 2010).

Innowacje podażowe, które mieszczą się w ramach kryterium mechanizmu pobudzania innowacji, związane są z działalnością badawczo-rozwojową. Innowacje popytowe, związane są zaś bezpośrednio z potrzebami wykreowanymi na rynku (Karpińska i in. 2017).

Kryterium związane z poziomem ryzyka, z jakim może się wiązać wprowadzanie zmian, dzieli innowacje w sposób bezpośredni na te obciążone niskim oraz wysokim ryzykiem. W literaturze naukowej ryzyko jest często przedstawiane jako złożone i wielowymiarowe zjawisko, którego różne aspekty są ze sobą powiązane i na siebie nakładają. Klasyfikacja ryzyka nie jest jednoznaczna, ponieważ konkretny rodzaj ryzyka może być również podkategorii innego. Zasadniczo, ryzyko związane z wdrażaniem innowacji można zdefiniować jako suma prawdopodobieństwa wystąpienia zagrożenia i potencjalnych strat

wynikających z tego zagrożenia. Mimo że ryzyko często kojarzy się z negatywnymi skutkami, w kontekście innowacji może również oznaczać szansę na osiągnięcie pozytywnych wyników (Deptuła, Knosala, 2017).

W kontekście źródła pozyskiwania innowacji istnieje podział na innowacje zamknięte, nawiązujące do wizji bezpośredniej współpracy firmy z jednostkami zajmującymi się pracami badawczo-rozwojowymi oraz na innowacje otwarte, korzystające w wizji powiększenia bazy pozyskiwania filozofii innowacyjnych przy użyciu nowoczesnych technologii (Osbert-Pociecha, 2018). Drugim rodzajem jest koncepcja innowacji otwartych, która jest szczególna w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu, poprzez interaktywność z otoczeniem, co wiąże się z integrowaniem partnerów biznesowych z instytucjonalnymi i społecznymi. Innowacje otwarte można budować poprzez zostanie konsumentem lub dostawcą wewnętrznych dóbr, umożliwiać postęp mniej kluczowych inicjatyw, dbać o korzyści z własności intelektualnej, rozpoczynać otwarte konspekty w celu redukcji kosztów i szerszego udziału w nich, poszerzać ekosystem przedsiębiorstwa (Pyszka, 2012).

Ze względu na skutki innowacje dzielą się na gospodarcze, dotyczące procesu produkcji, logistyki, zarządzania surowcami, ulepszenia korzystne dla środowiska naturalnego oraz na społeczne, czyli te, które wpływają na polepszenie relacji międzyludzkich, oddziałują na różne obszary życia człowieka, poprawiają ogólny dobrostan i kapitał społeczny, wraz z ogólną zmianą rozwojową (Białoń, 2010).

Wśród innowacji, które wpływają na problemy rozwoju, wyszczególnić należy innowacje oszczędne, nazywane, także uproszczonymi, które związane są z odpowiednio dobraną metodyką obniżania kosztów przy jednoczesnym zachowaniu czy nawet zwiększeniu użyteczności dla odbiorcy. Podstawowymi atrybutami innowacji oszczędnych jest obniżanie zużycia surowców naturalnych, kapitałowych oraz zwiększanie wartości dla konsumenta, przedsiębiorstwa, społeczeństwa. Wiąże się z tak zwanym odchudzonym zarządzaniem, które skupia się na eliminacji marnotrawstwa zasobów finansowych i czasowych w procedurze innowacyjnej (Woźniak, 2022).

Następnym typem innowacji, na podstawie kryterium problemów rozwoju są innowacje redukujące wykluczenie, które zwiększają możliwości dostępu do nowości, szczególnie gdy był ten dostęp ograniczony. Trzecim rodzajem są eko-innowacje, które skupione są na redukcji wykorzystywania zasobów naturalnych w związku z celami zrównoważonego rozwoju (Osbert-Pociecha, 2018).

Pomimo różnorodności zaprezentowanych kryteriów podziału innowacji warto wskazać, na potencjalne trudności w ich praktycznym zastosowaniu, wynikające z wzajemnego

przenikania się typów innowacji i brak jednoznacznych różnic w niektórych przypadkach. Granice pomiędzy na przykład innowacjami pionierskimi, imitującymi i adaptowanymi są nieostre, co może utrudniać zaklasyfikowanie konkretnych innowacji do tych wskazanych kategorii.

Na potrzeby wielu rozważań i porównań, warto przyjmować zazwyczaj podział innowacji zaproponowany w Podręczniku Oslo 2018, który został opracowany wspólnie przez OECD oraz Eurostat. Innowacje w ramach aktualnie zaproponowanej tam koncepcji dzielimy na: innowacje produktowe i w procesie biznesowym.

Innowacja produktowa to zmodyfikowane lub nowe dobro, które jest mocno odmienne od obecnych dóbr firmy oraz zostało wpuszczone na rynek (Podręcznik Oslo 2018).

Innowacja w procesie biznesowym to zmodyfikowana lub nowa procedura biznesowa dla wielu lub jednego elementu biznesowego, która jest mocno odmienna od obecnych procedur biznesowych firmy i została wdrożona. Innowacje w procesach biznesowych związane są sześcioma elementami firmy, standaryzowanymi w literaturze naukowej, które dzielą się na działalność podstawową oraz działalność wspomagającą. Innowacje te są w pewnym sensie połączeniem czterech typów innowacji, które obowiązywały z wcześniej wydany podręcznikiem Manual Oslo, czyli: innowacji produktowych, procesowych, organizacyjnych oraz marketingowych (Podręcznik Oslo 2018).

Przeprowadzona analiza bibliometryczna pozwoliła zidentyfikować pewien obraz stanu wiedzy dotyczący literatury opisującej typy innowacji. Analiza pod względem autorów pozwoliła ustalić, że żaden nie dominuje w badanym zbiorze 60 publikacji naukowych, co wskazuje, że rozważania tej problematyki nie są skupione wokół jednego badacza. Sieć powiązań słów kluczowych podkreśla kluczowe aspekty rozważań, takie jak innowacje radykalne, procesowe czy organizacyjne.

6. Podsumowanie

W ramach tych wszystkich aspektów, związanych z rodzajami innowacji, należy podkreślić, że firmy powinny nieustannie zajmować się tworzeniem i wdrażaniem innowacji z wielu różnych obszarów w celu ciągłego podwyższania efektywności prowadzonej przez nie działalności gospodarczej, w szczególności w otaczającym turbulentnym otoczeniu (Zych, 2013).

Wykonywanie porównań, badań w poruszanej problematyce biorąc pod uwagę różne kryteria i związane z nimi typy innowacji, jest niezbędne dla skutecznego inicjowania i wdrażania innowacji przez przedsiębiorstwa, które muszą dostosowywać się do postępujących

zmian w ich otoczeniu dalszym i bliższym, w ramach wielu różnych rodzajów innowacji (Zych, 2013).

Najczęściej obecnie wykorzystywanym podziałem innowacji w różnego rodzaju opracowaniach naukowych oraz analizach porównawczych jest podział zaproponowany w Podręczniku Oslo 2018, czyli na innowacje produktowe i innowacje w procesie biznesowym.

Przeprowadzona analiza bibliometryczna w oparciu o przegląd zakresu literatury, pozwoliła na ustalenie powiązań słów kluczowych, które wskazują na różnorodność w podejściu do innowacji, z naciskiem na następujące konkretne rodzaje innowacji: procesowe, radykalne i organizacyjne.

Nie zidentyfikowano wyraźnego lidera wśród autorów badanego zbioru publikacji naukowych, co wskazuje na pewne rozproszenie rozważań nad typami innowacji.

Zidentyfikowano bardzo często cytowane publikacje autorów Tödtling i Damanpour, Szabat, Evan, które wydają się być ważnym punktem odniesienia dla rozważań nad typologią innowacji, analiza bibliometryczna wskazuje, że prace tych badaczy są powszechnie uznane przez innych.

Pomimo pewnych ograniczeń tego przeglądu zakresu literatury, takich jak skupienie na literaturze anglojęzycznej i jednej bazie naukowej to niniejsza analiza i jej wyniki stanowią podstawę do dalszej eksploracji typologii innowacji.

Rozważania przedstawione w niniejszej publikacji stanowią pewien wstęp do dalszych prac naukowych poświęconych innowacjom i ich konkretnym rodzajom. Wykonany przegląd różnych koncepcji podziału innowacji może stanowić pewną bazę do dalszych pogłębionych badań literaturowych dotyczących konkretnych typów innowacji, wskazanych w niniejszej publikacji.

7. Bibliografia

- Białoń, L. (2010). Zręby teorii innowacji, w: L. Białoń (red.), *Zarządzanie działalnością innowacyjną*, Placet, Warszawa.
- Czakon, W. (2020). *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydawnictwo Nieoczywiste – imprint GAB Media.
- Damanpour, F., Szabat, K. A., & Evan, W. M. (1989). The relationship between types of innovation and organizational performance. *Journal of Management Studies*, 26(6), 587–602. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1989.tb00746.x>
- Deptuła, A. M., Knosala, R. (2017). Innowacje i ich ryzyko-czy warto próbować?. *Zarządzanie Przedsiębiorstwem*, 20(4), 10-17.
- Hoffmann-Burdzińska, K. and Stolecka-Makowska, A. (2022). Researching the digital economy: a bibliometric analysis of articles indexed in selected scientific databases. *Acta Scientiarum Polonorum - Oeconomia*, 20(3), 5-14. <https://doi.org/10.22630/aspe.2021.20.3.20>

- Joshua, V. and Sivaprakasam, S. (2020). Coronavirus: bibliometric analysis of scientific publications from 1968 to 2020. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*.
<https://doi.org/10.47176/mjiri.34.64>
- Karpińska, K., Matel, A., Protasiewicz, A. (2017). *Konsument w działalności innowacyjnej przedsiębiorstw*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Białymstoku.
- Kornecki, J., Roszko, E. (2012). Innowacyjność–istota, uwarunkowania, pomiar, W: *Zamówienia publiczne a innowacyjność przedsiębiorstw. Stan obecny i perspektywy*.
- Macias, J. (2011). Innowacje - podstawowy wymiar strategii przedsiębiorstwa. *Przegląd Organizacji*, 10-13. <https://doi.org/10.33141/po.2011.11.03>
- Niedzielski, P. (2003). *Polityka innowacyjna w transporcie*. Rozprawy i Studia/Uniwersytet Szczeciński.
- Niedzielski, P., Markiewicz, J., Rychlik, K., Rzewuski, T. (2007). *Innowacyjność w działalności przedsiębiorstw. Kompendium wiedzy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Osbert-Pociecha, G. (2018). Innowacje–zagadnienia ogólne i definicyjne. W: A. Styś, A. Dejnaka (red.), *Innowacje w biznesie*, 17-18.
- Pangsy-Kania, S. (2007). *Polityka innowacyjna państwa a narodowa strategia konkurencyjnego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Pichlak, M. (2017). Innowacje ekologiczne jako źródło przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstw. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska.*, s. 303-317.
- Podręcznik Oslo 2018 (2020). Główny Urząd Statystyczny Warszawa, Szczecin.
- Pomykański, A. (2001). *Zarządzanie innowacjami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Prystrom, J. (2012). *Innowacje w procesie rozwoju gospodarczego*, Difin SA, Warszawa.
- Pyszka, A. (2012). Społecznie odpowiedzialne innowacje–konieczność czy moda. W: *Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji*. R. Knosal (red.).
- Rahman, N. (2022). Exploring the research trend on student performance in education computing: a bibliometric analysis. *MyJICT*, 11-21. <https://doi.org/10.53840/myjict7-2-41>
- Rokita, S. (2014). Możliwości wykorzystania klasyfikacji działalności badawczo-rozwojowej w zarządzaniu przedsiębiorstwem. *Modern Management Review*.
<https://doi.org/10.7862/rz.2014.mmr.56>
- Schneider, M., Kane, C., Rainwater, J., Guerrero, L., Tong, G., Desai, S., ... & Trochim, W. (2017). Feasibility of common bibliometrics in evaluating translational science. *Journal of Clinical and Translational Science*, 1(1), 45-52. <https://doi.org/10.1017/cts.2016.8>
- Siedlecka, E. M. (2014). *Eko-innowacje w technologii i organizacji przedsiębiorstw*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Stawasz, E. (1999). *Innowacje a mała firma*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tödtling, F., Lehner, P., & Kaufmann, A. (2009). Do different types of innovation rely on specific kinds of knowledge interactions? *Technovation*, 29(1), 59–71.
<https://doi.org/10.1016/j.technovation.2008.05.002>
- Varis, M., & Littunen, H. (2010). Types of innovation, sources of information and performance in entrepreneurial SMEs. *European Journal of Innovation Management*, 13(2), 128–154.
<https://doi.org/10.1108/14601061011040221>
- Woźniak, J. (2022). *Innowacje oszczędne. Dojrzałość koncepcji w Polsce a bezpieczeństwo przedsiębiorstw*. Wydawnictwo CH Beck.
- Zdonek, I., Hysa, B., Zdonek, D. (2016). Publikacje przeglądowe w naukach o zarządzaniu – istota i tendencje. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie / Politechnika Śląska*, 96, 519-533.

- Yu, F. and Hayes, B. (2018). Applying data analytics and visualization to assessing the research impact of the cancer cell biology (ccb) program at the university of north carolina at chapel hill. *Journal of Esience Librarianship*, 7(1), e1123. <https://doi.org/10.7191/jeslib.2018.1123>
- Zych, A. (2013). *Wykorzystanie czynników innowacyjności w małych i średnich przedsiębiorstwach (na przykładzie branży rolno-spożywczej)* W: Praca doktorska, A. P. Wiatraka (red.), Warszawa, s. 48-49.

Green Growth: How Economic and Agricultural Growth Influence Carbon Emissions in East Java, Indonesia?

Ninditya Nareswari ¹

¹ Institute of Economics and Finance, Doctoral School, University of Szczecin; email: ninditya.nareswari@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0000-0001-9715-0109

Abstract: Carbon emissions has become a significant concern, particularly in developing regional economies like East Java, Indonesia due to the growing awareness of sustainable development. This study aimed to examine the impact of economic and agricultural growth on carbon emissions. To capture the long-term effects, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model and the Error Correction Model (ECM) were utilized. Economic growth was represented by the annual growth percentage of the gross domestic regional product, while agricultural growth was measured by the annual growth of four sectors: food plants, livestock, forestry, and fishery. Carbon emissions were assessed using total carbon emissions and agricultural carbon emissions. The results revealed several key findings: 1. No significant impact of economic growth, 2. The annual growth of livestock had a positive long-term impact on total carbon emissions but a negative long-term impact on agricultural carbon emissions, 3. The annual growth of the forestry sector had a negative long-term impact on total carbon emissions, 4. The annual growth of the fishery sector had a negative impact on agricultural carbon emissions. This study highlighted the relationship between different agricultural sectors and their contributions to carbon emissions, providing valuable insights for policymakers aiming to balance economic growth and environmental sustainability in East Java.

Key words: Agricultural growth, Carbon Emissions, Gross Domestic Regional Product.

1. Introduction

Over these six years, East Java's economy has demonstrated resilience and adaptability. The fluctuations in Gross Domestic Regional Product (GDRP) and agricultural growth reflect broader economic trends and specific challenges faced by the agricultural sector. Despite setbacks in 2020 due to the COVID-19 pandemic, both sectors have shown remarkable recovery and growth in the following years, underscoring the region's economic dynamism and potential for future development. According to data from the Central Bureau of Statistics (2023), in 2018, the region experienced a robust GDRP growth of 5.47%, indicating strong economic activity and expansion. However, the agricultural sector saw a decline of 1.77%, suggesting challenges within this critical sector, possibly due to adverse weather conditions, pest infestations, or other agricultural issues. The impact of the global COVID-19 pandemic was evident in 2020, with GDRP contracting by 2.33%. The agricultural sector also decreased by 0.88%, reflecting the widespread economic disruptions caused by lockdowns, reduced consumer demand, and supply chain challenges. In 2023, GDRP growth slightly decreased to 4.95% but remained solid. The agricultural sector saw a significant increase in growth to 3.57%, suggesting a positive trend and possibly benefiting from continued investments, technological advancements, and favorable market conditions. However, the development of the economy and agriculture sector have a crucial role in shaping carbon emissions in East Java. As the region experiences

economic and agricultural growth, understanding their impact on carbon emissions becomes important for supporting sustainable development.

Balancing economic growth with environmental performance is a key aspect of the green growth concept. Green growth is an economic model that prioritizes sustainability and environmental protection. It seeks to promote economic development while ensuring that natural resources are utilized efficiently and responsibly to minimize environmental degradation and enhance human well-being. This concept aligns closely with the Sustainable Development Goals (SDGs), especially those pertaining to environmental sustainability, economic growth, and social inclusion. The main components of green growth include sustainable resource management, environmental protection, social inclusion, and economic development (Asha'ari et al., 2016).

Economic development has been significantly shaped by agriculture, especially in its early stages, and continues to make substantial contributions through various direct and indirect channels. Agriculture is recognized as a crucial sector for economic development and poverty reduction. Enhancing agricultural productivity can yield broad economic benefits and improve governance structures (Grabowski & Self, 2022). However, similar to economic growth, the expansion and intensification of agriculture to meet increasing food demands often result in higher carbon emissions. This is due to the increased use of nitrogen fertilizers, which release nitrous oxide, deforestation or conversion of grasslands, which release stored carbon and reduce the land's capacity to sequester carbon, and greater energy consumption for farm machinery and irrigation systems, often powered by fossil fuels (Rosa & Gabrielli, 2023). Additionally, agriculture produces methane emissions from enteric fermentation and manure management (Eisen & Brown, 2022).

Agricultural emissions are unique because they are intricately connected to biological processes and land use, including soil management, livestock digestion, and rice paddies. Unlike industrial emissions, which are primarily driven by fossil fuel consumption, agricultural emissions are influenced by factors such as land management practices and crop types (Li et al., 2022). Moreover, agriculture plays a dual role in both emitting and sequestering carbon. Practices like reforestation, cover cropping, and conservation tillage can enhance carbon sequestration in soils and biomass. This potential for carbon sequestration sets the agricultural sector apart from other sectors, which primarily focus on emission reduction (Qu & He, 2024).

This study aims to examine the impact of economic and agricultural growth on carbon emissions. Using the ARDL and error correction model, the study investigates both the long- and short-term effects. East Java was selected as a sample due to its fluctuations in economic

and agricultural growth, which reflect broader economic trends, and the specific challenges faced by the agricultural sector. The results will provide valuable insights and implications for policymakers striving to balance economic growth and environmental sustainability in East Java.

2. Literature Review

2.1 Economy Growth and Carbon Emissions

Increasing economic growth has also led to negative outcomes, including poverty in certain countries, wealth inequalities, and environmental damage, such as emissions and global warming (Adebayo, 2020). Economic growth typically increases carbon emissions through several interconnected mechanisms. It is often accompanied by higher energy consumption as industries expand, production scales up, and the demand for goods and services rises. Most of this energy comes from fossil fuels like coal, oil, and natural gas, which are major sources of carbon emissions. Osadume et al., (2021) & Wajahat et al., (2024) found a positive correlation between economic growth and carbon emissions due to increased energy consumption. Additionally, Bui Minh et al. (2023) highlighted that industrial activities and urban population growth drive up energy demand and emissions.

In contrast, economic growth can decrease carbon emissions when it's focused on sustainable development and green technologies. Economic growth can lead to structural changes in the economy that favor less carbon-intensive sectors. Yang et al. (2022) stated industrial transition has a significant impact on carbon emissions, confirming the structural effect on emissions. Further, Grossman & Krueger (1991) suggested that as an economy grows, environmental degradation initially increases, but after reaching a certain level of income per capita, the trend reverses, and environmental quality begins to improve. This relationship is often depicted as an inverted U-shaped curve. It was explained on Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis. The EKC hypothesis suggests that as an economy grows, its environmental degradation, measured by carbon emissions, initially increases but then decreases after reaching a certain level of income. This hypothesis implies that economic growth can be compatible with environmental protection if proper policies and technologies are implemented.

Grossman & Krueger (1991) explained three phases of the relationship between economic growth and the environment. The first phase is characterized by a surge in economic activity, which results in an escalation in pollution levels. In the second phase, as the country

progresses further in development, the economy begins to shift from more polluting activities to cleaner ones. This includes reallocating resources from polluting industries to the service sector and establishing cleaner industries, a process known as the composition effect. In the third phase, as countries reach advanced stages of economic development, technological progress accelerates due to government environmental policies and citizen demand for cleaner environments. This results in lower environmental degradation through the technique effect.

2.2 Agricultural Growth and Carbon Emissions

The traditional view holds that agriculture, with its reliance on practices like intensive tilling, heavy use of synthetic fertilizers, and large-scale livestock production, is a major contributor to increased carbon emissions and environmental degradation (Qureshi et al., 2018). However, this perspective is overly simplistic, as the relationship between agriculture and carbon emissions is more nuanced and complex. Agriculture's impact on carbon emissions is multifaceted. While traditional practices and increased agricultural activities contribute significantly to greenhouse gas emissions, there are numerous opportunities to mitigate these effects. Adopting sustainable farming techniques, such as precision agriculture, conservation tillage, and integrated pest management, improving N fertilizer, using diversified cropping system can help reduce emissions from agricultural sources (Liu et al., 2016)

Additionally, investing in technological innovations, like renewable energy solutions and advanced fertilizer management systems, can further minimize the carbon footprint of the agricultural sector (Jumoke Agbelusi et al., 2024; Majeed et al., 2023). Implementing effective policy interventions, such as carbon pricing, subsidies for sustainable practices, and emissions reduction targets, can also play a crucial role in incentivizing and supporting the transition towards more environmentally friendly agricultural systems (Piñeiro et al., 2020). Further, integrating precision agriculture with renewable energy and advanced fertilizer management can create a synergistic approach to significantly reducing the overall carbon footprint of the agricultural industry (Daraz et al., 2024). By combining these complementary strategies, the agricultural sector can become a driving force in the transition towards a more sustainable and low-carbon future.

3. Method

The time series data consisted of key variables including carbon emissions, economy, and agricultural growth for east java from 2004-2023. This range was chosen to capture long-term sectoral dynamics and reflect recent policy, environmental, and economic developments.

Additionally, the period ensures data consistency, as reporting standards improved significantly from the mid-2000s onward, supporting reliable time series estimation. For carbon emission measurement, this study used 2 proxied: 1. total of CO₂ emission in east java (ACO₂), 2. total of CO₂ emission specific from agricultural sector (FCO₂) in east java. According to Saqib et al. (2024), the carbon emission variable was transformed into natural logarithm, Data was obtained from the website of the Ministry of Environment and Forestry of the Republic of Indonesia (2023) and Central Bureau of Statistics (2023). Economic growth was proxied by the annual growth percentage of the gross domestic regional product (GDRP), while agricultural growth was proxied by the annual growth of four sectors: food plants (FPLNT), livestock (LVSTCK), forestry (FRST), and fishery (FSH). These sectors were selected due to their substantial contributions to the agricultural GDP and their representation of both crop-based and resource-based agricultural activities. Together, they capture the diversity and structure of the agricultural sector, encompassing both domesticated production systems (food crops and livestock) and natural resource-dependent sub-sectors (forestry and fisheries), which are critical for rural livelihoods and national food security. Carbon emissions were proxied using total carbon emissions and agricultural carbon emissions. As a control variable, human development index (HDI) and the annual growth of financial sector (FIN) were added to the model. The data obtained from Central Bureau of Statistics (2023).

This study employed the ARDL (Autoregressive Distributed Lag) approach and an error correction model to achieve its objectives. The ARDL method is advantageous because it allows for the simultaneous analysis of short- and long-term relationships when the variables are either I(0), I(1), or a combination of both. However, it is not suitable for variables that are integrated of order two, I(2) (Adebayo, 2020). The econometric steps involved are:

1) Checking the Stationarity of the Data:

The first step in the econometric analysis is to examine the stationarity of the time series data using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test. Stationarity is a crucial concept in time series analysis, as it indicates that the statistical properties of the series, such as mean, variance, and autocorrelation, do not change over time (Dickey & Fuller, 1979). The presence of a unit root suggests non-stationarity, which can lead to spurious regression results if not addressed. This step is essential to assess whether the ARDL model can be appropriately applied.

2) Determining the Optimal Lag Length for the ARDL Model:

Once the stationarity of the data has been confirmed, the next step is to determine the optimal lag length for the ARDL model. The selection of an appropriate lag length is critical

because it influences the model's ability to capture the dynamics of the relationships between the variables. The Akaike Information Criterion (AIC) is employed to determine the optimal lag length. AIC is a widely used model selection criterion that balances model fit and complexity by penalizing the number of parameters (Cavanaugh & Neath, 2019).

3) Performing the ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration:

The third step involves performing the ARDL bounds testing approach to cointegration to examine the long-run relationship among the variables. The bounds test, developed by Pesaran et al. (2001), is a method used to test for the existence of a level relationship (cointegration) between the dependent variable and the independent variables, irrespective of whether the underlying regressors are purely $I(0)$, purely $I(1)$, or a mixture of both. The bounds test involves estimating an unrestricted error correction model (UECM) and then conducting an F-test to determine the joint significance of the lagged levels of the variables. If the test statistic falls above the upper bound critical value, cointegration is confirmed, indicating that the variables share a long-term equilibrium relationship. If cointegration is established, the error correction model (ECM) should be estimated to capture both short-run dynamics and long-run equilibrium. If cointegration is not found, it implies that only long-run effects exist, and the standard ARDL regression model can be applied without the error correction term.

4) Estimating the Short-Run and Long-Run Effects of the Variables on Carbon Emissions Using the ARDL Model:

In the final step, the ARDL model is used to estimate the short-run and long-run effects of the independent variables on the dependent variable, in this case, carbon emissions. The ARDL model's flexibility allows for different lag lengths for each variable, capturing the immediate (short-run) and enduring (long-run) impacts. For the short-run effects, the coefficients of the differenced variables are interpreted, while the long-run effects are derived from the cointegrating equation. If the error correction model is applied, the coefficient of the error correction term indicates the speed at which deviations from the long-term equilibrium are corrected. This comprehensive analysis provides insights into how economic and agricultural growth influence carbon emissions over different time horizons, guiding policymakers in balancing economic development with environmental sustainability.

The ARDL framework for the model is depicted in formula 1

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \gamma_{1j} X_{1,t-j} + \sum_{k=0}^{q2} \gamma_{2k} X_{2,t-k} + \sum_{l=0}^{q3} \gamma_{3l} X_{3,t-l} + \varepsilon_t \quad (1)$$

If the model showed a cointegration, the Error Correction Model (ECM) derived from the ARDL model can be expressed as formula 2

$$\Delta Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^{p-1} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{j=0}^{q1} \gamma_{1j} \Delta X_{1,t-j} + \sum_{k=0}^{q2} \gamma_{2k} \Delta X_{2,t-k} + \sum_{l=0}^{q3} \gamma_{3l} \Delta X_{3,t-l} \lambda ECT_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

In this study, Y_t is the amount of carbon emissions at time t. Y_{t-i} including lagged terms of the dependent variable allows the model to account for autocorrelation and dynamic effects. In this study carbon emissions influence current emissions; these terms capture that effect. X_1 in this study denoted: GDRP/FPLNT/LVSTCK/ FRST/ FSH. Meanwhile X_2 and X_3 denoted the control variables: HDI and FIN.

5) The Cumulative Sum of Squares (CUSUMS) parameter stability tests show that the estimated model in the sample considered is stable. These tests are graphical methods used to detect structural changes and parameter instability in the estimated model. The CUSUM test plots the cumulative sum of recursive residuals against time, while the CUSUMSQ test plots the cumulative sum of squared recursive residuals. If the plots of these tests remain within the critical bounds, it indicates that the model parameters are stable over time.

4. Results and Discussion

Table 1 presented statistical summaries for all variables in this study. The average value for ACO2 is 13.832 with a standard deviation of 0.6160904, ranging from 11.819 to 14.646. FCO2 has a mean of 11.181, a standard deviation of 1.454, with values between 5.011 and 11.693. GDRP showed a mean of 0.053, a standard deviation of 0.019, with a minimum of -0.023 and a maximum of 0.072. FPLNT had a mean of 0.010, a standard deviation of 0.0196, ranging from -0.041 to 0.0372. LVSTCK had a mean of 0.033, a standard deviation of 0.0184, with values between -0.013 and 0.062. FRST showed a mean of 0.033, a standard deviation of 0.105, with a minimum of -0.196 and a maximum of 0.262. FSH had a mean of 0.044, a standard deviation of 0.032, ranging from -0.008 to 0.116. The HDI had a mean of 70.757, a standard deviation of 1.852, with values between 66.8 and 73.54. Finally, FIN showed a mean of 0.058, a standard deviation of 0.026, ranging from 0.0018 to 0.091.

Next, stationary tests were conducted using ADF test. Most variables are non-stationary at the level but become stationary at first differences. The result showed in table 2. In the no constant model, FRST is stationary at the level (-2.263), while all variables are stationary at first differences, e.g., GDRP (-4.458), FPLNT (-4.424), and LVSTCK (-4.229). In the trend model, all variables become stationary at first differences, such as ACO2 (-3.917) and GDRP

(-4.157). In the drift model, GDRP (-2.312), FPLNT (-2.347), LVSTCK (-1.951), FRST (-3.472), and HDI (-1.978) are stationary at the level, with all variable's stationary at first differences, like GDRP (-4.316) and FIN (-3.921). Overall, the ADF test indicates that while most variables are non-stationary at the level, they become stationary after differencing, highlighting the importance of differencing in time series analysis.

Table 1. Data Description

Variables	Mean	Std.Dev	Min	Max
ACO2	13.83201	0.61609	11.81962	14.64662
FCO2	11.18151	1.454789	5.011368	11.69392
GDRP	0.05355	0.019845	-0.0233	0.0727
FPLNT	0.01089	0.019673	-0.041	0.0372
LVSTCK	0.033335	0.018415	-0.013	0.0628
FRST	0.03321	0.105677	-0.1969	0.2627
FSH	0.044985	0.032208	-0.0086	0.1168
HDI	70.757	1.852702	66.8	73.54
FIN	0.058223	0.026708	0.0018	0.0916

Table 2. Unit Root Test (** indicated significance at 5%)

Variables	no constant		trend		drift	
	Level	1st Differences	Level	1st Differences	Level	1st Differences
ACO2	-1.042	-2.063**	0.724	-3.917**	0.899	-2.231**
FCO2	0.283	-2.207**	-1.682	-1.946	-1.991	-2.006**
GDRP	-0.709	-4.458**	-2.982	-4.157**	-2.312**	-4.316**
FPLNT	-1.914	-4.424**	-3.202	-4.076**	-2.347**	-4.284**
LVSTCK	-0.883	-4.229**	-2.09	-4.333**	-1.951**	-4.125**
FRST	-2.263**	-4.00**	-3.824**	-3.412	-3.472**	-3.789**
FSH	-1.547	-2.67**	-2.25	-2.668	-1.739	-2.728**
HDI	0.824	-3.099**	-2.177	-3.012	-1.978**	-3.161**
FIN	-1.062	-3.901**	-1.895**	-3.851**	-1.042	-3.921**

Since the time-series variables were stationary at a mixed level, the ARDL bounds testing proposed by Pesaran et al. (2001) . The ARDL bounds test results indicate significant long-term relationships for several models shown in table 3. For ACO2, all models show cointegration, implying a long-term relationship with GDRP, HDI, FIN, and various agricultural sectors such as FPLNT, LVSTCK, FRST, and FSH. Notably, the model $ACO2 = f(LVSTCK, HDI, FIN)$ has the highest F-statistic (62.569), suggesting a very strong cointegration. In contrast, for FCO2, only the model with livestock ($FCO2 = f(LVSTCK, HDI, FIN)$) shows

cointegration, indicating a long-term relationship between LVSTCK and FCO2. The other FCO2 models do not exhibit cointegration, suggesting no long-term relationship between the variables and agricultural carbon emissions. The optimal lag lengths for these models were determined using the AIC, ensuring the best fit for the data while accounting for the complexity of the models. The result of AIC showed in table 3 respectively.

Table 3. ARDL bound test results. Optimal lag length calculated based on AIC. Significant level (5%) for L-B I(0)= 3.23 and U-B I(1) = 4.35

Model Estimated	Optimal Lag Length	F-Statistics	Cointegration
ACO2=f(GDRP,HDI,FIN)	4,0,1,1	4.440**	yes
ACO2=f(FPLNT,HDI,FIN)	4,1,1,1	4.775**	yes
ACO2=f(LVSTCK,HDI,FIN)	4,0,1,1	62.569**	yes
ACO2=f(FRST,HDI,FIN)	4,3,1,1	10.615**	yes
ACO2=f(FSH,HDI,FIN)	4,1,1,1	4.412**	yes
FCO2=f(GDRP,HDI,FIN)	1,0,1,1	1.259	no
FCO2=f(FPLNT,HDI,FIN)	1,1,1,1	1.437	no
FCO2=f(LVSTCK,HDI,FIN)	1,0,1,1	4.359**	yes
FCO2=f(FRST,HDI,FIN)	1,3,1,1	1.521	no
FCO2=f(FSH,HDI,FIN)	1,1,1,1	3.311	no

Table 4. ARDL-ECM results using total of all carbon emission as dependent variables . Finally, * and **, denote statistical significance at the 10%,and 5%, levels, respectively.

Dependent = ACO2 (Total of carbon emissions)					
Longrun	Economy growth	Agriculture growth			
	1	2	3	4	5
GDRP	-0.239				
FPLNT		8.971			
LVSTCK			49.827*		
FRST				-8.155**	
FSH					-5.808
HDI	0.21	0.37	0.852*	0.343**	0.054
FIN	-31.741*	-54	-103.113*	-7.149	-18.176
Short Run					
ECM	0.825*	0.505	0.301*	1.175**	1.266*
ΔFPLNT		-1.469			
ΔFRST				-4.834	
ΔFSH					-4.147
ΔHDI	0.0281	0.029	0.128**	0.062	-0.019
ΔFIN	-14.385**	-16.397*	-20.340**	-4.529	-10.918

Table 4 presented the results of the ARDL-ECM analysis to estimate the long-run and short-run effects on the model for ACO. The findings indicated that GDRP had no significant impact, suggesting that the results did not support the EKC hypothesis. Additionally, the findings showed no significant impact of FPLNT and the FSH on carbon emissions. Conversely, the analysis revealed that LVSTCK had a positive significant long-term impact on ACO₂, indicating that an increase in the annual growth of livestock would lead to higher carbon emissions. In contrast, FRST had a negative significant long-term impact on ACO₂, suggesting that increased annual growth in forestry would effectively reduce total carbon emissions in the long term. Regarding the control variables, FIN and the HDI showed negative and positive impacts on ACO₂, respectively.

Table 5. Report the ARDL-ECM and ARDL Regression results using total of agriculture emissions as dependent variables. Finally, * and **, denote statistical significance at the 10%, and 5%, levels, respectively.

Dependent = FCO ₂ (Total of agricultural emissions)					
Longrun	Economy growth	Agriculture Growth			
	6	7	8	9	10
GDRP	5.883				
FPLNT		24.641			
LVSTCK			-3.160**		
FRST				7.114	
FSH					-46.713**
HDI	0.0448	0.185	0.007	0.518	-0.27
FIN	10.61	16.487	-0.575	9.844	-1.932
Short Run					
ECM			-17.107**		
HDI			0.16		
FIN			17.42		

Table 5 showed a result of ARDL-ECM (for model with LVSTCK) and ARDL (for another FCO₂ models). The findings consistently showed no significant impact of GDRP. There is also no significant impact of FPLNT and FRST. In contrast to the findings in the ACO₂ model, LVSTCK had a negative significant long-term impact on FCO₂, indicating that increasing the annual growth of the livestock sector effectively decreases agricultural emissions. Furthermore, the results showed a significant negative impact of FSH on FCO₂.

The lack of a significant impact of economic growth on carbon emissions at the provincial level can be attributed to the presence of a diversified economy. In East Java, for

instance, the economy is well-diversified across various sectors. Provinces with such diversified economic structures can balance the growth in high-emission sectors, such as heavy industry or energy production, by simultaneously experiencing growth in low-emission sectors like service industries or renewable energy. According to Central Bureau of Statistics (2023), the province encompasses more than 10 sectors. This diversification helps offset the emissions increase from expanding high-emission activities, leading to a more neutral overall impact on carbon emissions at the provincial level. Furthermore, a combination of local environmental regulations, increased awareness, and government monitoring allows provinces to experience economic growth without a proportional increase in carbon emissions.

Livestock can potentially increase total carbon emissions while decreasing agricultural emissions in the long term through a complex interplay of factors and management practices. This seemingly paradoxical situation arises from the multifaceted nature of livestock production and its impacts on various carbon emission sources. As local demand for animal products rises, there may be an overall increase in livestock numbers, potentially leading to higher total carbon emissions. However, this doesn't necessarily mean agricultural emissions will increase proportionally due to efficiencies in livestock production. For example, Scholtz et al. (2023) showed that advanced breeding programs and genetic selection can lead to animals that produce more meat or milk per unit of feed, potentially reducing emissions intensity per unit of product. Moreover, Grossi et al. (2019) stated that better animal health management and enhanced reproductive performance can increase productivity while reducing emissions per animal. Intensification of livestock production can lead to more efficient land use for grazing and feed production, potentially reducing agricultural emissions. However, if this leads to deforestation or the conversion of natural habitats for expanded livestock operations, it could increase total carbon emissions while agricultural emissions appear to decrease.

The results showed that the forestry sector can potentially decrease total carbon emissions in the long term. As the forestry sector grows, more trees are planted, and forest areas expand. Trees absorb carbon dioxide from the atmosphere and store it as biomass through the process of photosynthesis, known as carbon sequestration, which significantly reduces atmospheric carbon dioxide levels. Feng & Chen (2023) has shown that the sustainable development of forestry carbon sequestration requires support from land resources and reasonable land use planning to ensure its effectiveness. Additionally, the forestry sector can contribute to reducing carbon emissions by providing biomass for renewable energy. Biomass energy, derived from wood and other plant materials, can replace fossil fuels, thereby reducing carbon emissions (Marland & Schlamadinger, 1995). Moreover, healthy forests provide

numerous ecosystem services, including nutrient cycling, microclimate regulation, and pollution control. These services contribute to the overall carbon balance by maintaining the health of forest ecosystems and enhancing their capacity to sequester carbon (Gorain & Malakar, 2020).

The annual growth of the fishery sector can lead to a decrease in total agricultural emissions in the long term through several interconnected mechanisms. As the fishery sector expands, it can provide an alternative source of protein, reducing the demand for land-based animal agriculture, which is a significant contributor to agricultural emissions. Livestock farming, for instance, involves substantial methane emissions from enteric fermentation and nitrous oxide emissions from manure management (Grossi et al., 2019). By shifting some of the protein demand to fish and seafood, overall emissions from land-based agriculture can be reduced. Additionally, integrating marine renewable energy sources, such as tidal and wave energy, into fishery operations can decrease the sector's reliance on fossil fuels (Majumder et al., 2024). This transition not only lowers the carbon footprint of the fishery sector but also reduces the overall demand for fossil fuels in agriculture, which is often energy-intensive.

For control variables, growth of the financial sector was found to effectively decrease total carbon emissions, in contrast the human development index showed a positive impact on total carbon emissions. This suggests that while economic and agricultural development can drive emissions growth, policies targeting the financial sector and human development may play an important role in mitigating the environmental impacts of growth in East Java.

The CUSUM squared analysis of model ACO₂ and FCO₂ as shown in figure 1. Although the ARDL models were estimated using data from 2004 to 2023, the CUSUM squared test begins in 2009. This is due to the lag structure of the ARDL specifications, where some models include up to four lags for the dependent variable and up to three lags for explanatory variables. To maintain consistency across models and ensure sufficient residuals for stability testing, the CUSUM squared analysis was conducted from 2009 onward. It showed a stable process with a gradual increase in deviations leading up to 2022. A significant shift is observed in 2023, indicating that there may have been a major change in the process, which requires investigation to identify and address the underlying cause.

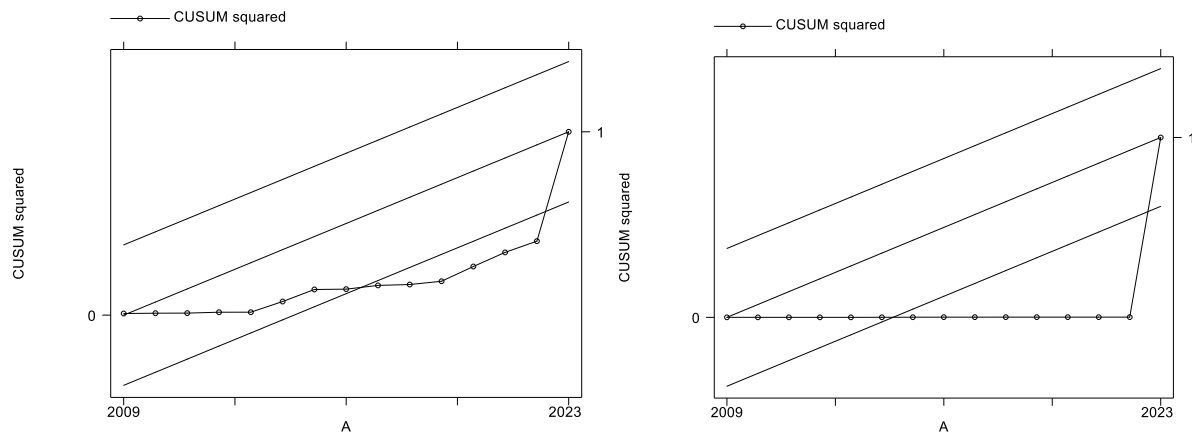

Figure 1. .CUSUM squared analysis- The figure was compiled and calculated by the author using data obtained from the Central Bureau of Statistics (2023).

5. Conclusion

Increasing the annual growth of the economic and agricultural sectors indicates prosperity, but it also suggests that carbon emissions will likely increase. To achieve green growth, it is crucial to balance economic and agricultural development with environmental sustainability, particularly in regions like East Java. This study examined the impact of economic and agricultural growth on carbon emissions specifically in East Java, one of the developing provinces in Indonesia.

To ensure the reliability of the findings, several tests were conducted, including descriptive statistics, stationarity tests, the ARDL Bounds Test, and ARDL-ECM to estimate long and short-term relationships. The findings indicated that the annual growth of livestock has a positive long-term impact on total carbon emissions but a negative long-term impact on agricultural carbon emissions. This paradoxical outcome may result from improvements in agricultural efficiency and management practices that reduce direct agricultural emissions. However, these reductions might be offset by increased overall production, land use changes, and emissions from associated industries. This underscores the need for a holistic approach to emissions reduction that considers the entire lifecycle of livestock production and its broader environmental impacts.

Furthermore, the findings showed that the annual growth of the forestry sector can lead to a decrease in total carbon emissions in the long term through enhanced carbon sequestration, sustainable management practices, the use of biomass for renewable energy, prevention of deforestation, and improved land use planning. These strategies collectively contribute to reducing atmospheric emission levels and mitigating climate change. Additionally, the annual growth of the fishery sector can decrease total agricultural emissions by shifting protein demand

and producing marine renewable energy. Based on the results of this study, several recommendations are proposed:

1) Sustainable Livestock Management:

- a. Provincial Livestock Sustainability Programs: The government can provide training and resources for farmers to adopt sustainable practices such as rotational grazing, improved manure management, and optimized feed.
- b. Incentives for Low-Carbon Practices: Offering tax breaks, subsidies, or grants to farmers who adopt practices and technologies that reduce methane emissions.
- c. Research Centers: Establish provincial research centers focused on developing and testing sustainable livestock farming methods, potentially in collaboration with local universities.

2) Enhanced Forestry Sector

- a. Reforestation and Afforestation Projects: Launch large-scale reforestation and afforestation projects on degraded or unused lands within the province.
- b. Sustainable Forest Management Plans: Develop and enforce plans that include measures for conservation, restoration, and sustainable harvesting practices.
- c. Biomass Energy Projects: Encourage the development of biomass energy projects by providing incentives and ensuring sustainable sourcing.
- d. Carbon Sequestration Monitoring: Implement systems to measure and monitor carbon sequestration in provincial forests.

3) Growth in the Fishery Sector

- a. Sustainable Fishing Practices: Develop guidelines and support programs to ensure the health of fish populations and ecosystems.
- b. Marine Renewable Energy Projects: Invest in projects such as wave and tidal energy and provide incentives for private sector investment.
- c. Promote Fish as a Sustainable Protein Source: Run provincial campaigns to encourage dietary shifts towards fish as a sustainable protein source.

4) Leveraging the Financial Sector and Balancing Human Development and Environmental Impact

- a. Green Financing Programs: Develop provincial green financing programs to support renewable energy projects, energy efficiency improvements, and other low-carbon initiatives.
- b. Carbon Pricing Mechanisms: Introduce provincial carbon pricing mechanisms, such as carbon taxes or cap-and-trade systems, to incentivize emission reductions.

- c. Environmental Education Programs: Implement programs in schools and communities to raise awareness about the importance of sustainability.
- d. Integrated Development Policies: Develop policies that integrate economic development with environmental protection, ensuring that human development activities do not increase carbon emissions.

However, this study had several limitations. First regarding the data. The data were obtained from secondary sources over a long-term period. Changes in standards could impact data accuracy. Future research should use more specific measurements and different proxies to improve data accuracy. Second, regarding the study period. This study only captured data over 20 years. For time series research, a longer period would be preferable. Next is control variables. Only human capital and financial factors were used as control variables. Future research should consider more control variables, potential interaction effects, and implementing panel data.

6. Bibliography

- Adebayo, T. S. (2020). Revisiting the EKC hypothesis in an emerging market: an application of ARDL-based bounds and wavelet coherence approaches. *SN Applied Sciences*, 2(12), 1945. <https://doi.org/10.1007/s42452-020-03705-y>
- Bui Minh, T., Nguyen Ngoc, T. & Bui Van, H. (2023). Relationship between carbon emissions, economic growth, renewable energy consumption, foreign direct investment, and urban population in Vietnam. *Heliyon*, 9(6), e17544. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e17544>
- Cavanaugh, J. E. & Neath, A. A. (2019). The Akaike information criterion: Background, derivation, properties, application, interpretation, and refinements. *WIREs Computational Statistics*, 11(3). <https://doi.org/10.1002/wics.1460>
- Central Bureau of Statistics. (2023). *[Seri 2010] Pertumbuhan Ekonomi Menurut Subsektor Lapangan Usaha Tahunan*.
- Daraz, U., Bojnec, Š. & Khan, Y. (2024). Synergies between Sustainable Farming, Green Technology, and Energy Policy for Carbon-Free Development. *Agriculture*, 14(7), 1078. <https://doi.org/10.3390/agriculture14071078>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Feng, S. & Chen, K. (2023). The Impact of Forestry Carbon Sink on Land Use Space Based on FLUS Model. *Processes*, 11(2), 608. <https://doi.org/10.3390/pr11020608>
- Gorain, S. & Malakar, A. (2020). Status, Trends and Valuation Methodologies of Forestry Sector in India. *Current Journal of Applied Science and Technology*, 49–56. <https://doi.org/10.9734/cjast/2020/v39i3931103>
- Grossi, G., Goglio, P., Vitali, A. & Williams, A. G. (2019). Livestock and climate change: impact of livestock on climate and mitigation strategies. *Animal Frontiers*, 9(1), 69–76. <https://doi.org/10.1093/af/vfy034>
- Grossman, G. & Krueger, A. (1991). *Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement*. <https://doi.org/10.3386/w3914>

- Jumoke Agbelusi, Oluwakemi Betty Arowosegbe, Oreoluwa Adesewa Alomaja, Oluwaseun A. Odunfa & Catherine Ballali. (2024). Strategies for minimizing carbon footprint in the agricultural supply chain: leveraging sustainable practices and emerging technologies. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 23(3), 2625–2646.
<https://doi.org/10.30574/wjarr.2024.23.3.2954>
- Liu, C., Cutforth, H., Chai, Q. & Gan, Y. (2016). Farming tactics to reduce the carbon footprint of crop cultivation in semiarid areas. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 36(4), 69.
<https://doi.org/10.1007/s13593-016-0404-8>
- Majeed, Y., Khan, M. U., Waseem, M., Zahid, U., Mahmood, F., Majeed, F., Sultan, M. & Raza, A. (2023). Renewable energy as an alternative source for energy management in agriculture. *Energy Reports*, 10, 344–359. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2023.06.032>
- Majumder, Md. Z. H., Shampa, Mosa. T. A., Islam, Md. A., Deowan, S. A. & Hafiz, F. (2024). Marine renewable energy harnessing for sustainable development in Bangladesh: A technological review. *Energy Reports*, 11, 1342–1362. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2024.01.001>
- Marland, G. & Schlamadinger, B. (1995). Biomass fuels and forest-management strategies: How do we calculate the greenhouse-gas emissions benefits? *Energy*, 20(11), 1131–1140.
[https://doi.org/10.1016/0360-5442\(95\)00061-K](https://doi.org/10.1016/0360-5442(95)00061-K)
- Ministry of Environment and Forestry of the Republic of Indonesia. (2023). *Total Emisi*
https://signsmart.menlhk.go.id/v2.1/app/chart/emisi_agriculture_p.
- Osadume, R. & University, E. O. (2021). Impact of economic growth on carbon emissions in selected West African countries, 1980–2019. *Journal of Money and Business*, 1(1), 8–23.
<https://doi.org/10.1108/JMB-03-2021-0002>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
<https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Saqib, N., Abbas, S., Ozturk, I., Murshed, M., Tarczyńska-Łuniewska, M., Mahtab Alam, M. & Tarczyński, W. (2024). Leveraging environmental ICT for carbon neutrality: Analyzing the impact of financial development, renewable energy and human capital in top polluting economies. *Gondwana Research*, 126, 305–320. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.09.014>
- Scholtz, M. M., Jordaan, F. J., Thuli Chabalala, N., Pyoos, G. M., Joel Mamabolo, M. & Neser, F. W. (2023). A balanced perspective on the contribution of extensive ruminant production to greenhouse gas emissions in southern Africa. *African Journal of Range & Forage Science*, 40(1), 107–113. <https://doi.org/10.2989/10220119.2022.2155247>
- Wajahat, M. N., Iqbal, T. & Ali, S. (2024). Impact of Economic Growth on Carbon Emissions In Pakistan. *Bahria University Journal Of Management & Technology*, 7(1).
<https://doi.org/10.62533/bjmt.v7i1.96>
- Yang, Z., Cai, J., Lu, Y. & Zhang, B. (2022). The Impact of Economic Growth, Industrial Transition, and Energy Intensity on Carbon Dioxide Emissions in China. *Sustainability*, 14(9), 4884.
<https://doi.org/10.3390/su14094884>

Integrating Product Design and Business Models in the Circular Economy

Puti Sinansari^{1,2}

¹ Institute of Management, Doctoral School of University of Szczecin, University of Szczecin; email: puti.sinansari@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8224-6228;

² Department Business Management, Institut Teknologi Sepuluh Nopember, Indonesia; email: puti@its.ac.id

Abstract: This research explores an integration of product design and business model elements within the context of a circular economy. This study analyzes data from 100 Indonesian companies to investigate the role of product design in facilitating the creation, processing, delivery, and capture of value, thereby contributing to sustainability goals. Findings show that 85% of companies adopt environmentally sustainable product designs, placing significant focus on supply chain planning, sustainable sourcing, and manufacturing processes. Nonetheless, deficiencies in reverse logistics and waste management persist, indicating potential avenues for enhancement. The research underscores the financial consequences of circular product design, noting that early investments in sustainable materials and modularity improve long-term efficiency and economic value. The findings offer practical guidance for organizations aiming to align their business models with circular economy principles and global sustainability trends.

Keyword: Circular economy, product design, business model, sustainability, value creation, Indonesian companies

1. Introduction

The shift towards a circular economy has become an essential approach for tackling global environmental and resource issues. The circular economy contrasts with the traditional linear economy, which follows a "take-make-dispose" model, by aiming to close material loops through an emphasis on sustainability, resource efficiency, and waste reduction. In this context, product design is essential for ensuring that products are durable, repairable, and recyclable, allowing businesses to align their operations with circular economy principles.

Business models are critical for implementing the circular economy, offering a framework for companies to create, process, deliver, and capture value. The four interconnected elements are crucial for aligning organizational strategies with circular practices. The incorporation of product design into these components guarantees that sustainability is integrated not only within the product but also across its entire lifecycle, encompassing material sourcing to end-of-life recovery.

This research investigates Indonesian companies, a significant number of which have started to integrate circular economy principles into their operational frameworks. This research explores the role of product design in shaping components of business models, aiming to provide insights into how organizations are adapting to the shift toward circularity. Investigations focus on the environmental dimensions of product design, its influence on

operational processes, the significance of innovation in establishing competitive advantage, and the financial consequences of adopting circular design practices.

This study conducts a quantitative analysis of data from 100 companies to examine how product design aligns with circular economy objectives and to identify areas for potential enhancement. This research connects product design with business model theory, enhancing understanding of how companies can utilize design to improve value creation and meet sustainability objectives.

2. Literature Review

2.1 Business Model

Jones (1960) published the first academic paper to use the phrase "business model," and Gorevaya & Khayrullina (2015) reiterated it to connect earlier definitions to the current state of business. This article sparked debate over how business-related college students should be taught and exposed to new technologies. This term is used arbitrarily in the title, even if it doesn't explain what or how the business model is created. Therefore, the term's inception represents a reduction of reality intended to teach technology to aspiring managers. However, the phrase "business model" has not changed in academia since the 1960s to 1990s, when businesses began to innovate in a variety of ways to differentiate their operations. Based on organizational, managerial, and innovative principles, McDonald's and Toyota initiated the business model's adoption. Wall-Mart revolutionized the retail industry in the 1960s by inventing the supermarket business model. FedEx and Toys R Us made significant business advancements in 1970, and Intel and Dell followed in the 1980s and 1990s, as did Southwest Airlines, Netflix, Amazon, eBay, and Starbucks. At the time, all of the company's innovations were simply seen as a way to attract more clients and stand out from the competition.

Initially, the concept of the business model was closely linked to digital business due to its agility and adaptability in fast-changing environments (Chesbrough & Rosenbloom, 2002). Over time, however, the focus has shifted toward sustainability, requiring businesses to balance production and consumption while addressing environmental and social concerns. This evolution reflects a broader expectation for companies to create not only economic value but also contribute to long-term societal well-being. Andreini et al. (2022) highlight this shift through a process-based review of business model innovation (BMI), identifying five interconnected processes: generative cognition, knowledge-shaping, strategizing, value creation, and evolutionary learning. These processes emphasize that business model innovation

is not a linear path but a dynamic, iterative journey influenced by internal decision-making and external pressures. Evolutionary learning, in particular, acts as a central connector, enabling firms to adapt and respond to complexity over time. By encouraging recursive and conjunctive thinking, BMI becomes a strategic approach that helps organizations navigate uncertainty and drive meaningful, sustainable transformation.

The concept of the business model has developed into a central framework for understanding how organizations operate, innovate, and generate value. Rather than being seen as a static structure, it is now understood as a dynamic system that guides how a company defines and executes its strategy. Over time, researchers and business experts have worked to make this complex concept easier to understand by breaking it down into clear, practical parts. This has led to the identification of four fundamental elements that consistently define the structure of a business model: value creation, value processing, value delivery, and value capture. These elements serve as the building blocks that explain how an organization creates offerings, organizes its operations, delivers its products or services to the market, and generates returns. By analyzing business models through these four dimensions, firms can better align their resources, capabilities, and stakeholder engagement with both strategic goals and sustainability objectives (Teece, 2010; Osterwalder & Pigneur, 2010).

Four main components consistently construct the business model in every organization: creating value, processing value, delivering value, and capturing value. The first element involves creating value, which explains the type of value that should be communicated to customers and stakeholders. Product design aimed at value creation emphasizes the alignment of products with customer requirements and the integration of sustainability principles. Product design serves as a differentiator by integrating innovation in materials, functionality, or processes, therefore contributing to unique value creation (Bocken et al, 2014).

Second element is processing value which is about efficiency of production and operational. This involves in choosing materials and production method that optimizing the resource, modularity support and ease of repair and disassembly. This value must be align with eco-design principal which prioritize resource efficiency and closed-loop cycles of material. Ludeke-Freund et al (2019) stated that operational efficiency and sustainable process depend heavily on product design for modularity and material efficiency.

Third element is delivering value, designing modular products ensures they meet diverse customer needs while enhancing the delivery experience. The difficulty of design can influence logistic and reverse logistic system. Product design can enhance the customer experience by

enabling easy maintenance, upgrades, and efficient delivery system, ensuring that the value reaches the intended customers (Van Weelden et al, 2016).

The last value in business model is value capture. Product design significantly affects cost structures and revenue models. A longer product lifecycle can reduce or adding more in production cost while company can also creating new revenue streams through product-as-a-service or take-back systems. Stahel (2016) emphasizes that value capture in circular economy is rooted in designing product that can reduce waste and create more revenue not only in selling but also other forms through resource efficiency and closed-loop system.

2.2 Product Design in Circular Economy

A key initial step for manufacturers aiming to conform to the circular economy's principles is determining the best possible product design. A product's functioning, appearance, and total worth to makers and consumers are all determined by its design, which includes the full creation process from conception to final form (Ritzen et al., 2023). Design choices are especially important in the context of the circular economy since they have a direct impact on a product's capacity for recovery, reuse, and durability. Businesses now have to take into account not only cost and usefulness, but also the products' capacity to stay in the economic cycle for as long as feasible, as circular practices gain traction worldwide.

The design stage sets the foundation for how products interact with users and systems throughout their lifecycle. It shapes attributes such as durability, modularity, reparability, and compatibility with recovery infrastructure. According to Den Hollander et al. (2017), one of the fundamental principles of the circular economy is preserving the value of materials by keeping them in circulation. This can be achieved through design strategies that extend product lifespans or facilitate the return of components to the system through reuse, refurbishment, or recycling. The role of design here is both proactive and systemic—it not only satisfies aesthetic and functional demands but also considers logistical systems, ease of disassembly, and end-of-life pathways.

Van den Berg and Bakker (2015) outline key principles of circular product design, including designing for longevity, adaptability, disassembly, and repairability. More recent studies have expanded on these by emphasizing the need for design strategies that minimize resource input and maximize recovery. Bocken et al. (2016) and Bakker et al. (2021) highlight approaches such as design for emotional durability, where products are made to foster long-term user attachment, and design for modularity, enabling easier upgrades and maintenance. These strategies not only support material efficiency but also reduce overall environmental

impact, allowing producers to decouple economic growth from resource consumption. Recent frameworks also promote product-service systems (PSS), in which ownership is replaced by access or service-based models, further enhancing the circular potential of the product.

Product design in a circular economy must also consider its interaction with other stages of the product lifecycle, including sourcing, manufacturing, logistics, and post-consumer recovery. The combination of materials, for instance, should be carefully chosen to allow for separation and recovery, avoiding composite materials that hinder recyclability. As noted by Moreno et al. (2022), integrating lifecycle thinking into the design process ensures that products are optimized not just for their use phase but for multiple use cycles. This requires collaboration across departments and with external partners, including suppliers and recyclers. Tools like lifecycle assessment (LCA), material passports, and digital product passports are increasingly used to track design choices and support circular decision-making.

With advancing technologies and growing environmental pressures, circular product design is rapidly evolving from an optional strategy to a business necessity. Recent studies, such as Linder et al. (2023), stress the importance of digitalization—such as the use of IoT and blockchain—to monitor product performance and support repair and reuse networks. Regulatory initiatives like the EU's Ecodesign for Sustainable Products Regulation (ESPR) are also accelerating this shift by mandating circular design features in product categories. As circular economy frameworks become embedded in corporate sustainability strategies, design teams will need to embrace interdisciplinary methods, collaborate with stakeholders across the value chain, and continually innovate to align environmental goals with business value.

3. Methodology

The research used a quantitative methodology, utilizing structured surveys to collect numerical data for statistical analysis. This methodology is systematic and theoretical, aiming to generalize insights regarding circular economy and business model practices among Indonesian companies. Data collection is done in 2024 and collected by online questionnaire that spread among manufacture Industry in Indonesia. The positions eligible to fill out this questionnaire are managers and above who understand the company's business model. Data gathered using structure questionnaire distributed to 100 companies in Indonesia that have implemented circular economy practices. Qualification is carried out by providing 3 screening questions to identify whether the company has implemented the circular economy stages in its business model.

A known limitation is the dependency on non-probability sampling, specifically purposeful sampling, which may not accurately reflect the entire population due to the undefined nature of the total population statistically. This method concentrated on organizations likely engaged in circular business processes, potentially introducing bias. A further limitation is the sample size of 100 companies, which, while resource-efficient, may constrain the generalizability of the findings. Descriptive statistics were used to summarize the dataset and provide an overview of the variables. The collected responses were coded and input statistical software for analysis. Initial steps included checking for missing data, outliers and ensuring the reliability and validity of dataset.

4. Result Analysis

Five variables were used to examine the functionality of product design within company business models. First initial subject matter relates to *Environmental Aspects*. This variable assesses the company's awareness regarding the utilization of resources (raw materials, water, and energy) through the design of environmentally friendly and recyclable products. 85% of respondents stated that their companies had adopted strategies to reduce resource consumption through the design of recyclable and environmentally sustainable products. This indicates that most companies are actively integrating environmentally friendly practices into their operations. 15% of respondents said their company has considered such a measure. This suggests that although these companies have not fully implemented resource-saving designs, they are aware of the necessity and may be planning future actions. None of respondents choose "Not Considered" or "Not Applicable," suggesting that all companies have taken into account environmentally friendly and recyclable product design, thereby reflecting a degree of awareness regarding the circular economy.

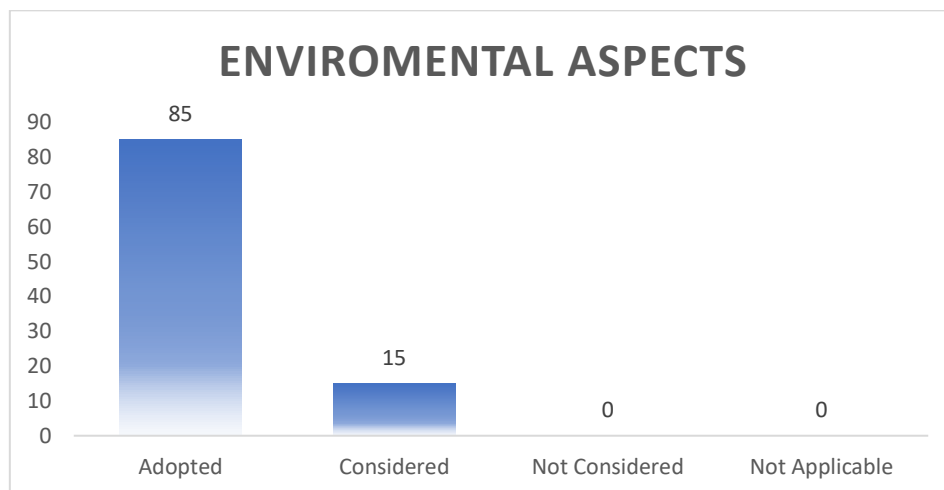

Figure 1. Environmental Aspects in Companies

Next variable, *Company Advantage*, evaluates the impact of companies' resource commitment on the value creation they aim to deliver to customers. These scores assess how effectively companies recognize their value creation across different dimensions of their business model. The product/service quality score is 42%. This category scores highest, indicating that firms see product and service quality as their competitive edge. Raw material quality score 28% this could indicate that organizations struggle to secure high-quality reusable or long-lasting raw materials, or that they prioritized product innovation over material inputs. 25% score for Advanced Production Process. This score implies efficient production methods are not their main value creator. In a circular economy, complex processes may use sustainable manufacturing methods, although this area can be improved. A Customer Relationship score of 25% is comparable to Advanced Production Process. This may indicate that organizations prioritize technological and product components of their business approaches.

The third variable focuses on the process of product design, assessed through six planning approaches: Plan Supply Chain, Plan Source, Plan Make, Plan Deliver, Plan Return, and Plan Waste Collection. The results show that Plan Make is the most widely used, with 98% of companies incorporating the production process into their product design planning—indicating a strong emphasis on manufacturing efficiency. Plan Source follows closely, used by 94% of companies, reflecting a high level of attention to raw material selection, which is crucial in circular economy strategies. Additionally, 90% of companies use Plan Supply Chain and Plan Deliver, highlighting a comprehensive approach that considers both upstream and downstream logistics. These findings suggest that most companies integrate key elements of production and distribution into their product design process, aligning with broader circular economy goals.

Fourth variable is Research and Development (R&D) that plays a crucial role in helping companies generate value through product design, serving as a key driver of innovation and strategic differentiation. It enables firms to explore new materials, technologies, and design features that enhance functionality, improve sustainability, and support circular practices such as reuse and disassembly. For most companies (87%), internal R&D remains the primary method for product development, emphasizing technical expertise and proprietary innovation. However, the limited integration of customer perspectives—only 13% of companies involve customers in the design process—reveals a missed opportunity to align products more closely with market needs and preferences.

The last variable is the financial part. The research shows that a significant majority of companies (83%) recognize that product development costs have a direct impact on production costs, highlighting the financial link between design decisions and production efficiency. This

suggests that many firms understand the importance of early-stage investment in sustainable materials, modularity, and circular design features—such as repairability and recyclability—as a means to reduce long-term costs. In contrast, only 17% of companies believe that product development expenses have little influence on production costs, which may indicate either a lower level of engagement with circular design practices or a highly optimized development-to-production process where such costs are already well-managed. These findings reflect an awareness among most companies of the financial implications of circular product design and its potential to enhance cost efficiency over time.

5. Discussion

The findings of this study indicate that companies in Indonesia are demonstrating a high level of awareness and commitment toward integrating product design within circular economy principles. The first variable, Environmental Aspects, reveals that 85% of companies have implemented environmentally sustainable and recyclable product designs, while the remaining 15% are actively considering such strategies. The absence of responses indicating "Not Considered" or "Not Applicable" strongly suggests that environmental consciousness has become a baseline expectation among companies. This aligns with Bocken et al. (2016), who emphasized that sustainable product design is a primary enabler of circular business models, as it directly influences resource efficiency and waste reduction. However, to push the remaining companies toward implementation, support mechanisms such as financial incentives, policy frameworks, and technical assistance must be strengthened—especially for small and medium-sized enterprises that may face resource limitations.

The second variable, Company Advantage, provides insights into how businesses perceive their value creation drivers. The data shows that product and service quality (42%) is regarded as the primary competitive edge. In contrast, raw material quality (28%) and advanced production processes (25%) received lower scores, suggesting that many companies still place greater emphasis on the final product than on the sustainability of its inputs or the innovation of its manufacturing methods. This imbalance reveals a gap between downstream market-facing strategies and upstream practices that are vital to circular models. As Lüdeke-Freund et al. (2019) point out, sustainable value creation must begin with sourcing and production. Therefore, investing in the development of sustainable supply chains and manufacturing capabilities will be essential for companies to move beyond surface-level improvements and toward a fully integrated circular model.

The third variable, Product Design Process, demonstrates that Indonesian companies are applying a comprehensive planning approach. With 98% of firms using Plan Make and 94% using Plan Source, it is evident that businesses are prioritizing production efficiency and sustainable sourcing. Similarly, 90% of companies apply Plan Supply Chain and Plan Deliver, showing that most firms incorporate end-to-end value chain thinking in their design practices. These findings confirm that circular economy thinking has begun to influence the foundational processes of business operations. However, the relatively limited use of Plan Return and Plan Waste Collection suggests that reverse logistics and end-of-life strategies are still underdeveloped areas. As circular economy success depends on the complete product lifecycle—including post-consumer recovery and reintegration—this is an area where targeted improvements and clearer policy guidelines are needed (Ellen MacArthur Foundation, 2021).

The fourth variable highlights the strategic role of Research and Development (R&D) in driving circular product design. A large majority of companies (87%) rely on internal R&D to develop new products, indicating strong in-house innovation capabilities. However, only 13% of companies involve customer perspectives in this process, pointing to a critical shortfall in user-driven innovation. This gap limits the potential for aligning product features with actual market needs, reducing the likelihood of long-term product use or emotional durability. Studies such as those by Moreno et al. (2022) emphasize that co-creation and customer feedback are key to designing products that are not only sustainable but also desirable and practical. As such, companies should consider integrating external insights—whether through customer collaboration, design thinking, or open innovation—to create more holistic and resilient design strategies.

Lastly, the Financial Aspect reveals that 83% of companies acknowledge that product development costs influence production costs, indicating a strong awareness of the economic implications of design decisions. Companies appear to recognize that early investment in sustainable materials and modular designs may be cost-intensive initially but can reduce long-term production and lifecycle costs. This is supported by Kirchherr et al. (2018), who argue that although circular design often requires high upfront costs, these are offset by downstream benefits such as reduced material consumption, operational efficiency, and access to new market segments. In contrast, the 17% of companies that see no significant link may either be less engaged with circular strategies or have already optimized their development processes. These findings highlight that while financial concerns are real, they can also act as a catalyst for circular innovation if companies adopt a long-term value perspective.

6. Conclusion

This study underscores the vital role of product design in supporting the integration of circular economy principles into business models. Product design influences all key elements of the business model—value creation, processing, delivery, and capture—by embedding sustainability at the core of a company's operations. A large majority (85%) of Indonesian companies have implemented recyclable and environmentally sustainable product strategies, showing strong commitment to resource efficiency and environmental goals.

Companies demonstrate a comprehensive planning approach, with high adoption of Plan Make (98%), Plan Source (94%), and Plan Supply Chain (90%), reflecting a focus on production and logistics. However, lower emphasis on Plan Return (70%) and Plan Waste Collection (80%) reveals gaps in reverse logistics and waste management—areas that are essential for achieving full circularity. Internal R&D is widely relied upon (87%) for product innovation, yet customer input remains underutilized (13%), limiting market alignment and co-created value.

Financially, 83% of companies acknowledge that product development costs impact production costs, highlighting the need for early investment in sustainable design. While such investments may raise initial expenses, they offer long-term efficiency gains and cost savings. These findings emphasize that circular design should be viewed not as a financial burden, but as a strategic investment for long-term value creation.

To accelerate the shift toward a fully circular economy, future efforts must focus on strengthening collaboration across the value chain. This includes engaging customers in the design process, building partnerships for closed-loop systems, and aligning corporate strategies with supportive government policies and incentives. Moreover, capacity-building initiatives such as training, digital tools, and knowledge-sharing platforms can empower companies—especially SMEs—to embed circular thinking into their innovation practices. With these combined efforts, Indonesian businesses can become regional leaders in circular economy transformation while ensuring environmental, economic, and social sustainability.

7. References

- Andreini, D., Bettinelli, C., Foss, N. J., & Mismetti, M. (2022). Business model innovation: a review of the process-based literature. *Journal of Management and Governance*, 26(4), 1089-1121.
- Bakker, C. A., Mugge, R., Boks, C., & Oguchi, M. (2021). Understanding and managing product lifetimes in support of a circular economy. *Journal of cleaner production*, 279, 123764.

- Baldassarre, B., Keskin, D., Diehl, J. C., Bocken, N. M. P., & Calabretta, G. (2020). Implementing sustainable design through value proposition design. *Sustainability*, 12(4), 1–16. <https://doi.org/10.3390/su12041560>
- Bocken, N. M. P., de Pauw, I., Bakker, C., & van der Grinten, B. (2016). Product design and business model strategies for a circular economy. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 33(5), 308–320. <https://doi.org/10.1080/21681015.2016.1172124>
- Chesbrough, H., & Rosenbloom, R. S. (2002). The role of the business model in capturing value from innovation: evidence from Xerox Corporation's technology spin-off companies. *Industrial and corporate change*, 11(3), 529–555
- Den Hollander, M. C., Bakker, C. A., & Hultink, E. J. (2017). Product design in a circular economy: Development of a typology of key concepts and terms. *Journal of Industrial Ecology*, 21(3), 517–525. <https://doi.org/10.1111/jiec.12610>
- Ghisellini, P., Cialani, C., & Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114, 11–32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>
- Gorevaya, E., & Khayrullina, M. (2015). Evolution of business models: past and present trends. *Procedia Economics and Finance*, 27, 344–350.
- Govindan, K., Soleimani, H., & Kannan, D. (2015). Reverse logistics and closed-loop supply chain: A comprehensive review to explore the future. *European Journal of Operational Research*, 240(3), 603–626. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2014.07.012>
- Jones, G.M., 1960. Educators, electrons, and business models: a problem in synthesis. *Accounting Review* 35 (4), 619–626
- Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2018). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 221–232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- Linder, M., Lindahl, M., & Alves, J. (2023). Digitalization and circular product design: A pathway to regenerative business models. *Resources, Conservation and Recycling*, 190, 106844.
- Lüdeke-Freund, F., Gold, S., & Bocken, N. M. P. (2019). A review and typology of circular economy business model patterns. *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 36–61. <https://doi.org/10.1111/jiec.12763>
- Moreno, M., Braithwaite, N., & Bhamra, T. (2022). Circular design and lifecycle integration. *Journal of Cleaner Production*, 341, 130988.
- Osterwalder, A., & Pigneur, Y. (2010). An ontology for e-business models. *Value creation from e-business models*, 1, 65–97.
- Ranta, V., Aarikka-Stenroos, L., Ritala, P., & Mäkinen, S. J. (2018). Exploring institutional drivers and barriers of the circular economy: A cross-regional comparison of China, the US, and Europe. *Resources, Conservation and Recycling*, 135, 70–82. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.08.017>
- Ritzen, S., & Sandström, G. Ö. (2023). Enabling circular product design: A framework for sustainable innovation. *Design Studies*, 86, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2022.101106>
- Stahel, W. R. (2016). Circular economy: A new relationship with our goods and materials would save resources and energy—and create local jobs. *Nature*, 531(7595), 435–438. <https://doi.org/10.1038/531435a>
- Teece, D. J. (2010). Business models, business strategy and innovation. *Long range planning*, 43(2-3), 172–194.

- Van den Berg, M. R., & Bakker, C. A. (2015). A product design framework for a circular economy. Product lifetimes and the environment, 365-379.
- Van Weelden, E., Mugge, R., & Bakker, C. (2016). Paving the way towards circular consumption: Exploring consumer acceptance of refurbished mobile phones in the Dutch market. *Journal of Cleaner Production*, 113, 743–754. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.11.065>

Proponowane zmiany w zakresie przesłanek stosowania tymczasowego aresztowania

Wiktor Strączyński¹

¹ Wydział Prawa i Administracji, Szkoła Doktorska Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytet Szczeciński; email: wiktor.straczynski@phd.usz.edu.pl; ORCID: 0000-0001-8371-4006

Streszczenie: Głównym celem jest dokonanie rozróżnienia dotychczasowych regulacji w zakresie stosowania tymczasowego aresztowania, pogłębionymi o orzecznictwo i literaturę przedmiotu oraz porównanie ich do proponowanych zmian w tym samym przedmiocie. Publikacja zawiera analizę art. 249 § 1 Kodeksu Postępowania Karnego oraz art. 258 § 1,2,3 i 4 Kodeksu Postępowania Karnego. Po przeprowadzeniu badań, wykorzystując przy tym metodę dogmatyczno-prawną, stwierdzono niektóre zmiany za zbyt daleko idące i podano w wątpliwość ich sens wprowadzenia, z kolei inne zaaprobowano. W artykule wskazano na konieczność zmian przepisów związanych ze stosowaniem tymczasowego aresztowania, postulując wypracowanie szerokiego kompromisu środowiska prawniczego.

Słowa kluczowe: prawo karne, środki zapobiegawcze, tymczasowe aresztowanie, nowelizacja prawa karnego.

Summary: The main objective is to distinguish the existing regulations on the use of pre-trial detention, in-depth on the case law and literature on the subject and to compare them to the proposed changes in the same subject. The publication contains an analysis of art. 249 § 1 of the Code of Criminal Procedure and articles 258 § 1,2,3 and 4 of the Code of Criminal Procedure. After conducting the research, using the dogmatic and legal method, some changes were found too far-reaching and their sense of introduction was questioned, while others were approved. The article points to the need to change the regulations related to the use of the temporary arrest, calling for the development of a broad compromise among the legal community.

Key words: criminal law, preventive measures, pre-trial detention, amendment of criminal law.

1. Wprowadzenie

W rozdziale 28 Kodeksu Postępowania Karnego¹ (zwanym dalej: k.p.k.) ustawodawca przewidział środki zapobiegawcze, które można, zgodnie z art. 249 § 1 k.p.k., zastosować wyłącznie w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, a wyjątkowo także w celu zapobiegnięcia popełnieniu przez podejrzanego lub oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa. Mimo różnych, zdefiniowanych w ww. rozdziale środków o tym charakterze, jeden z nich wzbudza największe zainteresowanie w opinii publicznej, głównie z uwagi na jego izolacyjny charakter. Na temat tymczasowego aresztowania trwa burzliwa dyskusja nie tylko w mediach tradycyjnych czy społecznościowych, ale także i pomiędzy przedstawicielami dyscypliny nauk prawnych. Z tego naukowego dyskursu nierzadko powstają postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*. Poniższy artykuł ma w założeniu rozróżnić przesłanki stosowania tymczasowego aresztowania i przedstawić proponowane zmiany w omawianym zakresie, a także dokonać analizy co do zasadności ich wprowadzenia oraz wpływu na praktykę orzeczniczą.

¹Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46).

2. Aktualne przesłanki stosowania tymczasowego aresztowania

Obecnie, aby zastosować tymczasowe aresztowanie, musi zostać spełniona tzw. przesłanka ogólna uregulowana w art. 249 § 1 zd. 2 k.p.k. Zachodzi ona wtedy, gdy zaistnieje duże prawdopodobieństwo wynikające z zebranego w sprawie materiału dowodowego, że podejrzany/oskarżony popełnił przestępstwo. Należy wskazać, że zgodnie z dominującą linią orzecniczą „duże prawdopodobieństwo” należy rozumieć jako stan, w którym popełnienie przez podejrzanego/oskarżonego zarzucanego mu przestępstwa jest na tyle duże, by można było uznać go za graniczący z pewnością.²³ W orzecznictwie dominuje także pogląd, że samo wymierzenie oskarżonemu kary nieprawomocnym wyrokiem spełnia ww. przesłankę ogólną i zwalnia od dalszej argumentacji w jej zakresie.⁴ *A contrario* stwierdzić należy, że negatywną przesłanką zastosowania zarówno izolacyjnego, jak i nieizolacyjnego środka zapobiegawczego jest taki stan sprawy, w którym duże prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa przez podejrzanego/oskarżonego nie występuje, co także znajduje odzwierciedlenie w praktyce orzecniczej.⁵

By zastosować izolacyjny środek zapobiegawczy, musi zostać spełniona przynajmniej jedna z przewidzianych przez ustawodawcę przesłanek szczególnych. Katalog tychże przesłanek pozwalających stosować tymczasowe aresztowanie ustawodawca umieścił w art. 258 k.p.k. Pierwszą z nich, wymienioną w art. 258 § 1 pkt. 1 k.p.k. stanowi uzasadniona obawa ucieczki lub ukrycia się podejrzanego/oskarżonego, zwłaszcza wtedy, gdy nie można ustalić jego tożsamości albo nie ma on w kraju stałego miejsca pobytu. Katalog ten nie ma charakteru zamkniętego⁶, na co wskazuje użyty w przepisie zwrot „zwłaszcza wtedy”. Oznacza to, że w art. 258 § 1 pkt. 1 k.p.k. wymieniono tylko przykładowe sytuacje, które uzasadniają sięgnięcie po omawianą regulację. W doktrynie wskazano także wiele innych sytuacji uzasadniających takową obawę, m. in. wcześniejsze podjęcie przygotowań do ucieczki przez podejrzanego/oskarżonego przy jednoczesnym udaremnieniu takiej próby czy ujawnienie się okoliczności wskazujących na działania podejrzanego/oskarżonego zmierzających do

²³J. Skorupka [w:] J. Skorupka (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Wyd. 6, Warszawa 2023, s. 645.

³Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2003 r., sygn. akt II AKz 57/03, Legalis nr 61895.

⁴Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 lipca 2005 r., sygn. akt II AKz 288/05, Legalis nr 71595.

⁵Postanowienia Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 10 maja 2000 r., sygn. akt II AKz 97/00, Legalis nr 70528 i z dnia 24 lipca 2013 r., sygn. akt II AKz 283/13, Legalis nr 742846.

⁶J. Karaźniewicz [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2024, art. 258.

uzyskania podrobionych dokumentów, mających na celu opuszczenie kraju.⁷ Ponadto, zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego, uzasadniona obawa musi wynikać z okoliczności wskazujących na możliwość bezprawnego utrudniania postępowania, wywiedzionych z materiału dowodowego zebranego w jego toku.⁸ Dopiero tak rozumiane okoliczności, występujące w konkretnej sprawie, mogą stanowić podstawę przyjęcia przesłanki z art. 258 § 1 pkt. 1 k.p.k.⁹ W art. 251 § 3 k.p.k. ustawodawca ustanowił także obowiązek wskazania tak przez sąd, jak i wnioskującego o zastosowanie tymczasowego aresztowania, na jakich konkretnych okolicznościach uprawdopodobniają istnienie takiej obawy. W tym miejscu, należy zaznaczyć, że zgodnie z doktryną ww. okoliczności muszą wskazywać na zamiar podjęcia takich działań przez podejrzanego/oskarżonego. Nie mogą być one abstrakcyjne, a więc sąd wydając postanowienie w tym przedmiocie musi dokonać oceny zachowania oskarżonego pod kątem realności umknienia wymiarowi sprawiedliwości, na wypadek, gdyby tymczasowego aresztowania nie zastosowano.¹⁰

Drugą przesłanką, wskazaną w art. 258 § 1 pkt. 2 k.p.k., jest uzasadniona obawa bezprawnego utrudniania postępowania karnego, czyli tzw. matactwa procesowego. Analogicznie do pierwszej przesłanki, ustawodawca i tu wskazał przykładowy sposób, w który matactwo procesowe może być dokonane, czyli poprzez nakłanianie innych osób związanych z postępowaniem do fałszywych zeznań i wyjaśnień. Matactwem jest, ogólnie rzecz biorąc, wszelka działalność oskarżonego, która polega na bezprawnym utrudnianiu zbierania i utrwalania dowodów¹¹. Ta obawa zachodzi tylko wtedy, gdy z zebranego w toku postępowania materiału dowodowego wynika, że istnieją podstawy do przyjęcia takiego stanowiska. Niedopuszczalnym jest więc powoływanie się na matactwo procesowe w sytuacji, gdy podejrzany/oskarżony korzysta z przysługujących mu uprawnień przewidzianych przez prawo, nawet ukierunkowanych na przedłużenie postępowania. Brak przyznania się podejrzanego/oskarżonego do winy również nie uzasadnia powoływania się na tę przesłankę¹². Stosowanie izolacyjnego środka zapobiegawczego w takim przypadku można uznać za tzw.

⁷Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 8 lipca 1992 r., sygn. akt II AKz 119/92, Legalis nr 288589.

⁸K. Eichstaedt [w:] Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, red. D. Świecki, LEX/el. 2024, art. 258.

⁹Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2008 r., sygn. akt WZ 27/08, OSNwSK 2008, nr 1, poz. 926.

¹⁰K. Dudka [w:] M. Janicz, C. Kulesza, J. Matras, H. Paluszkiwicz, B. Skowron, K. Dudka, Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. III, Warszawa 2023, art. 258.

¹¹A. Murzynowski, Areszt tymczasowy oraz inne środki zapobiegające uchylaniu się od sądu, Warszawa 1963, s. 96.

¹²Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 22 października 2008 r., sygn. akt II AKz 793/08, Legalis nr 212520.

areszt wydobywczy, czyli areszt tymczasowy mający na celu uzyskanie od osoby, wobec której jest on stosowany, konkretnych informacji czy przyznania się do winy lub też podjęcia się współpracy z organami ścigania¹³. W tym miejscu zaznaczyć należy, że pojęcie to nie jest zdefiniowane prawnie i pojawia się jedynie w przestrzeni medialnej, orzecznictwie oraz dorobku literatury przedmiotu.

Trzecią przesłankę, niewątpliwie najszerzej omawianą i najbardziej kontrowersyjną z perspektywy zarówno orzecznictwa, jak i doktryny, stanowi uregulowana w art. 258 § 2 k.p.k. surowość kary, polegająca na możliwości zastosowania wobec podejrzanego/oskarżonego tymczasowego aresztowania w sytuacji zarzucenia mu popełnienia zbrodni lub występkę zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat, albo gdy sąd pierwszej instancji skazał go na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata. Zgodnie z dominującą linią orzecniczą, powyższa przesłanka ma charakter samodzielny i może być podstawą stosowania środka zapobiegawczego niezależnie od istnienia przesłanek wskazanych poprzednio¹⁴, a to z tego powodu, że grożąca podejrzanemu/oskarżonemu surowa kara rodzi obawę zakłócania toku postępowania, a więc i potrzebę zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania poprzez zastosowanie izolacyjnego środka zapobiegawczego.¹⁵ Należy jedynie zasygnalizować, że orzeczenie to wywołało spór w doktrynie dot. zasadności uznawania tej przesłanki jako samoistnej podstawy do stosowania tymczasowego aresztowania (aprobuje stanowiska wyrażają m.in. K. Eichstadt¹⁶, K. Dudka¹⁷, J. Karaźniewicz¹⁸, a krytyczne m.in. J. Skorupka¹⁹).

Ostatnia przesłanka wymieniona w art. 258 § 3 k.p.k. reguluje zastosowanie tymczasowego aresztowania w celu zapobiegnięcia popełnienia przez oskarżonego nowego, ciężkiego przestępstwa. Dopuszczalne jest to natomiast tylko wtedy, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub umyślnego występkę, popełni przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub bezpieczeństwu powszechnemu, zwłaszcza

¹³C. Kulesza, Efektywna obrona i ochrona praw podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym w Polsce [w:] Nowe tendencje w prawie karnym procesowym : Niemcy, Polska, Ukraina, red. F. Schroeder i T. De Vries, Białystok 2016, s. 154-155.

¹⁴Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 19 stycznia 2012 r. sygn. akt I KZP 18/11, OSNKW 2012, nr 1, poz. 1.

¹⁵Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 1996 r., sygn. akt IV KZ 119/96, LEX nr 28700.

¹⁶K. Eichstaedt [w:] Kodeks postępowania karnego..., art. 258.

¹⁷K. Dudka [w:] H. Paluszkiwicz, D. Szumiło-Kulczycka, K. Dudka, Kodeks postępowania karnego. Komentarz orzecniczy, Warszawa 2015, art. 258.

¹⁸J. Karaźniewicz [w:] Kodeks postępowania karnego. Komentarz, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2024, art. 258.

¹⁹J. Skorupka [w:] J. Skorupka (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Wyd. 6, Warszawa 2023, Legalis, art. 258 k.p.k., nb 13.

gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził. Ustawodawca jednak wskazał poprzez zwrot „wyjątkowo”, że korzystanie z tej konstrukcji musi być uzasadnione w sposób szczególny i należy po nią sięgać z daleko posuniętą ostrożnością. By jednak w ogóle zastosować tę konstrukcję, podejrzanemu/oskarżonemu musi zostać postawiony wcześniej zarzut popełnienia zbrodni lub umyślnego występk, skoro ustawodawca określił, że prewencyjny areszt można zastosować przy zapobiegnięciu popełnienia „nowego, ciężkiego przestępstwa”. W doktrynie za takie przestępstwo uznaje się popełnienie zbrodni lub umyślnego występk zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 8 lat, skierowanego przeciwko zdrowiu, życiu lub bezpieczeństwu powszechnemu²⁰.

Zaznaczyć należy, że zgodnie z dyrektywą adekwatności zamieszczoną przez ustawodawcę w art. 258 § 4 k.p.k., przed zastosowaniem jakiegokolwiek środka zapobiegawczego należy rozważyć rodzaj i charakter obaw przyjętych za jego przesłankę. Powyższe obejmuje zagrożenia dla prawidłowego toku postępowania, ich nasilenia, a także stadium postępowania. Izolacyjny środek zapobiegawczy stosuje się bowiem jako ostateczność, czyli w momencie, gdy tylko przy zastosowaniu takiego środka organ prowadzący postępowanie jest w stanie zabezpieczyć prawidłowy tok postępowania.

3. Proponowane zmiany w przesłankach stosowania tymczasowego aresztowania

Na dzień dzisiejszy zostały złożone dwa projekty zmian legislacyjnych w zakresie ww. przesłanek: projekt wychodzący od Ministerstwa Sprawiedliwości oraz projekt nowelizacji kodeksu postępowania karnego przygotowanego przez Naczelną Radę Adwokacką we współpracy z Helsińską Fundacją Praw Człowieka i Krakowskim Instytutem Prawa Karnego.

W projekcie Ministerstwa Sprawiedliwości przewidziano zmiany w art. 258 § 1 pkt. 1 k.p.k., art. 258 § 2 k.p.k. oraz art. 259 § 3 k.p.k. W przesłance uzasadnionej obawy ucieczki lub ukrycia się autorzy projektu proponują usunięcie sformułowania „w kraju” z definicji przesłanki. Powyższa zmiana, według uzasadnienia projektu, ma na celu ukrócenie praktyki wydawania przez sądy postanowień w przedmiocie stosowania tymczasowego aresztowania w sytuacji, kiedy podejrzany/oskarżony ma miejsce stałego pobytu z racji wykonywanego zawodu przykładowo w Niemczech, a miejsca takiego nie ma w Polsce, co często wykorzystuje się na niekorzyść osoby, wobec której ten środek zapobiegawczy jest stosowany. Postulat ten jest częściowo zasadny, bowiem sytuacja, w której miejsce pobytu stałego podejrzanego/oskarżonego na terenie Unii Europejskiej (dalej zwana: UE) powoduje

²⁰K. Eichstaedt [w:] Kodeks postępowania karnego..., art. 258.

negatywne konsekwencje dla jego osoby i uzasadnia stosowanie tymczasowego aresztowania, jest sprzeczna z podstawową swobodą UE – swobody przepływu osób, wynikającą z art. 45 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej²¹. Jednak nie można wobec tego rozumowania stawiać znaku równości pomiędzy wszystkimi państwami, bowiem już sam brak współpracy organów pomiędzy krajami spoza UE, a członkami wspólnoty, zasadniczo utrudnia prowadzenie postępowania. Pogląd ten jest więc zasadny w zakresie państw członkowskich UE, jednak, zwłaszcza z powodu braku Europejskiego Nakazu Aresztowania poza ich zasięgiem terytorialnym, niezasadnym jest całkowite usunięcie zwrotu „w kraju”. Kompromisową propozycję takiego rozwiązania proponuje Krajowa Rada Sądownictwa w opinii z dnia 4 marca 2025 r.²², polegającą na zastąpieniu zwrotu „w kraju” przez „na obszarze Unii Europejskiej”. Taka zmiana rozwiązałaby problem sprzeczności z prawem międzynarodowym, a jednocześnie zmniejszyłaby automatyzm stosowania ww. przesłanki przy oznaczaniu lub przedłużaniu tymczasowego aresztowania.

Druga proponowana zmiana dotyczy art. 258 § 2 k.p.k. Zgodnie z nią, surowość kary będzie możliwa do stwierdzenia dopiero wobec podejrzanego/oskarżonego, któremu zarzucono popełnienie zbrodni lub występku zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 10 lat, albo którego sąd pierwszej instancji skazał na karę pozbawienia wolności wyższą niż 3 lata. Motywem takiej propozycji jest zmniejszenie ilości czynów zabronionych pod groźbą kary wchodzących swoim wymiarem ustawowym kary w wyznaczone przez projektodawców „widelki”, co spowodowałoby zmniejszenie ilości wydawanych postanowień w przedmiocie zastosowania tymczasowego aresztu. Powyższa propozycja nie zasługuje na uwzględnienie, bowiem taka zmiana spowoduje brak możliwości zastosowania tymczasowego aresztowania na podstawie art. 258 § 2 k.p.k. w przypadku wielu poważnych przestępstw, m. in. przy zarzucie udziału w zorganizowanej grupie przestępczej z art. 258 § 1 Kodeksu Karnego²³ (dalej zwany: k.k.). W postępowaniach dot. art. 258 § 1 k.k. stosowanie tymczasowego aresztowania jest także uzasadnione strukturą tworzącą się w obrębie takich grup oraz jej wewnętrznymi uwarunkowaniami, co wprawdzie nie stanowi samoistnej przesłanki do stosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego, aczkolwiek może

²¹Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. (Dz.Urz.U.E.C Nr 326, str. 47);

²²Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 4 marca 2025 r. w przedmiocie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (UD153), link: <https://krs.gov.pl/pl/dzialalnosc/opinie-stanowiska-uchwaly/2823-opinia-krajowej-rady-sadownictwa-z-dnia-4-marca-2025-r-w-przedmiocie-rzadowego-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-ustawy-kodeks-postepowania-karnego-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud153.html>.

²³Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (tj. Dz.U. z 2025 r. poz. 383).

stanowiąc wystarczającą podstawę do podjęcia takich działań²⁴. Ponadto to właśnie w postępowaniach dot. zorganizowanych grup przestępczych tymczasowe aresztowanie stosowane jest najczęściej²⁵. Podobna sytuacja miałaby miejsce przy przestępstwach doprowadzenia innej osoby do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonywania takiej czynności tj. art. 197 § 2 k.k. W tym przypadku niezrozumiała jest jednak niekonsekwencja zmian w karnym ustawodawstwie, skoro w niedalekiej przeszłości podniesiono wymiar kar związanych z przestępstwami przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, co wskazuje na coraz bardziej rygorystyczne podejście do czynów zabronionych pod groźbą kary tego rodzaju. Niezasadna jest także propozycja dodania art. 263 § 4c k.p.k., zakładającego, że stosowanie tymczasowego aresztowania na podstawie art. 258 § 2 k.p.k. do wydania wyroku przez sąd pierwszej instancji, nie może przekroczyć 12 miesięcy. Postępowania charakteryzujące się zawilością tak podmiotową, jak i przedmiotową, nierzadko trwają dłużej niż wyznaczony powyższą propozycją czas, a przesłanka surowości kary, w przypadku przestępstw o wymiarze kary wskazanym w omawianym postulatcie, nie dezaktualizuje się. Przeciwnie, im bliżej zakończenia postępowania przygotowawczego i wydania nieprawomocnego wyroku skazującego, tym większe jest ryzyko, że grożąca danemu podmiotowi surowa kara pozbawienia wolności zmotywuje go do działań nakierowanych na obstrukcję procesową.

Ostatnią, istotną w zakresie niniejszej publikacji, zmianą jest propozycja nowego brzmienia art. 259 § 3 k.p.k. Dotychczas tymczasowego aresztowania nie można było stosować co do przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą roku. Ustawodawca bowiem stwierdził, że kary małego kalibru nie uzasadniają stosowania tak daleko idącego środka zapobiegawczego, jakim jest środek izolacyjny. Projekt ministerstwa zakłada podniesienie tego wymiaru z roku do kary nieprzekraczającej 2 lat. Postulat ten należy uznać za właściwy, jako że poprzez ciągle podnoszenie wymiarów kar wiele przestępstw jest zagrożonych karą przekraczającą rok pozbawienia wolności, a jednak ze względu na ich charakter, niezasadnym jest stosowanie wobec podejrzanego/oskarżonego o takie czyny izolacyjnego środka zapobiegawczego.

Projekt Naczelnej Rady Adwokackiej proponuje jednak radykalniejsze zmiany w zakresie art. 258 § 1 i 2 k.p.k. W przypadku obawy ucieczki lub ukrycia się

²⁴Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie II Wydział Karny z dnia 23 maja 2023 r. II AKz 330/23, Legalis nr 2954558.

²⁵B. Pilitowski, Analiza danych ilościowych o praktyce stosowania tymczasowego aresztowania na ogólnopolskiej próbie prokuratur oraz sądów [w:] B. Pilitowski (red.) Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce. Wyniki badań ilościowych i jakościowych, Fundacja Court Watch Polska, Toruń 2024, str. 156.

podejrzanego/oskarżonego, sformułowanie „uzasadniona obawa” adwokatura proponuje zamienić na wyrażenie „realna obawa” oraz usunąć całkowicie z art. 258 § 1 pkt. 1 możliwość stosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego w zależności od posiadania przez podejrzanego/oskarżonego miejsca stałego pobytu, co spowodowałoby, że jego brak nie spełniałby już ww. przesłanki. Postulowane sformułowanie „realna obawa” motywowane jest tym, że według autora projektu, izolacyjny środek zapobiegawczy jest pozbawiony efektywnego nadzoru sądowego i stosowany automatycznie. Z postulowanymi zmianami nie sposób się zgodzić. Odnosząc się wpierw do postulatu dot. miejsca stałego pobytu, stwierdzić należy, że usunięcie takiej możliwości spowodowałoby brak możliwości zastosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego wobec nie tylko osób, których ośrodek życiowy znajduje się w innym państwie niż Polska, ale także wobec osób bezdomnych, których poszukiwanie lub zatrzymanie jest z założenia utrudnione. Taka zmiana jest niezasadna także z powodów już wyżej wspomnianych, związanych z brakiem współpracy państw członkowskich UE, a krajami poza wspólnotową jurysdykcją. Najradykałniejszą zmianą zawartą w tym projekcie jest całkowite usunięcie przesłanki surowości kary w toku postępowania I instancji. Zgodnie z proponowanym brzmieniem ww. podstawy prawnej, potrzeba zastosowania tymczasowego aresztowania w celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania może być uzasadniona grożącą oskarżonemu surową karą dopiero w razie skazania jego osoby przez sąd pierwszej instancji na karę pozbawienia wolności nie niższą niż 3 lata. Oznacza to, że dopiero po nieprawomocnym wyroku skazującym surowość kary uzasadniałaby stosowanie izolacyjnego środka zapobiegawczego. Postulat ten nie zasługuje na uwzględnienie, bowiem stoi on w sprzeczności z wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (zwany dalej: ETPC), w którym wskazano, że uzasadnione podejrzenie o przynależność do zorganizowanej grupy przestępczej może stanowić początkowo podstawę do stosowania takiego środka²⁶. Dodania wymaga fakt, że przesłanka surowości grożącej kary jako samoistna przesłanka stosowania tymczasowego aresztowania, dotyczy najczęściej najpoważniejszych zbrodni, gdzie ww. przesłanka jest wyłączną podstawą stosowania takiego środka. W sprawach, w których podejrzany przyzna się do winy, wyeliminowana zostaje przesłanka obawy matactwa, więc jedynie surowa grożąca kara jest wówczas podstawą do zastosowania tymczasowego aresztowania. Eliminacja ww. przesłanki w obrębie postępowania I instancji spowodowałaby, że takie osoby odpowiadałyby z wolnej stopy.

²⁶Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 października 2018 r. 15333/16, Legalis nr 1831294.

4. Podsumowanie

Reasumując, środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania wymaga zmian w zakresie przesłanek stanowiących o jego oznaczeniu oraz przedłużeniu stosowania, czego dowodzi tak ilość orzeczeń, jak i opracowań w literaturze przedmiotu. Obecnie złożone projekty postulują takowe, podchodząc do omawianej tematyki w zróżnicowanym stopniu, od nowego brzmienia art. 259 § 3 k.p.k., które jest kontynuacją polityki zaostrzania kar w polskim porządku prawnym, po całkowite usunięcie przesłanki z art. 258 § 2 k.p.k. w postępowaniu pierwszo-instancyjnym. Jak uzasadnionymi wydają się zmiany dot. obawy ukrycia się lub ucieczki w zakresie zmiany sformułowania „w kraju” na wyrażenie „na na obszarze Unii Europejskiej” , tak za całkowicie nieuzasadnioną należy uznać zmianę w art. 258 § 2 k.p.k. postulowaną przez Ministerstwo Sprawiedliwości, bowiem wprowadzenie takowej nie pozwoli na stosowanie izolacyjnego środka zapobiegawczego przy przestępstwach, których charakter uzasadnia podjęcie takich środków np. postępowania dot. zorganizowanych grup przestępczych czy zbrodnie zabójstwa. Bezzasadną wydaje się być zmiana postulowana przez Naczelną Radę Adwokacką, polegająca na usunięciu możliwości stosowania tymczasowego aresztowania z uwagi na surowość kary w postępowaniu I instancji, a to z uwagi na występowanie sytuacji, w których podejrzani przyznają się do winy, a więc odpada przesłanka obawy matactwa, a surowość grożącej kary jest wtedy wyłączną podstawą stosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego.

W tym miejscu należy jednak wskazać, że ETPC zajmuje jednolite stanowisko²⁷, według którego surowość grożącej kary nie może stanowić samoistnej przesłanki oznaczania i przedłużania izolacyjnego środka zapobiegawczego. Przy ocenie podstaw zastosowania przedłużania tymczasowego aresztowania należy brać pod uwagę przewidywany wymiar kary, ale przesłanka ta nie jest wystarczającą podstawą do powzięcia takich środków. Powyższe uzasadnia potrzebę zmiany art. 258 § 2 k.p.k., jednak nie w sposób proponowany w obu omawianych projektach. Uzasadnionym zdaje się być także ustalenie odmiennych regulacji dot. stosowania tymczasowego aresztowania co do podejrzanych/oskarżonych w postępowaniach dot. zorganizowanych grup przestępczych, skoro to w nich tymczasowe aresztowanie jest stosowane najczęściej. Końcowo jednak raz jeszcze należy wspomnieć, że zmiany w tym zakresie są potrzebne, a wybranie najlepszej formy nowelizacji k.p.k. w tym zakresie wymaga wypracowania szeroko rozumianego kompromisu, uwzględniającego wiążące Polskę orzeczenia ETPC, poglądy adwokatury dot. przestrzegania praw i wolności ich mandatów oraz

²⁷ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 23 czerwca 2005 r. 44722/98, Legalis nr 132967.

postulaty wychodzące od środowisk prokuratorskich i sędziowskich, w szczególności w dobie rosnącego umiędzynarodowienia przestępczości.

5. Bibliografia

Monografie naukowe:

B. Pilitowski (red.) Stosowanie tymczasowego aresztowania w Polsce. Wyniki badań ilościowych i jakościowych, Fundacja Court Watch Polska, Toruń 2024;
Murzynowski A., Areszt tymczasowy oraz inne środki zapobiegające uchylaniu się od sądu, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963;
Schroeder F. i De Vries T. (red.) Nowe tendencje w prawie karnym procesowym : Niemcy, Polska, Ukraina, Białystok 2016;

Komentarze:

Janicz M., Kulesza C., Matras J., Paluszkiewicz H., Skowron B., Dudka K., Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. III, Warszawa 2023;
Paluszkiewicz H., Szumiło-Kulczycka D., Dudka K., Kodeks postępowania karnego. Komentarz orzecniczy, Warszawa 2015;
Skorupka J. (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Wyd. 6, Warszawa, C. H. Beck, 2023;
Świecki D. (red.), Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, LEX/el. 2024;
Zagrodnik J. (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Warszawa 2024.

Akty Prawne:

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r. (Dz.Urz.UE.C Nr 326, str. 47)
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (tj. Dz.U. z 2025 r. poz. 383);
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46);

Orzeczenia:

Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 22 października 2008 r., sygn. akt II AKz 793/08, Legalis nr 212520 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 5 lutego 2003 r., sygn. akt II AKz 57/03, Legalis nr 61895 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 27 lipca 2005 r., sygn. akt II AKz 288/05, Legalis nr 71595. (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 10 maja 2000 r., sygn. akt II AKz 97/00, Legalis nr 70528 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 24 lipca 2013 r., sygn. akt II AKz 283/13, Legalis nr 742846 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 8 lipca 1992 r., sygn. akt II AKz 119/92, Legalis nr 288589 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie II Wydział Karny z dnia 23 maja 2023 r. II AKz 330/23, Legalis nr 2954558 (dostęp: 2025.04.07 18:24);
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2008 r., sygn. akt WZ 27/08, OSNwSK 2008, nr 1, poz. 926.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 19 listopada 1996 r., sygn. akt IV KZ 119/96, LEX nr 28700 (dostęp: 2025.04.07 18:24);

Uchwała Sądu Najwyższego 7 sędziów z dnia 19 stycznia 2012 r. sygn. akt I KZP 18/11, OSNKW 2012, nr 1, poz. 1.

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 18 października 2018 r. 15333/16, Legalis nr 1831294(dostęp: 2025.04.07 18:24);

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 23 czerwca 2005 r. 44722/98, Legalis nr 132967(dostęp: 2025.04.07 18:24);

Projekty ustaw:

Projekt nowelizacji kodeksu postępowania karnego w zakresie zmian dotyczących tymczasowego aresztowania(link: <https://www.adwokatura.pl/z-zycia-nra/projekt-nowelizacji-kodeksu-postepowania-karnego-w-zakresie-zmian-dotyczacych-tymczasowego-aresztowania/>);

Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, X kadencja, numer wykazu UD153;

Inne materiały:

Opinia Krajowej Rady Sądownictwa z dnia 4 marca 2025 r. w przedmiocie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy - Kodeks karny, ustawy - Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (UD153), (link: <https://krs.gov.pl/pl/dzialalnosc/opinie-stanowiska-uchwaly/2823-opinia-krajowej-rady-sadownictwa-z-dnia-4-marca-2025-r-w-przedmiocie-rzadowego-projektu-ustawy-o-zmianie-ustawy-kodeks-karny-ustawy-kodeks-postepowania-karnego-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud153.html>).

ISBN 978-83-973513-4-9

